

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
İKTİSAT BİLİM DALI

ENFLASYON-DIŞ TİCARET İLİŞKİSİ: AFGANİSTAN ÖRNEĞİ

JAN MUHAMMAD NİYAZİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
PROF. DR. MUSTAFA ACAR

KONYA-2021

T.C.

NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İKTİSAT ANABİLİM DALI

İKTİSAT BİLİM DALI

ENFLASYON-DİŞ TİCARET İLİŞKİSİ: AFGANİSTAN ÖRNEĞİ

JAN MUHAMMAD NİYAZİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN

PROF. DR. MUSTAFA ACAR

KONYA-2021

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ KONYA SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
--	---	---

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	Jan Muhammad NİYAZİ		
	Numarası	18810901019		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	İktisat/ İktisat		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
Tezin Adı	Enflasyon – Dış Ticaret İlişkisi: Afganistan Örneği			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Öğrencinin Adı Soyadı

İmzası

Jan Muhammad NİYAZİ

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	Jan Muhammad NİYAZİ		
	Numarası	18810901019		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	İktisat/ İktisat		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Mustafa ACAR		
Tezin Adı	Enflasyon – Dış Ticaret İlişkisi: Afganistan Örneği			

Günümüz küreleşme ortamında, dünyada ülkelerin gelişmişlik düzeylerini gösteren güçlü ekonomik veriler bulunmaktadır. Cari açık, enflasyon ve döviz kuru bu önemli ve güçlü makroekonomik veriler arasında en dikkat çekici olanlardandır. Ayrıca, makroekonomik verileri arasında bazı istatistikli ilişkilerin var olduğu ifade edilmektedir. Bu doğrultuda, ülkenin dış ticaret kapasitesi ile ödemeler dengesinin belirli parametrelerini içeren cari açık ile iki önemli makroekonomik veriden nasıl etkilendiğinin bilinmesi ile ülkenin ekonomik geleceğine yönelik doğru ve etkili kararlar alınmasına katkı sağlayacağı değerlendirilmektedir.

Bu kapsamda yapılan çalışmada, 1990-2020 yılları arasındaki yıllık makroekonomik veriler kullanılarak, Afganistan örneğinde enflasyon ile dış ticaret arasındaki ilişkilerin incelenmesi amaçlanmıştır. Araştırmada, değişkenler arasındaki istatistiksel ilişkileri tespit etmek amacıyla zaman serisi analizini içeren ekonometrik teknikler kullanılmıştır. Bu doğrultuda değişkenlere ait tanımlayıcı istatistikler incelenmiş ve serilerin yapısına uygun birim kök testleri ile durağanlık sınaması yapılmıştır. Durağanlık derecelerinin belirlenmesinin ardından VAR modeli kurulmuş ve değişkenlerin uzun dönemde ilişkili olup olmadığını tespit etmek üzere eş-bütünleşme analizi uygulanmıştır. Ayrıca, araştırma kapsamında kurulan VAR modeline nedensellik ve etki-tepki analizleri uygulanarak elde edilen sonuçlar tablo ve grafikler yardımıyla yorumlanmıştır.

Çalışmanın sonunda, Varyans ayrıştırması sonuçlarına göre; 10. dönemde dış ticaret dengesindeki değişimin %93,16'sı kendisinden kaynaklanırken, yaklaşık %5,96'sı döviz kurundan ve %0,87'lik küçük bir oranı enflasyondan kaynaklanmıştır. Döviz kuru değişkeninin varyans ayrıştırması sonucuna göre, %87,26'sı döviz kurunun kendisinden kaynaklanırken, yaklaşık %10,06'sı dış ticaret dengesinden ve %2,68'i enflasyondan kaynaklanmıştır. Enflasyon değişkeninin varyans ayrıştırması sonucuna göre ise, %79,59' kendisinden kaynaklanırken, yaklaşık %18,13'ü dış ticaret dengesinden ve %2,28'i döviz kurundan kaynaklandığı belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Makroekonomi, cari açık, enflasyon, dış ticaret, döviz kuru.

Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fak. A1-Blok 42090 Meram Yeni Yol /Meram /KONYA
Tel: 0 332 201 0060 Faks: 0 332 201 0065 Web: www.konya.edu.tr E-posta: sosbil@konya.edu.tr

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ KONYA SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
---	--	--

ABSTRACT

Author' s	Name and Surname	Jan Muhammad NİYZAİ		
	Student Number	18810901019		
		Economics/ Economics		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	X	
		Doctoral Degree (Ph.D.)		
	Supervisor	Prof. Dr. Mustafa ACAR		
Title of the Thesis/Dissertation	The Relationship Between İnflation and Foreign Trade: The Case of Afghanistan			

In today's globalization environment, there are strong economic data showing the development levels of countries in the world. Current account deficit, inflation and exchange rate are among the most striking of these important and powerful macroeconomic data. In addition, it is stated that there are some statistical relations between macroeconomic data. In this direction, it is considered that knowing how the country's foreign trade capacity and the current account deficit, which includes certain parameters of the balance of payments, and how it is affected by two important macroeconomic data, will contribute to taking correct and effective decisions for the economic future of the country.

In this context, the aim of this study is to examine the relations between inflation and foreign trade in the case of Afghanistan, using annual macroeconomic data between the years 1990-2020. In the research, econometric techniques including time series analysis methods were used to determine the statistical relationships between the variables. After determining the stationarity levels, the VAR model was established and cointegration analysis was applied to determine whether the variables were related in the long run. In addition, the results obtained by applying causality and impulse-response analyzes to the VAR model established within the scope of the research were interpreted with the help of tables and graphics.

At the end of the study, According to the results of variance parsing; In the 10th period, 93.16% of the change in the foreign trade balance was due to itself, while approximately 5.96% was due to the exchange rate and a small rate of 0.87% was due to inflation. According to the variance parsing of the exchange rate variable, 87.26% originated from the exchange rate itself, while approximately 10.06% boiled over from the foreign trade balance and 2.68% from inflation. According to the variance parsing of the inflation variable, 79.59% is due to itself, while approximately 18.13% is due to the foreign trade balance and 2.28% is due to the exchange rate.

Keywords: Macroeconomics, current account deficit, inflation, foreign trade, exchange rate.

Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
 Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fak. A1-Blok 42090 Meram Yeni Yol /Meram /KONYA
 Tel: 0 332 201 0060 Faks: 0 332 201 0065 Web: www.konya.edu.tr E-posta: sosbil@konya.edu.tr

İçindekiler

ÖZET	iii
ABSTRACT.....	iv
TABLolar LİSTESİ	ix
ŞEKİLLER LİSTESİ	x
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xi
ÖNSÖZ	xii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ENFLASYON

1.1. Enflasyonun Tanımı.....	5
1.2. Enflasyonun Teorileri	7
1.2.1. Klasik Teori	7
1.2.2. Keynesci Teori	9
1.2.3. Parasalcı (Monetarist) Teori.....	10
1.2.4. Yapısalcı Teori	11
1.3. Enflasyonun Türleri	11
1.3.1. Talep Enflasyonu	11
1.3.2. Maliyet (Arz) Enflasyonu	13
1.3.3. Yapısal (Fiyat) Enflasyon	15
1.4. Gelişme Sürecine Göre Enflasyon Türleri.....	17
1.4.1. Açık Enflasyon.....	17
1.4.2. Gizli Enflasyon.....	17
1.4.3. İthal Enflasyon	17
1.5. Hızına Göre Enflasyon Türleri	18

1.5.1. Hiperenflasyon	18
1.5.2. Sürünen Enflasyon	19
1.5.3. Kronik Enflasyon	19

İKİNCİ BÖLÜM

DIŞ TİCARET

2.1. Dış Ticaret İle İlgili Tanımlar	25
2.2. Dış Ticaretin Önemi.....	27
2.3. Dış Ticaretin Nedenleri.....	30
2.3.1. Fiyat Farklılıkları	30
2.3.2. Mal Farklılaştırması	31
2.3.3. Tüketicinin Tercihleri.....	31
2.3.4. Yurtiçi Üretim Yetersizliği	31
2.4. Dış Ticaret Teorileri.....	32
2.4.1. Klasik Dönem Öncesi Dış Ticaret Teorileri.....	34
2.4.2. Klasik Dış Ticaret Teorileri	39
2.4.3. Yeni Dış Ticaret Teorileri	46
2.5. Dış Ticaret Politikası	53
2.5.1. Dış Ticaret Politikasının Amaçları.....	54
2.5.2. Dış Politikanın Araçları.....	58
2.6. Dış Ticareti Etkileyen Faktörler	61
2.6.1. Yurtiçi ve Yurtdışı Gelir Düzeyleri.....	61
2.6.2. Döviz Kuru Oynaklıkları	62
2.6.3. Göreli Mal Fiyatları.....	63
2.6.4. Faiz Oranları.....	64
2.6.5. Nüfus	64

2.6.6. Doğrudan Yabancı Yatırımlar (DYY)	65
2.6.7. Ortak Dil	66
2.6.8. Ortak Sınır	66
2.6.9. Ticaret Reformları	67
2.6.10. Krizler	67
2.6.12. Transfer Maliyetleri	68

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ENFLASYON- DIŞ TİCARET İLİŞKİSİ: AFGANİSTAN ÖRNEĞİ

3.1. Enflasyon-Dış Ticaret İlişkisi Üzerine Literatür İncelemesi	69
3.2. Veri Seti	73
3.3. Ekonometrik Analiz	73
3.3.1. Araştırmanın Ekonometrik Modeli	73
3.3.2. Birim Kök (Durağanlık) Testi	74
3.3.3. VAR Analizi	76
3.3.3.1. Gecikme Uzunluğunun Belirlenmesi	77
3.3.3.2. İstikrarlılık Testleri	77
3.3.3.3. Değişen Varyans (Heteroskedastisite) Analizi	77
3.3.3.4. Otokorelasyon Analizi	78
3.3.4. Blok Nedensellik Analizi	78
3.3.5. Etki-Tepki Analizi	79
3.3.6. Varyans Ayırıştırma Analizi	79
3.4. Bulgular	79
3.4.1. Granger Nedensellik Analizi	82
3.4.2. Etki-Tepki Analizi	83
3.4.3. Varyans Ayırıştırması	85

SONUÇ	88
KAYNAKÇA.....	92

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 2.1: Dış Ticaret Teorileri	32
Tablo 2.2: Heckscher-Ohlin Kuramından Çıkarılan Bazı Teoriler	42
Tablo 3.1: Regresyon Modelinde Kullanılan Değişkenler	74
Tablo 3.2: ADF ve PP Birim Kök Test Sonuçları	80
Tablo 3.3. İstikrarlılık Testi Sonuçları	81
Tablo 3.4. Değişen Varyans Test Sonuçları	81
Tablo 3.5. Otokorelasyon Test Sonuçları	82
Tablo 3.6: Granger Nedensellik Test Sonuçları	82
Tablo 3.7: DLXM'in Varyans Ayrıştırma Sonuçları (%)	85
Tablo 3.8: LNDK'nın Varyans Ayrıştırma Sonuçları (%)	86
Tablo 3.9: LENF'nin Varyans Ayrıştırma Sonuçları (%)	86

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil: 1.1. Talep Enflasyonu	12
Şekil 1:2. Maliyet (Arz) Enflasyonu	14
Şekil 3.1: Enflasyon, Dış Ticaret Dengesi ve Döviz Kuru Arasındaki Etki-Tepki Fonksiyonları	84

KISALTMALAR LİSTESİ

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
ARDL	: Autoregressive Distributed Lag Bound Test (Sınır testi)
Ar-Ge	: Araştırma Geliştirme
DYY	: Doğrudan Yabancı Yatırımlar
GMM	: Genelleştirilmiş Momentler Yöntemi
GSMH	: Gayri Safi Milli Hâsıla
GSYH	: Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla
KİT	: Kamu İktisadi Teşebbüsleri
KÜT	: Karşılaştırmalı Üstünlük Teorisi
MB	: Merkez Bankası
SB	: Sovyetler Birliği
TÜFE	: Tüketici Fiyat Endeksi
ÜFE	: Üretici Fiyat Endeksi
VDO	: Vergi Doğuran Olay

ÖNSÖZ

Bu tezde, enflasyonun dış ticaret üzerindeki etkisi, Afganistan üzerinde ekonometrik olarak incelenmiştir.

Öncelikle tez hazırlık sürecinde benimle engin tecrübelerini paylaşan, yoluma ışık tutan, saygıdeğer tez danışmanım Prof. Dr. Mustafa ACAR hocama en kalbi duygularıyla teşekkür ederim. Ayrıca ekonometrik analiz kısmında desteklerini esirgemeyen değerli hocam Doç. Dr. Şerife ÖZŞAHİN'e sonsuz teşekkürlerimi ve saygılarımı sunarım.

Yaşamımın her döneminde ve eğitim hayatım boyunca varlıklarına binlerce kez şükrettiğim, arkamda daima desteklerini hissettiğim, tez çalışma sürecinde de yanımda bana güç veren aileme sonsuz sevgilerimi sunarım.

Son olarak, lisans eğitimimden bu yana üzerimde çok büyük emekleri olan Necmettin Erbakan Üniversitesi iktisat bölümü hocalarına da ayrıca teşekkürü borç bilirim.

İyi ki Varsınız.

Jan Muhammad NIYAZI

GİRİŞ

Dış ticaret ülke ekonomilerinin ileri düzeyde gelişmesi, ülkelerin refah düzeylerinin yükselmesi, gelişmesi ve kalkınması açısından oldukça önemlidir. Bu bağlamda bir ülke ekonomisinin kalkınmasında ihracatın önemli bir yere sahip olduğu aşikârdır. Aynı zamanda, bir ekonomide büyümenin tahakkuk etmesi için de ihracat önemlidir. Başka bir deyişle ihracat, bir ülkenin büyümesi için olmazsa olmazlar arasındadır. Bu sebeple ülkelerin en önemli hedefleri arasında ihracatın artırılması ve dış ticaret dengesinin sağlanması gelmektedir. Ülkelerin bu gayelere erişmek için aldıkları kararlar ve önlemler dış ticaret politikasını meydana getirir. Ülkelerin kalkınma ve ilerleme hızı, kişi başına düşen gelir, istihdam ve üretimlerinin artırılması, ekonomilerinin büyümesi ile ihracat gelirleri arasında yakın bir bağlantı vardır. Ülkeler ihracatını arttırdığı zaman o ülkelere giren döviz miktarları da artmakta, ekonomileri büyümekte, kalkınmalarına yatırım yapabilmeleri için gereken finansmanı sağlamaktadırlar.

Dış ticaretin önemi yalnızca uluslararası ekonomik faaliyetler ile sınırlı değildir, aynı zamanda ülkenin mikro ve makro iktisadi yapısı ile de yakından ilgilidir. Makro dengelerin içeride ve dışarıda sağlanması hem mikro ölçekte firmalara hem de milli ekonomiye yoğun olarak tesir etmektedir. Dış ticaret, bir ülkenin ekonomik gelişmişlik düzeyi ve refah seviyesini gösterdiği için de ayrı bir öneme sahiptir. Dış ticaret kanalıyla küresel bir pazardan yararlanılabilir. Örneğin, ülke içerisinde üretimin az ya da pahalı olduğu dönemlerde, ülke talebi başka ülkelere karşılanabilir. Ayrıca ekonomik kalkınmasının sürdürülebilir olması için bu ülkelerin büyük ölçüde yatırım ve ara malı ithal etmesi gerekmektedir. Bu nedenle dış ticaret özellikle gelişmekte olan ülkeler için çok önemli bir değişkendir. Bunların yanında, bir ülkenin rekabet gücü kazanması, uzmanlaşması, kaynak tahsisinde etkinliğin sağlanması, ekonomik olarak büyümesi ve ölçek ekonomilerinden yararlanması gibi faktörler açısından da dış ticaret oldukça önemlidir.

Dış ticaret etkinliklerinde her ülke kendi çıkarlarını düşünerek hareket etmekte ve ekonomi bakımından kendilerine en uygun bileşimi sağlayabilmek için çaba harcamaktadırlar. Bu kapsamda bir ülke zaman zaman elindeki imkânı kaçırmamak için gerektiğinde taviz verebilmektedir. Bu önlemler çerçevesinde maksat ülkenin

lehine çıkar elde etmek olduğu için bu etkinliği, hedefin sürekli galip gelmek olduğu bir oyuna benzetmek mümkündür.

Ülkelerin yaşadığı sorunlar bazen dünya ticaretini de olumsuz yönde etkileyebilmektedir. Bir ülkenin ekonomisinde enflasyon yükselince, yani o ülkede fiyatlar genel seviyesi yükselince kaynak dağılımı bozulmakta, tasarruf hacmi, ödemeler bilançosu ve ekonomik kaynakların etkin kullanımı olumsuz etkilenmektedir.

Günümüzde her ülkede sürdürülebilir kalkınmanın en önemli unsurları arasında dış ticaretin olduğu gerçeği Afganistan için de geçerlidir. Genel olarak ülkenin ekonomik durumuna baktığımız zaman birçok sıkıntılar görülmektedir. Ama bu sıkıntılara rağmen, ihracatı artırma konusunda Afganistan'da birtakım çalışmalar yapılmıştır. Son zamanlar da ihracatı artırmak ve yeni pazarlar geliştirmek için İran ve Afganistan arasında Khawaf Demir Yolu açılmıştır. Bu demir yolunun açılması iki ülke arasında dış ticareti kolaylaştırmıştır. Ayrıca dış ticaretin, diğer ülkelerle entegrasyon sağlanmasında da önemli bir faktör olduğu düşüncesi mevcuttur.

Günümüzde dış ticareti sadece ihracat ve ithalat kalemleri arasında bulunan fark şeklinde incelemek olanaksızdır. Dış ticareti etkileyen faktörleri ayrı ayrı incelemek, bu faktörleri yıllara göre analiz etmek ve bunların dış ticaretle ilişkisini ortaya koymak amacıyla birçok çalışma yapılmıştır.

Bu çalışmanın amacı, enflasyonun dış ticaret üzerindeki etkisini Afganistan örneği bağlamında ekonometrik olarak incelemektir.

Çalışmanın bundan sonraki kısmı şu şekilde organize edilmiştir: Birinci bölümde enflasyonun tanımı, türleri, nedenleri ve etkileri ele alınmıştır. İkinci bölümde, dış ticaret ile ilgili kuramsal çerçeve ele alınmıştır. Bu çerçevede dış ticaret ile ilgili tanımlara, dış ticaretin önemine ve nedenlerine değinilmiştir. Bununla beraber dış ticaret teorileri klasik dönem öncesi dış ticaret teorileri, klasik dış ticaret teorileri ve yeni dış ticaret teorileri alt başlıklarında incelenmiştir. Bu bölümün son kısmında dış ticareti etkileyen faktörler üzerinde durulmuştur.

Çalışmanın üçüncü bölümde ise, enflasyonun dış ticaret üzerindeki etkisini Afganistan örneği üzerinden ele alan ekonometrik analiz yer almaktadır. Bu bölümde, öncelikle veri seti ve kullanılan ekonometrik analiz teknikleri

tanıtılmaktadır. Ardından elde edilen bulgular modelin kararlılık testleri, optimum gecikme sayısı ve yapısal VAR sonuçları alt başlıkları altında sunulmuştur. Elde edilen bulgular araştırmanın sonuç kısmında değerlendirilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

ENFLASYON

Ekonominin en büyük problemlerinden biri enflasyondur. Bu nedenle toplumlar enflasyon problemi yaşamaktan endişe duyarlar. 1970’li yıllarda en yüksek enflasyonla karşı karşıya kaldığı zaman, ABD’de halkın genel olarak düşüncesi devletin en önemli sorununun enflasyonla karşı karşıya olması olduğu yönündeydi. O zamanın Cumhurbaşkanı Gerald Ford, halkının enflasyondan büyük zarar gördüğünü şöyle ifade etmiştir: “Devletin birinci düşmanı enflasyondur”. O hatta kendi elbisesine “WIN” kelimesini yapıştırmıştır. Bu kısaltma “şimdiden enflasyonla mücadele ediniz” anlamına gelmektedir (Mankiw, 2009, s. 518).

Literatürde en çok kabul edilen tanıma göre enflasyon, fiyatlar genel düzeyinde ortaya çıkan etkili ve devamlı artış demektir. Bir başka ifadeye göre ise enflasyon; devamlı fiyat artışı veya paranın sürekli değer kaybetmesi olarak tanımlanabilir. Bu enflasyonun betimsel bir tarifidir. Bir de nedensel enflasyon tanımı bulunmaktadır. Buna göre enflasyon, cari fiyat düzeyinde toplam talebin toplam arzdan fazla olması şeklinde tanımlanır. Daha basit söylemek gerekirse, tek tek fiyat artışları enflasyon olarak ifade edilemez. Bir veya birkaç malın fiyatının aralıksız artış göstermesi ya da tüm malların bir kez artış göstermesi enflasyon olarak addedilemez (Eğilmez & Kumcu, 2016, s. 62).

Fiyatlar genel düzeyindeki sürekli artış, iktisadi sistemin işleyişinde bir arıza, bir dengesizliktir. Burada enflasyonun başlı başına bir problem olması, sertliğine bağlıdır. Örnek olarak yüzde iki ve üç arası bir fiyat artışı, ekonomik hayat buna kolayca uyum sağlayabileceğinden, ülke için bir problem olmaz. Tam tersine üretimi özendirici olacağından, o ülkenin ekonomisi için avantajlı bile olabilir. Bazı ekonomistler enflasyonu para arzında artış mal ve hizmet arzında düşüş olarak tanımlamaktadır. Yani para arzındaki artış mal ve hizmet arzı artışından yüksektir. Başka bir deyişle, insanların pazara gittiği zaman az malı çok paraya alması ya da çok parayla az mal alması enflasyonu tanımlamaktadır. Bu tanımı yapanlar Monetaristler (Parasalcılar) olup, enflasyonun nedenini paraya bağlamaktadırlar.

Frank Knight ve Milton Freidman Monetarist okulun önemli temsilcileridir (Meral, 2005, s. 310).

Enflasyonun diğer bir tanımı ise paraya bağlı olmaktır. Alım gücünün korunabilmesi için, mal ve hizmet fiyatlarındaki artışın, ücretlere de yansımaları gerekmektedir. Ama ücret ve maaşlardaki artış mal ve hizmet fiyatlarındaki artıştan küçük ise enflasyon tüketicilerin satın alma kuvvetini azaltmaktadır. Kısacası enflasyon, şahısların ellerinde bulunan paraya geçmişe göre daha az mal ve hizmet alabilmesine sebep olmaktadır. Zira para miktarındaki artışa bağlı olarak mal ve hizmet arzında da artış var ise, fiyatlar genel düzeyinde artıştan söz edilemez. Ancak, ülkenin para arzındaki artışına rağmen yatırım, üretim ve istihdamında artış sağlanmıyorsa enflasyon kaçınılmaz olacak demektir (TCMB, 2020).

1.1. Enflasyonun Tanımı

Enflasyon kelimesi Latince kökenlidir. Üfürmek manasında olan “flare” sözcüğüne “in” ilavesi gelmesiyle oluşmuş, böylece “inflare” kelimesi türemiştir. Bu haliyle Latince de kabarmak, şişmek, şişkinlik, artmak ve para basmak anlamına gelen kelime, günümüzde enflasyon (inflation) olarak ifade edilmektedir (Öcal, 2016, s. 242). Bu tanımla alakalı olarak açıklık getirilmesi gereken iki önemli husus vardır.

Fiyatlar seviyesindeki artışlar, bir seferlik artış ya da kısa dönemde ortaya çıkan artış veya belli başlı malların fiyatlarındaki artış enflasyon olarak ifade edilemez. Mesela, yılbaşındaki konser biletlerindeki artış tek başına enflasyon değildir. Göreceli olarak fiyatlarda bir değişim olmalıdır. Piyasadaki bir malın fiyatı düşerken diğeri yükselir. Belirtilmesi gerekirse bu düşünceye katılmayan Richard Lipsley gibi tanınmış ekonomistler de vardır. Aslında bu ekonomistler, halkla kolay bir iletişim gerçekleştirilmesi için her türlü fiyat artışını enflasyon olarak nitelendirmektedir. Ancak daha çok kabul gören tanıma göre, enflasyonun yükselmesi için fiyatların külli ve devamlı olarak yükselmesi gerekmektedir (Bulut, 2002, s. 93). Buna göre bir ekonomide, bir ya da birkaç malın fiyatında meydana gelen artış enflasyon sayılmaz, tam tersine piyasadaki mal ve hizmetlerin azami kısmında meydana gelen bir artış olmalıdır (Mankiw, 2009, s. 219).

Fiyatlar genel düzeyinde müşahede edilen artışların sebepleri, farklı olaylardan dolayı, ülkeden ülkeye değişmektedir. Genel olarak enflasyon; para arzının gereğinden fazla artırılmasından, hükümetin bilinçli olmayarak yaptığı devalüasyondan, kamu iktisadi teşebbüslerinin zarar etmesinden, faizlerin yüksek oluşundan, toplam arzın toplam talepten düşük olmasından ve yüksek taban fiyatı politikalarından kaynaklanmaktadır (Akman & İmrem, 1994, s. 13-14).

Yukarıda da bahsettiğimiz gibi, bir ülkenin ekonomisinde bazı malların fiyatları düşerken bazılarınınki yükselmektedir. Ama burada mühim olan, ortalama değerlerin seyrinin ne olduğudur. Bu hareket de fiyat endeksleriyle ölçülür. Bir endeksin ölçülebilmesi için ilgilenilen pazara göre (üretici ve tüketici gibi) bu pazarı temsil eden bir mal ve hizmet sepeti oluşturularak, seçilen maddelerin kıymeti dönemselsel bir biçimde incelenir. Bu inceleme çeşitli fiyat endeksleri kullanılarak yapılmaktadır. Bunlar: Tüketici Fiyat Endeksi (TÜFE), Üretici Fiyat Endeksi (ÜFE) ve GSYH Zımnı Deflatörü gibi endekslerdir (Karluk, 2007, s. 389).

TÜFE ve ÜFE Laspeyres Endeksi ile ölçülürken GSYH Zımnı Deflatörü ise Paasche Endeksi ile hesaplanmaktadır. Bunlardan Laspeyres Fiyat Endeksi hesaplanırken, esas olarak belli bir yıl seçilir ve o yılki mal sepeti, hesaplama yapılırken kullanılır. Paasche Fiyat Endeksinde ise, içinde bulunulan yıl (cari yıl) ve o yıldaki “mal sepeti” kullanılır (Turan, 2010, s. 5).

Tüketici Fiyat Endeksinde tüketim malları hesaba katılırken, Deflatörde tüm mal ve hizmetler hesaba katılır. TÜFE ithal edilen mallardaki fiyat değişmelerini de içerir; ancak Deflatör ithal mallardaki fiyat değişmelerini içermez, yalnızca yurtiçinde üretilen malların fiyatındaki değişimi içerir.

Enflasyonun tanımı konusunda ekonomistler arasında fikir birliği bulunurken nedenleri konusunda bir fikir birliği içinde olmadıklarını ifade edebiliriz. Sonuç olarak, yukarıda da işaret edildiği gibi enflasyonun çeşitli tanımları bulunmaktadır. Genel bir bakış açısıyla enflasyon; fiyatlar genel seviyesindeki sürekli artışlardır. Fiyatlar genel seviyesi ise ekonomideki bütün fiyatların ağırlıklı ortalamasıdır (Mankiw, 2009, s. 521).

1.2. Enflasyonun Teorileri

Dört farklı enflasyon teorisi bulunmaktadır. Bunlar: Klasik teori, Keynesci teori, Parasalcı (Monetarist) teori ve Yapısalcı teoridir.

1.2.1. Klasik Teori

Klasik ekonomistler, fiyatlar genel seviyesinde ortaya çıkan artışların, para arzındaki artışlardan kaynaklandığı görüşündedir. Onlara göre, tam kapasite düzeyinde olan bir ekonomide arz ve talep arasında bir denge vardır. Ekonomi tam kapasitesinde olduğundan ötürü herhangi bir arz ya da talep fazlası söz konusu değildir. Klasik ekonomistlere göre, ekonomide herhangi bir istikrarsızlık ortaya çıkmış olsa dahi ücretler ve fiyatlar aşağı ve yukarı doğru esnek olabildiği için, arz ve talep kendi kendine dengeye gelecektir (Mankiw, 2009, s. 285). Fiyat mekanizmasının işleyişi sayesinde kurulacak “kendiliğinden denge” klasiklerin önemli varsayımlarından biridir.

Fisher Para Talebi Denklemi:

Irving Fisher yukarıdaki görüşler çerçevesinde, bir mübadele denklemi geliştirmiştir. Bu mübadele denkleminde enflasyonun para arzında yaşanan artışlardan kaynaklandığını matematiksel olarak şu şekilde ifade etmiştir:

$$"M \times V = P \times T" \quad (1)$$

Burada paranın dolaşım hızı “V”, para arzı “M”, paranın aracılık ettiği reel işlem hacmi “T” ve fiyatlar genel düzeyi “P” harfiyle gösterilmektedir (Erken, 1994, s. 31). Klasik iktisadi düşünceye göre paranın dolaşım hızı (V) ile işlem hacmi (T) sabittir. Zira paranın dolaşım hızı nüfus yoğunluğu, ticari gelenekler ve iktisadi birimlerin işlem yapmalarını sağlayan kurumsal unsurlara göre belirlenmektedir.

Kısa dönemde kurumsal etmenler ile teknolojik değişiklikler değişmeyeceğinden dolayı paranın dolaşım hızında da bir değişiklik olmayacağı ifade edilmektedir. Klasiklere göre, para arzında kısa dönemde meydana gelen belli bir düzeydeki artış, fiyatlar genel seviyesinde de aynı yönde ve aynı oranda bir

artışın yaşanmasına yol açmaktadır. Bu nedenden dolayı parasal değişimler, reel büyüklükler üzerinde bir etkiye sahip değildir. Buna *Klasik dikotomi* denilmektedir (Erdoğan & Faruk, 2017, s. 18-19).

Bu mübadele denklemine göre, bir ülkede cereyan eden paraların miktarı ($M + M'$) ile onların muayyen bir dönem kesitinde kaç kez el değiştirdikleri ($V + V'$) çarpıldığında elde edilecek rakam aynı periyotta paranın aracılık etmiş olduğu işlemlerle (T), bu işlemlere tatbik edilen fiyatların (P) çarpımına eşit olacaktır. Bu yorumlar çerçevesinde; özdeşliği " $M \times V = P \times T$ " olarak yazabiliriz. Bu özdeşlikte, iktisadi etkinlik hacmi ne olursa olsun tanımsal olarak bir hakikati anlatmaktadır. Buna göre toplam harcamalar (toplam giderler), bu giderlere konu olan meta ve hizmetlerin değerine eşittir (Atakan, 2010, s. 10).

Ekinci'ye göre, bir özdeşlik oynaklıklarına ilişkin belirli hipotezler yapıldığında davranışsal bir bağlantı haline gelip, oynaklıklar arasındaki nedensellik bağlantılarının görüşleri hakkında bilgi verir. Ekinci, Fisher'in denklemi ile alakalı olarak şu varsayımlardan bahsetmektedir:

- Burada M ile M' arasında doğru orantılı ve dengeli bir bağ olduğu görünmektedir. Bunun temel sebebi, bankaların rezerv mevduat oranları ile hane halklarının nakit tercih oranlarının dengeli ve hesap edilebilir olmasıdır.

- V , V' ve T kurumsal bünyeler tarafından ve teknik şartlara göre belirlenir. Eğer para miktarında artış gözüküyorsa, bu artış değişkenleri etkilemez.

- M/M' oranı sabittir.

- Para miktarında yaşanan bir artış direkt olarak veya aynı oranda fiyatlar genel seviyesini artırır. Bu artışa göre nedenselliğin yönü para miktarından fiyatlar genel seviyesine doğrudur. Yani Fisher denkleminde bağımsız değişken sadece para miktarıdır (Ekinci, 2014).

Cambridge Para Talebi Denklemi:

Cambridge yaklaşımında para talebi teorisi başka bir şekilde öngörülmektedir. Cambridge yaklaşımı matematiksel olarak gösterilecek olursa:

$$M = KPY \quad (2)$$

Denklem 2'deki değişkenler, Fisher denklemindeki değişkenlerin aynısını ifade etmektedir. Fakat bu denklemde ilave edilen en önemli ifade K parametresidir. Buradan Fisher ve Cambridge denklemleri arasındaki ilişkiyi karşılaştırarak kolayca üçüncü denkleme ulaşabiliriz;

$$K = \frac{1}{v} \times Y \quad (3)$$

Cambridge iktisadi düşünce okulu, önceki aynı varsayımları kabul ederek üretim seviyesi ve paranın dolaşım hızının sabit olduğu inancındadır. Bu nedenle, Cambridge okulu yaklaşımından, Fisher'in elde ettiği sonuca kolayca ulaşılabilir. Bu şekilde para hacmindeki herhangi bir değişiklik fiyatlar genel seviyesinde değişikliğe yol açabilir çünkü burada üretim seviyesi ile paranın dolaşım hızı sabittir (Meherara & Qubadzada, 2016, s. 4-5).

1.2.2. Keynesci Teori

Keynesci görüşe göre, fiyatlar genel seviyesine para arzındaki oynamalar dışında tesir eden birçok faktör mevcuttur. Klasik Miktar Teorisi'nin fiyatlar genel seviyesi ile para arzı arasında kurduğu bağlantıyı reddetmiş olan Keynes, fiyatlar genel seviyesinin ekonomide istihdam düzeyini tayin etmede çok önemli bir fonksiyona sahip olduğunu söylemektedir. Keynes, işsizlik probleminin gözlemlendiği zamanlarda, para arzındaki değişikliklerin fiyatlar genel seviyesini etkilemeyeceğini savunmaktadır. Keynesci görüş ile Monetarist görüşün, para arzındaki genişlemenin toplam arz ve toplam talep tarafından belirleneceği konusunda aynı fikirde olduğu bilinmektedir (Orhan & Erdoğan, 2015, s. 275-276).

Ancak bu iki okulun görüşlerinde temel bazı farklılıklar bulunmaktadır. Bunlar:

- Keynesyen iktisatçılara göre para arzındaki artışlar uzun dönemde hasıla doğal artış düzeyinin üzerinde seyrederek; Monetarist düşünceye göre ise, para arzı kısa dönemde hasıla ile fiyatlar düzeyini etkileyebilir.

- Keynesyen okula göre, ekonomik sorunların çözümü için maliye politikası tedbirleri daha etkilidir.

Keynes'in 1936 yılında yazdığı Para Faiz İstihdam Genel Teorisi'ndeki enflasyon tahlili, ekonominin tam istihdam noktasına ulaştığı vakit Klasik teoriyle aynı neticelere ulaşmaktadır. Ancak Keynes'te enflasyon, tam istihdam haddini geçtikten sonra ortaya çıkmakta ve bu başlangıçtan itibaren ise Keynesci teori ile Klasik teori kaynaşmaktaydı. Keynes'in yazmış olduğu "Savaşı Nasıl Finanse Etmeliyiz" isimli eserinde ise, enflasyonla alakalı fikirlerini "enflasyonist açık" kavramıyla ifade etmiştir. Keynes'e göre enflasyonist açık, tam istihdam noktasının ötesinde, efektif talebin toplam arzı aşan kısımıdır. Bu sebepten dolayı Keynesci teori arz enflasyonu değil de talep enflasyonunu savunmaktadır (Artan, 2004, s. 29-30).

1.2.3. Parasalcı (Monetarist) Teori

Friedman ilk olarak, paranın miktar teorisini, para talebi teorisi olarak ifade etmiştir. Friedman'a göre para arzı arttıkça, reel para dengesi talebi sabit kalır ve faiz oranı diğer varlıkların getiri oranından daha düşük olur. Bu sebepten dolayı, portföylerini ayarlamak için, insanlar daha yüksek getiri oranına sahip varlıklar satın alırlar ve böylece aşırı nominal bakiyelerini azaltmaya çalışırlar. Genişletici para politikaları, üretim faktörlerinin tam istihdam varsayımını kabul ederek fiyatları yükselterek nominal geliri etkiler. Tabi ki, bu görüşe göre, para rezervindeki değişiklikler reel gelirin davranışını ve kısa vadeli para dolaşımının hızını etkiler ancak uzun vadede sadece fiyatları etkiler (Tefezzuli, 1996, s. 468-469).

Yeni Klasik okul ise, kısa vadede para hacminde öngörülen değişikliklerin fiyatlar üzerinde etkili olduğuna ve üretimi etkilemediğine inanmaktadır. Lucas'a göre, rasyonel beklentiler hipotezi, rasyonel pratisyenlerin fiyatları tahmin etmek için mevcut tüm bilgileri kullanmaları anlamındadır. Ayrıca, Sargent ve Wallace'a göre, ekonomik karar birimleri tahminlerde düzenli ve sistematik hatalar yapmazlar. Rasyonel beklentilere dayalı beklentilerin oluşumuna inanan yeni klasikler, para politikasının hem kısa vadeli hem de uzun vadeli tarafsız olduğunu ve sadece kısa vadede öngörülemeyen para politikasının reel değişkenleri etkilediğini savunmaktadır (Meherara & Qubadzada, 2016, s. 5-6).

1.2.4. Yapısalcı Teori

Gelişmekte olan ülkelerde değil de az gelişmiş veya gelişmemiş ülkelerde enflasyonla mücadelede Monetarist tedbirler alınmasına rağmen, birçok ülkede bu konuda istenen sonuç elde edilemediği için, Monetarist politikalar üzerinde birtakım eleştirilerin gündeme getirildiğinden bahsedebiliriz. Friedman'a göre, "enflasyon her zaman ve her yerde parasal bir olgudur." Yani enflasyonun temel sebebi para arzının ölçsüz artırılmasıdır. Buna bağlı olarak enflasyon probleminin çözülmesi de yalnızca ekonomideki gelişmelerle koşut bir para arzı artışıyla mümkündür. Ama bazı ekonomistler, buna tepki göstererek yapısalcı yani Strüktüralizm ismini verdikleri bir düşünceyi ortaya atmışlardır. 1950'li yıllarda Latin Amerika ülke ekonomileri darboğazla karşı karşıya gelmiş ve bu darboğazdan çıkmak için Monetarist politikaların yetersiz olacağı düşünülmüştür. Bunun sonucunda da yapısalcı teori, birçoğu Latin Amerika asıllı olan ekonomistler tarafından geliştirilmiştir (Aykırı, 2008, s. 42-43).

1.3. Enflasyonun Türleri

Çeşitli ölçütlere göre birçok enflasyon türü bulunmaktadır. Bunlar; nedenlerine göre enflasyon türleri, gelişme sürecine göre enflasyon türleri ve hızına göre enflasyon türleridir. Nedenlerine göre enflasyon türleri de kendi içinde üçe ayrılır. Bunlara aşağıda kısaca değinilmiştir.

1.3.1. Talep Enflasyonu

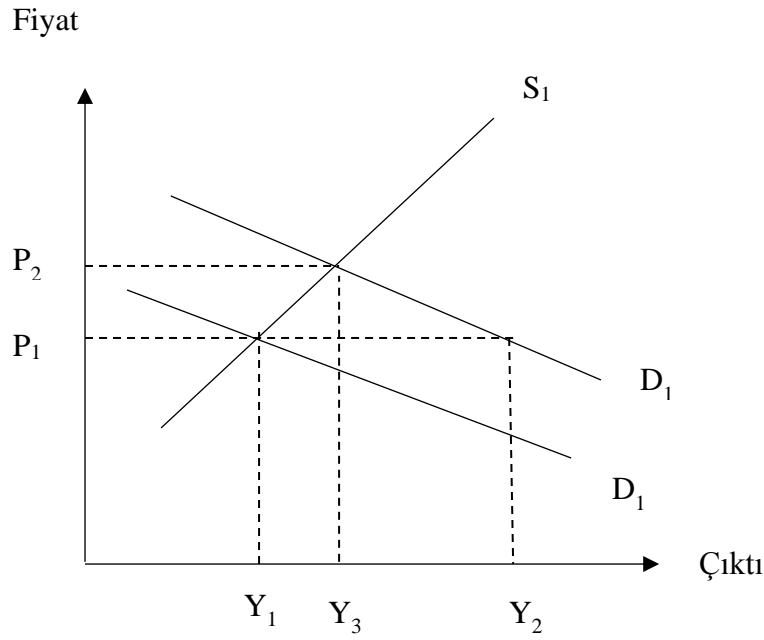
Toplam talep düzeyinin toplam arzdan yüksek olması talep enflasyonu olarak tanımlanmaktadır. Diğer bir ifadeyle talep enflasyonu (demand-pull inflation) talepteki artıştan, bu da çoğunlukla para arzının artmasından kaynaklanır (Eğilmez ve Kumcu, 2004 s. 63).

Dış ticaret açığı ($X < M$), dış ve iç borçlarda yükseliş olmasıyla birlikte, paraya duyulan gereksinimi de artırır ve bu sebepten dolayı para basılarak, arz ile para miktarı da arttırılır. Piyasada mevcut bulunan paranın miktarında yani arzında bir artış meydana gelince, paranın değeri azalır. Daha açık ifade edilecek olursa, bu durum daha az malın aynı parayla alınması anlamına gelmektedir. Yani buradaki malın fiyatında bir artış olmasa bile, insanların cebinde bulunan paranın alım gücü

düŖeceđi için mal değerlenir. Aynı malı daha fazla parayla almamız icap eder. Bu da talep enflasyonunun doğmasına yol açar. Yani talep enflasyonu “çok paranın az mal peşinde koşması” anlamına gelmektedir. Talep enflasyonunda Klasik, Keynesyen, Parasalcı (Monetarist) yaklaşımlar enflasyonun sebebi olarak harcama yani talep fazlasını görmekte birlikte, bu fazlalığı doğuran nedenler açısından aralarında farklılıklar söz konusudur (Yerli, 2008, s. 7).

Klasik ile Parasalcı (Monetarist) yaklaşım, talepte yaşanan artışları para arzındaki artışına bağlamaktadırlar. Ancak, Keynesyen yaklaşım ise, talepte yaşanan artış tüketim, yatırım ve kamu harcamalarındaki artışa dayandırmaktadır. Dolayısıyla talep artışı denetlenerek talep enflasyonu ortadan kaldırılabılır. Ekonomi tam istihdam noktasına geldiği zaman talep enflasyonunun temel sebepleri ortaya çıkmaktadır. Talep enflasyonunun temel nedenleri şöyle açıklanmaktadır (Künç, 2011, s. 8):

- 1) Talep enflasyonu toplam talepte bir artış olmasıdır.
- 2) Toplam talebin toplam arzı aşmasıdır. Yani toplam arzın toplam talepten küçük olmasıdır. Kısacası, satın alma isteğinin arz miktarından fazla olması durumunda fiyat artışları yaşanır ve sonucunda ise talep enflasyonu meydana gelir.

Şekil: 1.1. Talep Enflasyonu (Künç, 2011, s. 18).

Şekil 1.1’de, toplam arz sabitken yani toplam arzda herhangi bir değişiklik olmamışken, toplam talep eğrisinin D_1 ’den D_2 ’ye doğru, yani sağ tarafa kayması (artış göstermesi), fiyat düzeyinin P_1 ’den P_2 ’ye çıkmasına yani fiyat yükselişine sebep olmaktadır. Burada, talep eğrisi D_1 ’den D_2 ’ye doğru sağa kayarken P_1 fiyat seviyesinde Y_1Y_2 kadar fazla bir talep ortaya çıkmaktadır. Şekilde P_2 noktası ile gösterilen bir yükseliş ise talep fazlasını ortadan kaldırmaktadır. Böylelikle, fiyat seviyesindeki artış arz ile talep edilen miktar arasında dengenin tahakkuk etmesini sağlamaktadır (Künç, 2011, s. 9).

1.3.2. Maliyet (Arz) Enflasyonu

Üretim faktörlerinin ve diğer üretim girdilerinin fiyatlarında meydana gelen artıştan kaynaklı enflasyona maliyet enflasyonu denilmektedir. Ücretler, petrol, hammadde, enerji ve diğer girdilerin maliyetlerindeki artışlardan dolayı ekonomide genel üretim maliyetleri yükselebilmektedir. Genel üretim maliyetlerindeki artışlar fiyatlara yansıtıldığı zaman fiyatlar genel düzeyinde de artışlar yaşanmaktadır.

Bu enflasyonun ortaya çıkmasında çeşitli faktörler rol oynamaktadır (Öztürk, 2014, s. 297-298). Bunlar:

1) Etkili işçi sendikalarının baskısı neticesinde çalışanların reel verimliliklerinin üzerinde ücret artışı elde etmeleri, işgücü maliyetlerini yükselterek toplam arzı olumsuz etkilemektedir. Burada işçi sendikaları istediği zaman ücretleri artırma eğilimindedir.

2) Dünyada petrol fiyatları yükselince maliyet enflasyonu ortaya çıkmaktadır. 1974 yılında petrolün varilinin 20 dolardan 100 dolara kadar yükselmesi, üretim darboğazlarının yaşanmasına sebep olmuştur.

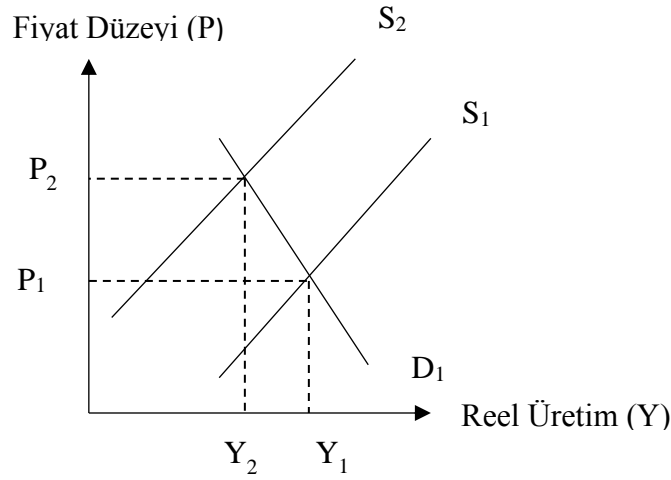
3) Bir ekonomi hammadde ve teçhizat bakımından dışa bağımlı ise, dış piyasalardaki dalgalanmalara bağlı olarak maliyet enflasyonu ortaya çıkabilmektedir.

4) Kuraklık nedeniyle tarımsal üretimde önemli düşüşlerin yaşanması, toplam arzın azalmasına ve sonuçta maliyet enflasyonuna yol açabilmektedir.

5) Ülkede yapılan devalüasyonlar ve döviz fiyatlarının artması da maliyet enflasyonu yaratmaktadır. Kurdaki bir artış, döviz fiyatlarını devamlı olarak artırmakta, bu da maliyet enflasyonun artmasına sebep olmaktadır. Bir ülkede sabit döviz kuru altında yerli paranın değerinin azaltılması (devalüasyon) da maliyetleri artırmakta ve ithal malları pahalı hale getirmektedir.

6) Ekonomik istikrarsızlıklar, siyasi istikrarsızlık, savaş, doğal afet, enerji kıtlığı, genel grev gibi nedenlerden ötürü de üretim maliyetleri yükselebilmektedir. Pazarda meydana gelen toplam arz şoklarından dolayı fiyatlar genel seviyesi süratle artmaktadır.

Aşağıdaki şekilde görüldüğü gibi, bir ekonomide mal ve hizmetlere olan talepte değişiklik olmazken arzın sola kayması yani azalması sebebi ile de enflasyon gerçekleşebilir.

Şekil 1:2. Maliyet Arz Enflasyonu (Künç, 2011, s. 9).

Şekil 1.2’de maliyet enflasyonun başlamasından önce S1 arz eğrisi ile D1 talep eğrisinin kesiştiği noktada ekonomi dengededir. Toplam talep ile toplam arzın eşit olması durumunda ise, fiyatlar genel seviyesi P1 ve reel üretim seviyesi Y1 düzeyindedir. Ekonomide mal ve hizmetlere yönelik talepte bir değişiklik yoktur. Fakat maliyette görülen artış nedeniyle toplam arzın S1’den S2’ye doğru sola kaydığı yani arttığı farz edilirse, bu kayma, maliyetleri artan firmaların aynı mal ve hizmetleri daha yüksek bir fiyattan üretmeye razı oldukları anlamı taşımaktadır.

Maliyetlerin yükselmesiyle meydana gelen arz kayması neticesi P1 fiyatı düzeyinde ekonomide “talep fazlası” meydana gelecektir. Bu doğrultuda fiyatlar artarak P1’den P2 düzeyine gelir ve ekonomide yeni denge D1 ve S2 eğrilerinin kesiştiği noktada meydana gelmektedir. Fiyatların bu tarzda yani S1’den S2’ye sola kaymasına bağlı olarak artmasına “arz (maliyet) enflasyonu” ismi verilmektedir.

1.3.3. Yapısal (Fiyat) Enflasyon

Fiyat enflasyonu diğer bir adıyla yapısal enflasyon, mal ve hizmet piyasalarında ve bütün sektörlerde ortaya çıkabilecek bir ekonomik rahatsızlıktır. Kamu İktisadi Teşebbüslerin (KİT) ekonomide önemli ve ağırlıklı bir yere sahip olması ve zarar eden kuruluşların Hazine ve Merkez Bankası kaynaklarından

desteklenmesi yapısal enflasyonun nedenlerinden biridir. Bu tür piyasalarda fiyatlar tam rekabet koşullarına göre değil, aksak rekabet koşullarına göre çalışmaktadır. Girişimciler kazançlarını artırabilmek için, aksak rekabet şartlarını kullanmakta ve bu da fiyat enflasyonuna neden olmaktadır. Fazladan kazanç sağlamak amacıyla yaratılan bu enflasyona *fiyat enflasyonu* ismi verilmektedir. Fiyat enflasyonunun temel nedenleri ise;

- Az gelişmiş veya gelişmemiş ülkelerde ekonominin tarıma bağlı olması,
- Tarımsal ürünlerin arzının yeterli olmaması,
- Müesseselerde yapılan hileler,
- Sermaye piyasalarının yokluğu,
- Tasarruf ile yatırımın düşüklüğü,
- Talep yapısı ile üretim yapısının uyumlu olmaması,
- Üretim faktörleri (emek, sermaye, işgücü ve doğal kaynaklar) arasında denge olmaması,
- Sanayi, hizmet ve tarım kesimlerinin verimlilik yönünden bambaşka olması,
- Ülke nüfusunun hızla artması,
- İnsanların kırsal kesimden kentlere akın etmesi,
- Piyasanın başarısız olması,
- Tekelci eğilimlerin yaşanması,
- Dışalım kabiliyetinin esnek olmaması ve dış ticaret dengesinin sürekli açık vermesidir (Öztürk, 2014, s. 303).

1.4. Gelişme Sürecine Göre Enflasyon Türleri

1.4.1. Açık Enflasyon

Açık enflasyonda fiyat yükselişleri rastgele olarak bir denetleme yeterliliği olmaması sebebiyle birikmiş olarak yaşanır. Açık enflasyonda fiyat artışları devamlı olarak yaşanır. İnsanlar gelecek ile ilgili kaygı duymaktadır. Çünkü onlar gelecekte fiyatların yükselmeye devam edeceği kanaatine sahiptirler. Fiyatların sürekli yükseleceğini düşünen firmalar, mallarını stok yapmaya başlar. Hiçbir zaman bir firma gelecekte kendi ürününü ucuza satmak istemez. Fiyatların devamlı artacağını düşünen tüketiciler, tüketim talebi oluşturmaya çalışır. Çünkü hiçbir tüketici aynı ürünü ileride daha pahalıya almak istemez. Tüketiciler bir an önce ürünleri almaya çalışır. Arzdaki kıtlık aynı oranda talebi artırır ve bu arz yetersizliği karşısında talep patlaması yaşanır. Bu tür enflasyonda, paranın değeri devamlı ve dengesiz bir şekilde düşer (Paranya, 2018). Bu durum açık enflasyon olarak tanımlanmaktadır.

1.4.2. Gizli Enflasyon

Bu enflasyon ekseriyetle merkezi bir ekonomiye veya bastırılmış bir siyasi hâkimiyete sahip olan ülkelerde gözükmemektedir. Baskı altında tutulan enflasyona *gizli enflasyon* adı verilmektedir. Bu tür enflasyon II. Dünya Savaşı'ndan sonra görülmeye başlanmıştır. Bazı ülkelerde mesela enflasyon oranı %30'dur, ama siyasiler ve yandaş medya tarafından gizlenerek daha düşük bir rakam açıklanmaktadır. Her ülkede enflasyon oranlarını açıklaması için muhakkak yetkili bir kurum vardır. Eğer o kurum gerçek enflasyon oranını kamuoyuna yansıtmıyorsa bu açıklamaya güvenilmeyecek ve bu doğrultuda eşanlı olarak o kuruma olan itibar azalacaktır. Başka bir deyişle baskıcı ve sömürücü iktidar sahipleri kamuoyunu kandırarak o makamda kalmak için gerçek enflasyon oranlarını gizleyerek yanlış bir oran açıklamaktadır. Gizli enflasyonda, en çok zarar eden kişiler sabit bir ücretle çalışanlardır. Çünkü onların gelirleri sabittir; ama fiyatlar yükselmektedir (Karimi, 2019, s. 28).

1.4.3. İthal Enflasyon

İthalat enflasyonu en önemli enflasyon türlerinden biridir. Bu enflasyon türü parasal teorilerle alakalı değildir. Çünkü ithal enflasyonuna dayanarak, enflasyonun

sebebi ülke ekonomisinin kapsamı dışında araştırılmaktadır. Eğer dış ülkelerin fiyatlarında bir artış meydana gelmişse dolayısıyla o ülkeden aldığımız malların fiyatlarında da artış yaşanacaktır ve bu da ithal enflasyonuna yol açacaktır. Bu bağlamda, yerli üretimde kullanılan hammadde, yarı mamul, uyarıcı ve sermaye mallarının ithalatından ithal edilen amortisman fiyatının yükselmesi üretim maliyetinin artması, yerli üretim ve fiyatları da artırılabilir. Kısacası bazı ülkelerde yaşanan bu çeşit enflasyon, ülkenin kendi iç ekonomik nedenlerinden kaynaklanmamaktadır. Yurtdışında yaşanan enflasyon, ithalat üzerinden yurt içine taşınmaktadır (Karimi, 2019, s. 31).

1.5. Hızına Göre Enflasyon Türleri

1.5.1. Hiperenflasyon

En tehlikeli enflasyon hiperenflasyondur. Bu tür enflasyon, ekonomik ve sosyal yapıyı vahim bir şekilde tahrip eder. Çok nadir gözlenen bir olgu olan hiperenflasyon, genellikle kriz dönemlerinde ortaya çıkmaktadır. Örneğin, ülkemizde 1994-2001 krizlerinde olduğu gibi fiyatlar genel düzeyindeki yükseliş hızlı bir şekilde yaşanmıştır. Fiyatların aylık bazda çok hızlı biçimde artması ve yerli paranın hızla değer kaybetmesine hiperenflasyon denir. Dünya tarihinde en tehlikeli hiperenflasyon 1946 yılında Macaristan'da görülmüş ve aylık fiyat artışları %2000 olmuş, Almanya'da ise, I. Dünya Savaşı sonrasında aylık fiyat artışları %300 civarında seyretmiştir. Hatta Almanya'da o zaman insanlar markete gidip alışveriş yapmak için çanta dolusu para ödemek durumunda kalmışlardı. Bazı rivayetlere göre, müşterilerden birisi markete alışverişe gittiğinde, oradan gıdayı alıp tezgâha gelinceye kadar ürünün fiyatının katlandığını ifade etmiştir (Kombak, 2019, s. 12).

Hiperenflasyon, enflasyon oranlarının yüksek olduğu dönemlerde görülür. Hiperenflasyon olduğunda maaşlar hızla erir. Mal ve hizmetlerin satın alınmasına kısıtlama getirir. II. Dünya Savaşından yenik çıkan Almanya, 1993'te Ukrayna, 1985'te Bolivya gibi ülkeler hiperenflasyon ile mücadele etmişlerdir. Günümüzde Venezuela'da büyük bir ekonomik kriz yaşanmış ve ülke hiperenflasyon girdabına düşmüştür. Ülkenin para birimi olan Bolivian o kadar değersiz hale gelmiştir ki,

çanta, cüzdan gibi eşyaların ısınmak için toplandığı ifade edilmiştir (Meherara & Qubadzada, 2016, s. 51-52).

1.5.2. Sürünen Enflasyon

Fiyat artışlarının oldukça düşük oranlarda kaldığı ve enflasyon beklentilerinin oluşmadığı enflasyona *sürünen enflasyon* denilmektedir. Bu enflasyon türüne, ılımlı enflasyon, rahvan enflasyon ve sinsi enflasyon isimleri de verilmektedir. Sürünen enflasyon için kesin bir oran söylenmemiştir. Bu çeşit enflasyon, zaman ve mekâna bağlı olarak hızı değişse de ekonomide zararlı etkileri olmayacaktır. Bazı kaynaklarda ılımlı enflasyonun gelişmiş ülkeler için yıllık fiyat yükselişleri %1-3 aralığında, gelişmekte olan ülkelerdeyse %3-6 aralığında olduğu söylenilmektedir. Hatta bu tür bir enflasyonun olumlu sonuçlarından dahi söz edilebilir (Yıldırım, Karaman, & Taşdemir, 2014, s. 373).

1.5.3. Kronik Enflasyon

Bu enflasyon aynı zamanda, yüksek ve dörtlü enflasyon olarak da adlandırılmaktadır. Yüksek enflasyonun yaşandığı dönemde ise, firmalar ürettikleri malların kalitesini düşürme çabası içine girerler. Çünkü onlar yüksek enflasyonun ortaya çıktığı dönemde mallarının her türlü satılmasını düşünmektedirler. Kronik enflasyonun aynı zamanda toplumun ahlaki değerlerinde de bir negatif etki yarattığı görülmektedir. Savurganlık ve sorumsuzluk zihniyetinin yaygınlaşması kronik enflasyondan kaynaklanmaktadır. Bu da halkın ahlâk duygusunu zayıflatmaktadır. İnsanların devlete karşı görev ve ahlâk hissi azalmaktadır. Bu sebepten dolayı aile içi bağlar gevşeyip kopmakta ve boşanma oranları artmaktadır.

Kronik enflasyon, sermaye piyasasının gelişmesine mâni olmaktadır. Finansal sistem reel kesime fon iletmekte yetersiz kalmaktadır. Bu tür enflasyonun ortaya çıktığı devirlerde ise huzursuzluklar, hırsızlıklar, ahlâksızlıklar, yolsuzluklar ve vergi kaçırma oranları yaygınlaşmaktadır (Kazimi, Biranonod, & Delfan, 2015, s. 4-5). Bu tür enflasyon, “Ekonomiyi zarara uğratan, piyasaların işleyişini çarpıtan, gelecek hakkındaki belirsizliği artıran ve paranın değer ölçüsü ve tasarruf aracı olma özelliklerini zayıflatan oranda bir enflasyondur”. Türkiye Cumhuriyeti’nin

1970'lerin ortalarından itibaren yaşamış olduğu enflasyonlar bu kategoriye dâhil edilebilir (Yıldırım, Karaman, & Taşdemir, 2014, s. 360).

Yüksek enflasyonun ekonomik büyüme üzerindeki olumsuz etkileri yadsınamaz bir gerçektir. Birçok ekonomist, yüksek enflasyonun ekonomik büyüme ve istihdam üzerinde negatif etki yaratacağı konusunda hemfikirdirler. Çünkü yüksek enflasyon, fiyatlar arasındaki ilişkiyi bozacak, piyasada ekonomik faaliyet gösteren üreticiler için fiyat mekanizmasının işlevini aksatacak ve bu da kaynakların etkisiz dağılımına neden olacaktır (Meherara & Qubadzada, 2016, s. 8).

Enflasyonun etkileri farklı açılardan ele alınmaktadır. Örneğin, yüksek işsizliğin olduğu bir toplumda, istihdam ile birlikte üretim düzeyi de düşmektedir. Bazıları bu düşüşün enflasyondan kaynaklandığına inanmaktadırlar. Ayrıca enflasyonun olduğu bir dönemde tam istihdam ortaya çıkarsa, çok olumsuz etkiler meydana gelebilir. Genel olarak istihdam açısından ekonomiye baktığımız zaman enflasyonun istenen bir durum olmadığı görünmektedir.

Enflasyonun ekonomi üzerinde birçok olumsuz etkileri vardır. Bunlar aşağıda özetlenmiştir.

Satın Alma Gücünün Düşmesi: Fiyatlar genel düzeyindeki artış ve satın alma gücünün düşmesi sık sık benzer manada kullanılır. Fiyatlar ve gelirdeki gelişmeleri tasarruf edilebilir satın alma gücü belirler. Genel olarak enflasyon orta gelir düzeyinin altında olan veya sabit ücretle çalışan kişilerin satın alma güçlerini azaltarak, toplum içinde gelir farklılıklarını artırabilir. Gelir dağılımındaki bozulmalar neticesi oluşan kutuplaşmalar toplum içinde huzursuzluğa sebep olur (Birinci, 2011, s. 5).

İstihdam Düzeyinin Azalması: Ekonomide rasyonel kaynak dağılımı gerçekleştirilemediğinden üretimin yeterli düzeyde yapılamaması istihdam seviyesini düşürür. Kırsal kesimlerin kente göç etmesi işsizlik problemini arttırarak milli gelirin düşmesine sebep olur. Enflasyonun yüksek olması nedeniyle sanayideki yatırımlar azalır. Dış ödeme güçlükleri sebebiyle ara mallarının ithalatı güçleşir. Yabancı

sermaye, yatırım yapmaktan korkar. Bu gelişmelerin tümü istihdam seviyesinin düşmesine sebep olur (Birinci, 2011, s. 6).

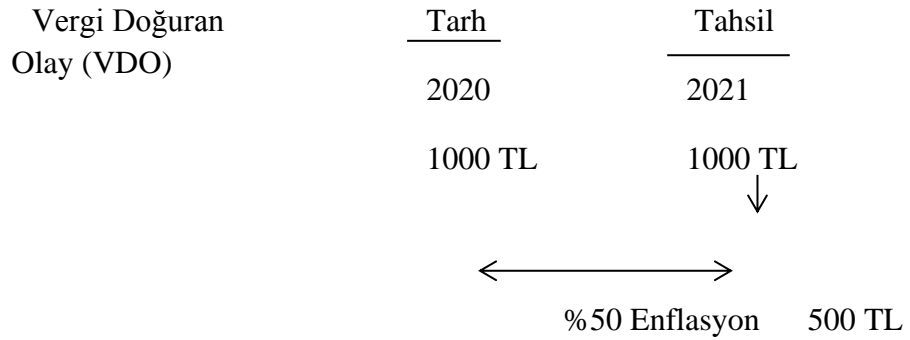
Kaynak Dağılımının Etkin Bir Şekilde Sağlanamaması: Enflasyonist dönemlerde, elimizde bulunan kaynakları düzgün bir şekilde dağıtamadığımızda, üretimimizi yeterince artıramadığımızda, ülkede istihdam düzeyimiz düşecektir. Hükümetin yanlış uyguladığı politikaları ile birleşen enflasyon, işsizlik sorunlarını daha yüksek boyutlara çıkarmaktadır. Bu da milli gelir seviyesinin düşmesine sebep olmaktadır. Özellikle bu çağda birçok Müslüman ülke farklı bölgesel savaşlar ve iç çatışmalardan dolayı doğal kaynaklarını kullanamamaktadır. Aynı zamanda o ülkelerde yüksek enflasyon, işsizlik, yüksek faiz oranı, gelir dağılımının bozukluğu ve buna benzer birçok ekonomik sorunun olduğu aşikârdır (Avder, 2006).

Gelir Dağılımının Bozulması: Gelir dağılımı da enflasyondan olumsuz etkilenmektedir. Enflasyon yükseldikçe adaletli gelir dağılımı da azalmaktadır. Yani enflasyon ile gelir dağılımı arasındaki ilişki negatiftir. Özellikle enflasyonun rant kollama faaliyetine yol açmasıyla gelir dağılımı rant ve faiz geliri elde edenlerin lehine gevşemektedir. Gelir dağılımındaki bu bozulma tasarrufları da negatif yönde etkilemektedir. Yani tasarrufların da daha az verimli olmasına yol açmaktadır (Uzay, 1999, s. 30-40).

Enflasyondaki artış öncelikle, düşük ücretle çalışan memur, sabit gelirli kesim ve işçi kesimini gittikçe fakirleştirmektedir. Ama serbest işlerle uğraşan yani kâr geliri elde eden kişiler ise gittikçe zenginleşmektedir. Dolayısıyla enflasyon artışının toplumdaki gelir dağılımını fakirler aleyhine, zenginler lehine değiştireceği açıktır. Bir diğer ifadeyle, enflasyon zenginleri daha zenginleştirirken, fakirleri daha da fakirleştirmektedir. Yukarıda da bahsettiğimiz gibi, gelir dağılımında eşitsizliklerin artması, toplum içerisinde rüşvet, adam kaçırma, mafyanın yaygınlaşması, orta gelirli sınıfın yok olması, ahlaki ve manevi değerlerin ortadan kalkması, suç işleme oranlarının yükselmesi ve hatta aile bağlarını kopararak boşanma oranının artmasına sebep olmaktadır. Maalesef bunların birçoğu hükümetin yanlış politikaları yüzünden bugün Afganistan'da da görülmektedir (Öztürk, 1014, s. 305).

Mali İstikrarın Bozulması (Olivera Tanzi Etkisi): Enflasyonun ortaya çıkardığı bir sorundur. Enflasyon ekonomik karar birimleri için ciddi olumsuzluklar ortaya çıkarabilir. Özellikle devletlere enflasyonun nasıl zarar verdiğini şöyle açıklamak mümkündür: enflasyon bir ekonomik istikrarsızlıktır ve ekonomik istikrarsızlık siyasi istikrarsızlığı beraberinde getirir. Ayrıca, Olivera Tanzi Etkisi devletin gelirini reel olarak azaltır. Olivera Tanzi Etkisi vergilerin tarh ile tahsil arasında geçen süreçte, yüksek enflasyon sebebiyle reel geliri azalmış olan para ile vergi tahsil edilmektedir. Aslında bu vergilendirme süreciyle alakalıdır. Yani bahsettiğimiz şey verginin tarh – tahsil zamanı arasında geçen süreçtir. Olivera Tanzi Etkisi, şöyle bir etki ortaya çıkartmaktadır:

Örneğin;

Olivera Tanzi etkisi, verginin tarh ile tahsil arasında bir zaman kayması yaşanması durumudur. Mesela, diyelim ki 2020 yılının kazancının gelir vergisi 2021 yılı içerisinde yani bir yıl sonra ödenecek olsun. Kısaca vergiyi doğuran olay ve tarh dediğimiz kısım 2020 yılında yaşansın, verginin ödenmesi 2021 yılı olsun. Eğer vergiyi doğuran olay sebebi ile ortaya çıkan vergi, yani hesaplanan vergi 1000 TL ise, biz bunu 2021'e gelindiğinde 1000 TL olarak öderiz. Yalnız 2020'den 2021'e geçtiğimizde enflasyonun %50 olduğunu düşünelim. Enflasyon %50 ise 2021'de alacağımız 1000 TL artık 2020'deki 1000 TL değildir, reel olarak bu paranın değeri 500 TL'ye düşmüştür. Enflasyon reel değeri azalmış olan parayla vergi tahsil etmeye

sebepler olur. Bu da devletin reel olarak gelirinin azalması anlamına gelmektedir (Girgin, 2020).

Enflasyonun İşlem Maliyetlerini Yükseltmesi: Enflasyonun yüksek olduğu dönemlerde kişilerin reel gelirleri azaldığı için ceplerinde nakit para taşımak istememektedirler. Paraya ihtiyaç duyduklarında fertler devamlı olarak bankaya gidip gelmek zorunda kalmaktadır. Bu vaziyet fertlerin iş verimliliğini azaltmakta ve zaman kaybına sebep olmaktadır. Enflasyondaki artış verimlilik kayıplarına sebep olmakta ve bu süreçte bankaya gidip gelmektedirler. Buna ise *ayakkabı eskitme maliyeti* adı verilmektedir. Yine enflasyonist dönemlerde firma sahipleri sık sık fiyat etiketlerini değiştirmek mecburiyetinde kalırlar. Bu maliyetler ise, *menü maliyeti* olarak adlandırılmaktadır (Alevi, 2013, s. 215-216).

Tasarrufların ve Yatırımların Olumsuz Yönde Etkilenmesi: İç tasarruflar isteğe bağlı ve mecburi tasarruflar olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır. Enflasyonist dönemlerde fiyatlar genel seviyesi devamlı olarak yükselmektedir ve kişilerin satın alma gücü ise devamlı olarak azalmaktadır. Enflasyondaki artıştan dolayı, sabit geliri olan kişiler önemli miktarda gelir kaybına uğramaktadır. Bu, insanların geleceğe dönük fiyat beklentilerini öngörememesi nedeniyle, tüketim kararlarının geciktirmeden alınmasına sebep olmaktadır (Öztürk, 2014, s. 307).

Enflasyonist bir ortamda, faiz oranlarının enflasyon oranlarından yüksek olması gerekir. Zira enflasyon, reel faizler negatif olduğu dönemlerde tasarrufların reel değerini azaltacaktır, enflasyonist dönemde yerli para değerini kaybedecek, kişiler ellerinde veya yastık altında para tutmadan kaçınacak, yani gelirlerinin bir kısmını tasarruf etmek yerine tüketecektir.

Diğer bir yandan ise, enflasyon ile zenginliklerine zenginlik katan ya da daha çok zenginleşen yüksek gelirli olan sınıfın tasarruf eğilimleri giderek fazlalaşacaktır. Ama bu kişiler yapmış oldukları tasarruflarını reel sektörlere harcamayacaktır. Tam tersine geleceği ile ilgili beklentilerinin belirsiz olmasından kaygılanıp, altın, döviz ve gayrimenkul gibi daha fazla servetin el değiştirmesi ile neticelenen ihtikâr (gömüleme) amaçlı alanlara yatırım yapacaklardır. Netice olarak enflasyon, iktisatta tasarruf hacminin azalmasına, mevcut olan tasarrufların ihtikâr alanlara kaymasına,

retken yatırımların düşmesiyle beraber ekonomik büyümenin düşmesine ve işsizliğin artmasına sebep olmaktadır (Aykırı, 2008, s. 50).

demeler Bilânçosu Açıklarının Artması: Enflasyon yaşıyan ülkelerde fiyatlar genel düzeyi artarken ihracat azalır, ithalat artar ve demeler bilânçosu açığı büyümeye başlar. İnsanların ithalat yapma meyli yükselir (ztrk, 2014, s. 308).

Enflasyonun egemen olduğu ülkelerde tasarruf hacmi azalır ve tüketim yükselir, para ikamesi ortaya çıkar, spekulatif amaçlı yatırımlarda çoğalma görülür. Bundan başka, enflasyon malların kalitesine negatif olarak tesir eder.

Enflasyonun etkileri sadece bunlarla da sınırlı kalmaz, sosyal açından da toplumu etkileyebilir. Enflasyon yüksek olan ülkelerde o ülke halkının servet ve gelir dağılımı değişir; yani insanların ücret ve maaştan aldıkları payı değişir ve bu da toplumun içtimai bünyesinde reaksiyonlara sebep olabilir. Sabit gelirle yaşıyan bireyler enflasyonun altında ezilir. Gelir dağılımındaki bozulmalar toplumsal ve politik sorunların çıkmasına sebep olur. Enflasyonun etkisini ortadan kaldıracak bir gelir artışı meydana getirilemediği takdirde siyasi yönetimler zayıflar (Birinci, 2011, s. 23).

İKİNCİ BÖLÜM

DIŞ TİCARET

Ülkelerin kendilerini geliştirebilmesi için yapması gereken en önemli şeylerden birisi dış ticarettir. Çünkü ülkelerin ayakta sağlam durabilmesi ve gelişmesinde dış ticaretin önemli bir yeri vardır. Dış ticaret, bir ülkenin rekabet gücünü arttıran ve ekonomik büyüme ve kalkınmasını sağlayan esas etkenlerden bir tanesidir. Dış ticaretin ülke ekonomisi üzerindeki etkileri, büyüme ve kalkınma ile alakalı bir konudur. Bu bölümde, dış ticaretin tanımı, dış ticaretin nedenleri ve öneminden kısaca bahsedilmektedir.

2.1. Dış Ticaret İle İlgili Tanımlar

Dış ticaret, bir ülkede üretilen mal ve hizmetlerin belirli bir ücret karşılığı diğer ülkelerin kullanıcılarına ulaştırılmasını sağlayan mal alış-verişinin tümünü ifade eder.

İhracat, ülkenin sınırları içerisinde üretilen veya diğer bir ülkeden alınan ürünlerin döviz veya diğer bir mal mukabilinde ya da bedelli olmayarak gümrük sınırları dışına çıkarılmasıdır. İthalat ise, yurtdışında üretilen veya başka bir ülkenin diğer bir ülkeden aldığı ürünlerin belirli bir miktar döviz, diğer bir mal mukabili ya da bedelli olmayarak gümrük sınırları içine alınmasını ifade etmektedir (Doğan, 2010, s. 8).

Uluslararası ekonomik ilişkilerde dış ticaretin çok önemli yeri bulunmaktadır. Dünyada hiçbir ülke, bütün gereksinimlerini sadece sahip olduğu yeraltı ve yerüstü kaynaklarıyla yerine getiremez. Bu durum, dünya üzerinde bulunan kıt kaynaklar ve sonsuz ihtiyaçlar gerçeğinden kaynaklanmaktadır. Dış ticaret, para ekonomisinin yerleşmesinden önce de değiş tokuş ekonomisinin uygulandığı devirlerden günümüze dek süregelmiştir. Dış ticaret, kemiyet olarak inişli ve çıkışlı bir grafik çizmesine rağmen her dönem için ekonomilerin esaslı bir ilkesi olma özelliğini kaybetmemiştir. Bu nedenlerden dolayı dış ticarete ait çok farklı tarifler, teorik yaklaşım ve fikir ortaya çıkmıştır.

Dış ticarete, herhangi bir mal veya mal grubu bir ülkeden diğer bir ülkeye satılmakta ve bunun mukabilinde bir başka ülkeden bir mal veya mal grubu satın alınmaktadır. Diğer bir tanıma göre, dış ticaret bir ülkenin ihracat (dış satımı) ve ithalat (dış alımı) aksiyonlarının toplamını ifade eder ve bir ülkenin ödemeler bilançosu içinde en önemli kalemi oluşturur (Alkin, 1990, s. 21).

Dış ticaret, ülkelerin küreselleşme sürecine önemli katkılar sağlamaktadır. Çünkü ülkeler bu sayede daha ucuz, daha farklı ve daha kaliteli mal ve hizmet alışverişi yapabilmektedir. Dış ticaret, milletlerarası ekonomik ilişkiler içerisinde en önemli yeri tutmakla beraber, bir ülkenin bütün dış ekonomik ilişkilerinin sadece dış ticaretten oluşmadığı da açıktır (Gönnelli, 1993, s. 6). Sermaye ve teknoloji akımları da ülkeler arasındaki ekonomik ilişkilerin bir parçasıdır. Ama bunlar dış ticaret olarak kabul edilmez. Dış ticaret, ithalat ve ihracat olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Bir ülkenin kendi içinde bir malı üretip diğer ülkelere satması ihracat, diğer ülkelerde üretilen malın satın alınması ithalat kavramını ifade etmektedir. İhracat gelirleri ile ithalat giderlerinin birbirine eşit olması dış ticaret dengesini ifade eder. Bu da ülke ekonomileri için büyük önem taşımaktadır. Eğer ülkeler, dış ticaret açığı verirse paraları döviz piyasalarında değer kaybeder, dış ticaret fazlası veren ülkelerin paraları ise döviz piyasalarında değer kazanır (Seyidoğlu, 2015, s. 337-338).

Dış ticaret, genel anlamda mal veya hizmetlerin ülke içinde değil, ülke dışında belirli bir bedel karşılığında alış ya da satışı işlemleri olarak tanımlanır. Çeşitli ülkelerin birbirlerine mal veya hizmet aktarmış olmasına dış ticaret denmektedir. Bir ülkenin gelir kaynağını ve gelişmişlik düzeyini gösteren şeylerden biri, dış ticarettir. Ülkelerin refah seviyesinin artırılmasında ve ihtiyaçlarını münasip bir şekilde karşılanmasında dış ticaretin önemli bir yeri vardır. Geçmişten günümüze kadar dünya geneline baktığımız zaman ülkeler arasında birçok savaşlar yapılmaktadır. Ama bu savaşlar sırasında bile ülkeler kendi aralarında dış ticarete devam etmektedirler. Tabii ki bu ekonomik ve siyasi çatışmaların dış ticaret üzerine olumsuz etkileri vardır. Yani, çatışmalar sonucu ihracat ve ithalatta azalmalar meydana gelebilir. Fakat bu durumda da dış ticaretin kapsamı siyasi sınırları aşarak çatışmaların üzerine hâkim olmaktadır (Kara, 2012, s. 34).

Dış ticaret politikası ise, bir ülkenin diğer ülkeler ile ekonomik ve siyasi ilişkilerini düzenleme konusunda yapılan tek yanlı bir politikadır. Diğer bir deyişle, ülkelerin dış ekonomik ilişkilerinde alınan bütün tedbirler ve o tedbirlerin iyi bir şekilde işlemesi dış ticaret politikaları olarak tanımlanmaktadır. İhracat ve ithalat üzerindeki tarifeler, miktar kısıtlamaları, vergiler ve mali yardımlar dış ticaret politikası kapsamındadır. Dış ticaret politikası kapsamında hükümetlerin kendi toplumu için faydalı olacak şeyleri en iyi şekilde düzenleyerek önlemler alması gerekmektedir. Yani devletin, ülkenin dış ticaret hacmi ve yapısına taraf olması gerekmektedir. Dış ticaret politikası “milli sınırları aşan yalnız mal üzerinde değil hizmet, sermaye, turizm ve göç gibi diğer ekonomik hareketler üzerinde de alınan tedbirleri ve müdahaleleri kapsar. Kısaca cari işlemler hesabında özellikle ithalat ve ihracat kalemleri üzerinde tüm hükümet faaliyetlerini kapsayan bir çeşit dış ekonomi politikasıdır” (Kılıç, 1992, s. 3-5).

2.2. Dış Ticaretin Önemi

Dış ticaretin önemi, yalnızca uluslararası ekonomik ilişkilerle sınırlı değildir. Dış ticaret aynı zamanda ülkenin mikro ve makro iktisadi yapısı ile de yakından ilgilidir. Makro dengelerin içeride ve dışarıda sağlanması, birbirleri ile ilişkilidir. Bundan dolayı hem mikro ölçekte olan firmaları hem de milli ekonomiyi yoğun olarak etkilemektedir. Dış ticaret, bir ülkenin ekonomik gelişmişlik düzeyi ve refah seviyesini gösterdiği için ayrı bir öneme sahiptir. Global bir piyasadan yararlanmak, ülke içerisinde olan üretimin az ya da pahalı olduğu dönemlerde, ülkedeki talebi başka ülkelere karşılayabildiği için geliştirmekte olan ülkeler için çok önemlidir. Geliştirmekte olan ülkelerin ihracat olanakları kısıtlıdır ve ekonomik kalkınmasını devam ettirebilmesi için bu ülkelerin büyük ölçüde yatırım ve ara malı ithal etmesi gerekmektedir (Şimşek & Kadılar, 2010, s. 4). Uluslararası ticarete, 2010’lu yılların ortaları itibariyle gelişmiş ülkelerin dünya ihracatındaki payı %59 iken, geliştirmekte olan veya orta gelirli ülkeleri payı %37’dir. Gelişmemiş ülkelerin dünya ihracatındaki payı ise sadece %1 dolayındadır (Seyidoğlu, 2015, s. 13).

Bunların yanında dış ticaret, bir ülkenin rekabet gücü kazanması, uzmanlaşması, kaynak tahsisinde etkinliğin sağlanması, ekonomik olarak büyümesi

ve ölçek ekonomilerinden yararlanması gibi faktörler açısından da oldukça önemlidir (Wang vd., 2010, s. 894).

Merkantilizm adı verilen düşünce akımının 16. yüzyıldan 17. yüzyılın sonlarına kadar etkili olduğu görülmüştür. Bu dönemden önce dünyada yaygın bir dış ticaret olgusundan bahsetmemiz çok zordur (Seyidoğlu, 2001, s. 14).

Dış ticaret teorileri deyince insanların aklına ilk gelen kavram *mutlak üstünlük teorisi*dir ve mutlak üstünlükler teorisi dış ticaret teorilerinin başında yer alır (Vural, 1994, s. 275). A. Smith, dış ticaretin veya ülkelerin üstünlüklerinin kökenini aslında üretim faktörü donatımlarındaki niteliksel ve niceliksel farklılıklarla açıklamaya çalışmıştır (Kibritçioğlu, 1996, s. 37). Ticaretin kaynağını, iş bölümü düşüncesine bağlayan kişi Adam Smith'tir. Ona göre iş bölümünün ortaya çıkması, bir şeyi diğer bir şeyle değiş tokuş yapma eğiliminin bir sonucudur. Böylece her ülke mutlak ve bağımsız olarak üstün bir şekilde üretebildiği mallarda uzmanlaşırsa hem üretimi uluslar arasında artacak hem de her ülke kendi olanaklarıyla üretemediği veya yüksek maliyetlerle üretebildiği malları dış ticaret araçlarıyla başka ülkelere daha düşük maliyetle bol miktarda temin edebilecektir. Bu sebeplerle üretimdeki uzmanlaşma, dünya üretiminde ticarete katılacak ülkelerin paylaşacakları bir artış sağlayacak ve bütün ülkeler bundan kâr elde edeceklerdir (Vural, 1997, s. 275).

David Ricardo, uluslararası ticaretin mutlak üstünlüklere dayandırılmasının dış ticaretin faydalarının kapsamını daraltacağı görüşündedir. Ricardo, ülkeler arasındaki üretim maliyeti farkı ile ilgilenmemiştir. Yani farklılığın mertebesi ile ilgilenmiştir. Ülkelerin üstünlüğü, iç maliyetleri dikkate alınarak belirlenir. Buna göre ülkeler iç maliyetler ile alakalı hangi üründe kazançlı ise o üründe uzmanlaşarak ihraç etmelidir. Öteki ürünü de bu alanda mahir olan diğer ülkelere satın almalıdır. John Stuart Mill de dış ticaretin avantajları üzerinde durmakta olup, talep unsurunu analize dâhil etmiştir. Bu ekonomistten sonra, Neo-klasikler talep unsurunu geliştirerek *karşılıklı talep kanununu* ortaya atmış, dış ticaretin teknolojik gelişmeyi karşılıklı talep yoluyla etkileyeceğini ifade etmiştir (Vural, 1997, s. 276).

Neoklasik ekonomistler, emek maliyeti yerine, emekle beraber diğer etkenleri de kapsayan “fırsat maliyeti” kavramını devreye sokarak özüne dokunmadan Ricardo modelini yenilemişlerdir.

Alfred Marshall dış ticaret teorisine genel olarak bakmış, emek ve sermayeyi beraber kapsayan *reel maliyet teorisini* geliştirmiştir. Mill, karşılıklı talep kanununu yeterince açıklayamamıştı. Ama Alfred Marshall tarafından geliştirilen ve “teklif eğrileri” ismi verilen grafikler yardımıyla karşılıklı talep daha kullanışlı hale getirilmiştir. Marshall’a göre satın alma gücüyle desteklenen iç talep, arzı nasıl teşvik ediyorsa, ticarete de arz, kendi talebini yaratacaktır. Bu perspektiften baktığımızda arz ve talep denildiğinde “karşılıklı talep” anlaşılmaktadır (Kazgan, 1997, s. 160). Neoklasik ekonomistler sonraki dönemlerde de teoriye katkıda bulunmaya çaba göstermişlerdir. Bunların arasında en önemli olanı ülkeler arası girdi ve nispi mal fiyatlarının derlenmesidir. Buradan, serbest dış ticarete girdi fiyatlarının, ticarete katılan ülkelerde eşitlenme eğiliminde olacağı iddiasına geçilmiştir.

Fırsat maliyeti kavramı, dönüşüm eğrileri ile tahlil aracı haline dönüştürülürken, farksızlık eğrileri ve Mill’den hareketle Marshall’ın ortaya koyduğu teklif eğrileri desteğiyle, yine mutlak ve mukayeseli üstünlük teorilerinin ihmal ettiği talep unsuru, tahlillerde dikkate alınmaya başlamıştır.

Uluslararası ekonomik ilişkiler, devletler arasında gerçekleştirilen mal ve hizmet ticaretini ve buna benzer emek, sermaye ve teknoloji alışverişi gibi etkinlikleri içermektedir. Dolayısıyla dış ticaret, ülkeler arasındaki mal ve hizmet alışverişini ifade eden bir konudur. Dış ticaretin ortaya çıkış sebebi, müstakil ve eşit ülkelerin mevcudiyeti gibi olsa da bu mutlak bir kaide değildir. Yani ülkeler bağımsız ve eşit olmasa da dış ticaret yapılabilir. Eski zamanlarda ülkeler arasında sınır diye bir şey yoktu; ama ülkelerin o zamanlarda da yine dış ticaret yaptığını görebiliriz. Geçmiş zamanlarda uygulanmış olan ticaretin daha çok malın malla mübadelesine dayanan değiş tokuştan başka bir şey değildi. Yavan (2001) dış ticaretin önemini şöyle özetlemektedir:

- Üretim ve kaynak açığının karşılanması,
- Yaygın bir pazar hacminin sağlanması,

- Ülke içi ekonomisindeki ürün fazlasına pazar sağlanması,
- Rekabetin geliştirilmesi,
- İç piyasa talebini geliştirmeye yardımcı olması,
- Ekonomik dinamizmin düzgün bir şekilde sağlanması,

2.3. Dış Ticaretin Nedenleri

Ülkelerin kendi aralarında dış ticaret yapmasının sebepleri nelerdir? Ülkelerin birbiriyle dış ticaret yapmasının birçok nedeni bulunmaktadır. Çünkü ülkeler birçok açıdan birbirinden farklıdırlar ve gelirlerini ve refah seviyesini en üst düzeye çıkarabilmek için çaba göstermektedirler. Aynı zamanda, ülkeler eşit miktarda doğal kaynaklara yani yer altı ve yer üstü zenginliklere sahip değildirler. Bu sebepten dolayı, farklı üretimler yapmakta ve ihtiyaç duyulan malları dış ticaret vasıtasıyla elde etmeye gayret gösterirler. Örneğin, fiyat farklılıkları ülkeler arasında dış ticaretin temel nedenleri haline gelmiştir. Fiyat farklılıklarının yanı sıra tüketicinin tercihleri, yurtiçi üretimin eksik olması ve mal farklılaştırması dış ticaretin diğer nedenleri arasında yer almaktadır (Utkulu, 2005, s. 6).

2.3.1. Fiyat Farklılıkları

Dış ticaretin temel nedenlerinden bir tanesi, kuşkusuz ülkeler arası maliyet farklılıklarıdır. Yani, belirli bir malın bazı ülkelerde hiç üretilmemesi ya da yurtiçi talebi karşılayacak miktarda üretilmemesi, yurtiçi talepten daha az üretilmesi bu malların dışarıdan ithal edilmesini zorunlu hale getirebilir. Bugün baktığımızda ülkelerin sahip olduğu teknolojiler ve ülkelerin sahip oldukları üretim faktörleri arasında verimlilik farkları vardır. Bu verimlilik farklılıkları da maliyet farklarına, yani üretilen malların maliyetlerinin farklı olmasına yol açmaktadır. Ülkeler de ürettikleri mallar içerisinde en ucuza, en düşük maliyetle ürettikleri malları üretip bunları ihraç etmeyi tercih edebilir. Nispeten daha yüksek maliyetle daha pahalı ürettikleri malların üretimini ise başka ülkelere bırakıp bu malları onlardan ithal etmeyi tercih edebilirler (Aygören, 2014, s. 24-25).

Bir başka ifadeyle, ürünün maliyetindeki farklılıklar fiyat çeşitliliğine sebep olmaktadır. Diğer taraftan aynı anda fiyat farklılaştırması talep fonksiyonundan da kaynaklanmaktadır (Erdoğan, 2008, s. 4).

2.3.2. Mal Farklılaştırması

Karşılaştırmalı üstünlük anlayışı, birçok ülkede fiyat farklılıklarından dolayı endüstri-içi ticareti açıklamada başarısız kalmıştır. Eksik rekabet koşullarında, teknoloji, ürün yenilikleri, tüketici zevkleri, talep yapısı, Ar-Ge faaliyetleri, çok uluslu şirketlerin pazarlama stratejileri ve markalaşmanın doksanlı ve iki binli yıllara damgasını vurmasının dış ticareti büyük ölçüde etkilediği görülmektedir. Bir ülke, yüksek kalitesini, pazarlama stratejilerini, ürün yeniliklerini ve markalaşmasını ortaya koyamadığı zaman rekabet içine girmesi zordur. Eğer bunları yerine getirebilirse tabii ki rekabet içine girmesi normaldir. Çünkü mal farklılaşması bu maddeler ile alakalıdır (Tombak, 2010, s. 13).

2.3.3. Tüketicinin Tercihleri

Dış ticaretin nedenlerinden bir diğeri ise tüketicinin tercih ve zevkleridir. Genel olarak baktığımız zaman tüketicilerin tercih ve zevkleri farklıdır. Çünkü geliri yüksek olan insanların tercihleri, zevkleri ve beklentileri yüksektir. Geliri düşük olan insanların ise tam tersine tercihleri, zevkleri ve beklentileri düşüktür. Birçok kaynakta gelir ile tercihler arasında olumlu bir ilişki vardır. Üretilen bazı mallar ülke içinde az tercih edilirken yabancılar tarafından daha fazla tercih edilmektedir. Bunun nedeni ise kaynak dağılımının aktif bir şekilde kullanılması ile ilgili olabilir (Başar & Künü, 2012, s. 4-5).

2.3.4. Yurtiçi Üretim Yetersizliği

Günümüzde “Ülkeler neden dış ticaret yaparlar?” sorusuna fiyat farklılıkları tek başına yanıt verememektedir. Çünkü bir ülkenin üretimi yeterli olmadığı takdirde o ülke ithalat yapmak mecburiyetinde kalmaktadır. Bu kaynakların yeterli düzeyde olmamasının nedeni ise, doğal kaynakların ülkelerde dengesiz dağılmasından, üretimde istifade edilen teknolojinin eski ve çürümüş olmasından veya nitelikli işgücü yetersizliğinden kaynaklanabilir. Bu farklılıklardan genellikle savaş durumunda olan ülkeler olumsuz olarak etkilenirken savaş durumunda olmayan

lkeler olumlu olarak etkilenmektedir. Bugün dünya geneline baktığımız zaman gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler teknolojiye, yetişmiş işgücünde ve gelişmiş girişimcilik ruhunda iyi durumdayken, gelişmemiş yahut savaş içinde olan ülkeler kötü durumdadır. Bu sebeple, iyi durumda olan ülkeler belirli malları ihtiyaından fazla üretirken iyi durumda olmayan ülkeler ise bazı malları ihtiyaını karşılayacak kadar üretememektedir. Bu farklılık, fazla üretilen malların diğer ülkelere ihraç edilmesini, az üretilen malların ise diğer ülkelerden ithal edilmesini gerektirmektedir. Bu durum, üretimi az olanlar için dış ticaret açığı, üretimi fazla olanlar içinse dış ticaret fazlası demektir (Aygören, 2014, s. 24).

2.4. Dış Ticaret Teorileri

Dış ticaret teorisi, dış ekonomi muamelelerinin sebep ve sonuç irtibatlarını, kazançlarını, bileşimini, ithal ve ihraç edilen malların nispi fiyatlarını inceler. İnsan gereksinimlerindeki artış, üretim teknolojisindeki gelişmeler ve ulaşım alanındaki gelişmeler dış ticaretin de gelişmesindeki temel faktörlerdir. Dış ticaret teorilerinin amacı, *“Ekonomide veya pozitif bilimlerin herhangi bir dalının kapsamına giren olayların nedenlerini açıklamak, yani olaylar arasındaki neden-sonuç (causality) ilişkilerini ortaya koymaktır. Bilimsel olmanın temel özelliği de budur. Bilimde, neden-sonuç ilişkilerinin keşfedilmesi, aynı zamanda olayların önceden tahmin edilebilmesine (prediction), dolayısıyla da olayların denetim altına alınmasına olanak sağlar. Buna göre, Uluslararası Ticaret Teorisi'nin başlıca amacı da ülkeler arasındaki mal ve hizmet alım satımlarının nedenlerini açıklamaktadır”* (Seyidoğlu, 2015, s. 22-23).

Aslında dış ticaret teorisi şu üç soruyu yanıtlamaya çalışmaktadır;

- lkeler neden kendi aralarında ticaret yaparlar?
- Ülkelerin hangi malları ihraç edip, hangi malları ithal edeceği hangi duruma göre belirlenir?
- Dış ticaret hadlerini açıklayan prensipler nelerdir ve bunları nasıl açıklayabiliriz?

Tablo 1’de dış ticaret teorilerinin başlıca varsayım ve fikirleri hakkında kısaca bilgi verilmektedir.

Tablo 2.1: Dış Ticaret Teorileri

		Temel Varsayımlar	Dış Ticaret Hakkında Görüşler
Klasik Dönem Öncesi Dış Ticaret	Merkantilizm	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Dış ticarete sıfır toplamı oyun düşüncesini savunmaktadır. ✓ Ticaret fazlası yaratılması gerektiği savunulur. ✓ Dış ticarete karşıdır, yani korumacılığı savunmaktadır. 	Hazinedeki altın stokunu (Zenginliği) arttırmanın yolu dış ticarettir.
	Fizyokrazi	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Serbest ticareti savunmaktadır. 	Dış ticaret gereksiz görülmektedir.
Klasik Dönem Dış Ticaret	Mutlak Üstünlükler Teorisi	<ul style="list-style-type: none"> ✓ İki ülke ve iki tür mal olduğu kabul edilmektedir. Bu iki ülke iki malı da üretebilmektedir. ✓ Tam rekabet koşulları geçerlidir, yani tam rekabet şartlarında normal kâr vardır. Bu normal kâr maliyete dâhil edilir. Yani, burada maliyet ile fiyat arasında herhangi bir fark kalmamaktadır. ✓ Serbest dış ticaret vardır, yani hükümet kesimine yer verilmemektedir. ✓ Taşıma giderlerinin sıfır olduğu kabul edilmektedir. ✓ Ekonominin tam istihdamda olması söz konusudur ✓ İşgücünün ülke içinde hareketli iken, ülkeler arasında tam hareketsiz olduğunu savunmaktadır. 	Dış ticarete uzmanlaşma ve iş bölümüyle verimlilik ve refah artırılır. Hangi ülke hangi malda mutlak üstünlüğe sahipse o malda uzmanlaşarak o malı ihraç eder. Diğer malı ithal eder.

	Mukayeseli Üstünlükler Teorisi	<ul style="list-style-type: none"> ✓ İki ülkenin iki malı da tüketmeye ihtiyacı vardır. ✓ Uluslararası ticarete para yerine, mallar değiş tokuş yapılıdır. Yani, bu da döviz kurunun dış ticarete olan etkisinin azalması anlamına gelmektedir. ✓ Ölçeğe göre sabit getirileri esas almaktadır. ✓ Arz odaklı tahlillerden yanadır. ✓ Emek değer teorisini savunmaktadır. ✓ Ülkeler arasında işgücü verimindeki farklılığın sebeplerini açıklamamaktadır. ✓ Sabit maliyet ve tam uzmanlaşma vardır. ✓ Üretimi bir bütün olarak kabul etmektedir, yani baştan sona aynı ülkede yapılmasını öngörür. ✓ Statik bir modelden bahsetmektedir. 	Karşılaştırmalı üstünlük teorisinde iki malı ele alacak olursak; eğer bir ülke bu iki malın ikisinde de mutlak üstünlüğe sahipse, mukayeseli olarak hangi malda en fazla üstünlüğe sahipse, o malda uzmanlaşmış ihraç etmelidir. Daha az mutlak üstünlüğe sahip olduğu malı ithal etmesi gerekmektedir.
	Neoklasik Dış Ticaret Teorileri	<ul style="list-style-type: none"> ✓ İki ülke, iki mal ve iki faktör bulunmaktadır. ✓ Üretimde verim sabittir. ✓ Ülkelerin talep koşulları birbirine çok yakındır. 	Burada iki üretim faktörü bulunmaktadır. Üretim faktörlerinden birisi yoğun, diğeri ise ucuzdur. Yani, ülkelerin pahalı yahut kıt olan üretim faktörünü yoğun olarak kullanan ürünleri ithal edip, bol olan üretim faktörünü yoğun olarak kullanan ürünleri ihraç etmesi gerekmektedir.
Yeni Dış Ticaret		<ul style="list-style-type: none"> ✓ Farklı ürünler vardır. ✓ Eksik rekabette bahsedilmektedir. ✓ Ölçeğe göre artan getiriler söz konusudur. ✓ Azalan maliyetler kanunu geçerlidir. ✓ Teknolojideki gelişme arttıkça etkinlik artar. ✓ Endüstri içi ticaretten bahsedilmektedir. 	Yeni dış ticaret teorisi ise, KÜT'deki ticaret biçimine dayanmaması aşırıdır. Burada ise, ülkeler sahip oldukları kaynaklarda uzmanlaşmak mecburiyetinde değildirler. Uzmanlaşmayı kârlı hale getiren yükselen getiriler sebebiyle dış ticaret yani alım-satım yapılmaktadır.

Kaynak: Yılmaz (2016, s. 27-28), Şentürk (2007, s. 51), Kombak (2019, s. 18).

2.4.1. Klasik Dönem Öncesi Dış Ticaret Teorileri

Dış ticaret teorileri ile ilgili Klasik dönemden önce iki iktisadi fikir akımından bahsedilmektedir. Bunlardan birincisi Merkantilist düşünce, ikincisi ise Fizyokrat düşüncedir. Bunların dış ticaret üzerinde farklı fikirleri ve etkileri bulunmaktadır. 15. asırdan önce İpek Yolu hariç dünya üzerinde herhangi bir dış ticaret girişiminin

sağlam olmadığı açıktır ve bu dönemde dış ticaret modellerinden bahsetmek mümkün değildir. Merkantilist düşünceler 15. asrın ortalarında Batı Avrupa’da ortaya çıkarak 18. asrın ortalarına kadar etkinliğini devam ettirmiştir. Merkantilist sistemler, Batı Avrupa’da kurulan yeni ülkelerin iktidarını güçlendirmesi için maliye ve siyasi politikalarda devletin güç kullanmasını öngörmektedir. Yani, merkantilistlere göre bir ülke ekonomik gücünü artırması için devletin güç kullanması gerekmektedir (Aydemir & Güneş, 2006, s. 9).

Böylece 18. yüzyıla kadar devam eden fizyokrasi ekonomisinin bir “siyasi ekonomi” haline geldiği ve iktisadın siyasetten ayrılmadığı görülmektedir. Yani devlet müdahalesini savunmaktadır. Aslında, fizyokrat düşüncelerin 1750’lere kadar ekonomik ve siyasi olarak Fransa’da hâkim olduğu görülmektedir. Ama fizyokrasiden önceki okullar hiçbir zaman ülkenin ekonomisini geliştirmesi ve kalkındırması için bir analiz ve girişimde bulunmamıştır. Ayrıca, iktisat biliminin, mezhep ve siyasetten fizyokrat düşünce okulları döneminde ayrıldığı ve ekonominin gelişmesi için gerekli prensiplerin analizini ifade ettiği görülmektedir (Doğan, 2010, s. 7).

Aslında ekonominin diğer bilimlerden ayrılması ve özellikle siyaset biliminden ayrılması doğal düzen sisteminin gelişmesine neden oldu. Doğal düzen kavramı, 18. yüzyılda fizyokratlar ve Adam Smith’in savunduğu serbest ekonomi ve siyasetin geliştirilmesine büyük önem kazandırdı. Fizyokratlara göre, doğal düzen sistemi doğa hareketleriyle nasıl serbestçe yaşıyorsa, insanlar da doğal bir varlık olarak kendi kendilerini yönetmekte özgürdür. Doğal düzen sistemini şöyle tanımlayabiliriz: Doğal sistem, doğanın bir parçası olan insan toplumunu yöneten ve değişken bir sistemdir. Başka bir ifadeyle doğal sistem Allah’ın iradesi ve insanlığın mutluluğu içindir. Bu nedenle önceden belirlenmiş bir ilahi sistemdir (Tefezzuli, 1996, s. 50).

2.4.1.1. Merkantilizmin Dış Ticaret Hakkında Düşünceleri

Merkantilizm, 16. yüzyılda Avrupa’da ortaya çıkmıştır. Yani, Klasik doktrin ortaya çıkmadan evvel ekonomik ve siyasi olarak dünyada hâkim olan düşünce akımına merkantilizm adı verilmektedir. Aslında merkantilizm bir öğretisi veya ekol

değildir; o dönemde ülkelerin uyguladıkları ekonomi politikalarına temel olan uygulamalar bütünlüğü olarak değerlendirebilir. Bu düşünce akımının 16. asrın başlangıcından 17. asrın ortasına kadar dünya genelinde etkili olduğu görülmektedir. Günümüzde ülkelerin uyguladığı ekonomi politikaların birçoğu, o devirdeki düşünürlerin yazılarını ve savunduğu düşüncelerini ele alarak uygulamaktadır. Özellikle o dönemlerde dünya ekonomisinin merkezini İngiltere ile Batı Avrupa oluşturmaktaydı. Batı Avrupa denince akla ilk başta İngiltere, Almanya, Belçika, Hollanda, Fransa, Portekiz gibi ülkeler gelmektedir. Bu ülkeler dünyanın geri kalanının tamamını nerdeyse sömürge haline getirmişlerdir. Amerika ve Avustralya'nın keşiflerinden sonra bu bölgeler Avrupa'dan gelenlerin yeni yerleşim birimleri halindeydi. Geri kalan ülkelerin ise Afrika, Uzak Doğu, Hindistan vs. bunların hepsinin İngiltere, Fransa ve Batı Avrupa ülkelerinin sömürgeleri halinde olduğu birçok kaynakta teyit edilmektedir (Seyidoğlu, 2015, s. 24).

Merkantilist düşünceye göre bir ülkenin serveti ve zenginliği o ülkenin değerli madenlerine bağlıdır. Merkantilist düşünürler, zenginliği artıran sektörlerin tarım ve sanayi olmadığını savunmaktadırlar. Bu iki sektörün başarılı olabilmesi için yegâne yol ticaret yollarıyla geniş bir pazarın sağlanmasıdır. Bu nedenden dolayı zenginliğin kaynağını iç ticaret ve dış ticarete aramak gerekir. Eğer bir ülke değerli maden kaynaklarına sahip değilse, o zaman zengin olması ve yüksek refah düzeyine ulaşmasının tek yolu dış ticaret fazlasını sağlamasıdır. Bu ise ülke içerisinde kıymetli madenlerin en yüksek seviyede tutularak dış ticaret fazlası yaratılması anlamına gelmektedir. Kısaca Merkantilistler ithalatı kısıtlayıp ihracatı artırma politikalarının teşvik edilmesini benimsemişlerdir (İçke, 2010, s. 46).

Merkantilizme göre, bir ülkenin serveti ve refahı değerli madenlere yani altın ve gümüşe bağlı olduğu için, ülkenin dış ticaret fazlası vermesi için dış ticarete korumacılık politikası uygulanmalıdır. Burada temel hedef ise, ithalatı kısıtlayıp ihracatı artırarak kıymetli maden biriktirip yerli parayı güçlü kılmaktır. Ancak bu politikalar neticesinde bir taraf kazanırken diğer taraf kayba uğrayacaktır. Diğer bir deyişle Merkantilistler dış ticaretin bir ahenk değil, aksine kavga ortaya çıkaracağını ifade etmektedir. Bu düşünceye göre dış ticaret sonucunda bir ülke fakirleşirken diğeri zenginleşmektedir. Bundan dolayı uluslararası alanda iş birliği yerini ulusal

kazançların çatıştığı bir ortama bırakmıştır. Avrupa ülkeleri bu zihniyetten hareketle altın ve gümüş tasarruf edebilmek amacıyla yeni sömürgeler elde etmeye çaba göstermişlerdir. Aynı zamanda kendi içinde korkunç savaflara girişmişlerdir. Merkantilizme göre, yerli ve güçlü bir devlet olmak için güçlü bir orduya ve güçlü bir dış ticaret üstünlüğüne sahip olunması gerekir. Bu da diğer ülkelere üstünlük sağlayabilmek anlamına gelmektedir (Tefezzuli, 1996, s. 51-52).

Merkantilistler, bir malın kıymetinin o malın üretiminde istifade edilen emek miktarına göre belirleneceğini ileri süren *emek değer teorisini* kabul etmişlerdir. Onlara göre insanlar, çıkarlarını üretim sürecinde değil mübadele süreci sonunda elde edeceklerdir. Eğer bir malı emekle hesaplanmış olan maliyetinden daha yüksek bir fiyatla satmış olursak, o maldan kâr imkânı elde etmiş olacağız. Buradan insanlar, dış ticaretin bu kadar önemli ve kârlı olduğunu gözleriyle görmekteyler. Aynı zamanda dış ticaret, maliyetin üzerinde bir artı değer sağlayan önemli bir alan olarak karşılıklarına çıkmaktadır. Kuşkusuz bu sebepten dolayı, özellikle sömürgelerle yapılan ticareti devlet kontrolü altına almalıdır. Yani devletin, ticaretin ve ticaret yollarını güvence altına alması merkantilistler için büyük bir önem taşımaktadır (İçke, 2010, s. 47).

Merkantilistlerin savundukları diğer bir ilke, ülkede nüfusun artışıdır. Çünkü bir ülkede hızlı nüfus artışı o ülkenin işgücünü artırmaktadır, işgücünün artması ise ücretlerin düşmesine sebep olmaktadır.

Günümüzde süper güç konumundaki birçok ülke, ihracatını, ithalatından daha fazla artırmak, yani dış ticaret fazlası verebilmek için tedbirler almaya başlamıştır. Bazen bunu yapabilmek için sermaye hareketlerine kısıtlama getirmiştir. Bu ülkeler döviz rezervlerinde artışı amaçlayıp, etkin bir para ve maliye politikası uygulamayı hedeflemektedirler. Günümüzde bu anlayış “Neo-Merkantilizm” olarak ifade edilmektedir. Kısaca günümüzde ekonomik, siyasal, kültürel ve politik sebeplerle dış ticaret fazlası vermeye çalışan ülkeler bu şekilde isimlendirilmektedir (Çapan, 2009, s. 37).

Yukarıda da bahsettiğimiz gibi merkantilist düşünceler, bir ülkenin zenginliğini altın ve gümüş varlığı ile aynı şey saymaktaydılar. Bu düşüncelerinden dolayı, dış

ticaretin kâr ve zararlarının da altın ve gümüş giriş ve çıkışları cinsinden ölçülmesini savunmuşlardır. Yani, merkantilistler dış ticaretin sıfır toplamlı bir faaliyet olduğu görüşündeydiler. Çünkü altın ve gümüşü üretim imkânlarının bir sonucu olarak görmekteydiler. Dolayısıyla dış ticaret açığı veren ülkenin kayıpları, dış ticaret fazlası veren ülkenin kazançlarıyla aynı olacağı için, dünya genelinde kayıp veya kazançtan bahsedilmeyecektir (Yılmaz, 2016, s. 2-3).

2.4.1.2. Fizyokratların Dış Ticaret Hakkındaki Görüşleri

Fizyokrazi, merkantilizme bir ideolojik tepki olarak ortaya çıkmıştır. Doğal düzen görüşü Fizyokraziye dayanır. Yunanca kökenli olan Fizyokrazi “güçlü doğa” anlamına gelmektedir ve “doğa” anlamına gelen “Physis” ve “güçlü” anlamına gelen “Kratos” kelimesinden türetilmiştir. Fizyokrazi’nin kurucusu ise François Quesnay’dır. Fizyokrazi kelimesini ilk kullanan kişinin ismi kaynaklarda Dupnot de Namour olarak geçmektedir (Farhady, 2004, s. 30).

Fransa’da 15. Louis’in saray takımında Dr. François Quesnay’nin etrafında toplanan ve aynı düşünceyi savunan kimseler fizyokratlardır. Fizyokratların meydana getirdiği okula da Fizyokrazi adı verilmektedir. Fizyokrazi kavramından ilk istifade eden düşünür Dupont de Namour ile ulusal zenginliğin kaynağını tarımda bulan ve fizyokrat düşünceye temel oluşturan Cantillon, Mercier de la Riviere, Turgot ve Mirabeau da Fizyokrazinin önde gelen düşünürleri olarak kabul edilmektedir (Farhady, 2004, s. 31).

Merkantilizmin sonu gelince, yani dünyada etkisini kaybetmeye başlayınca yerini Fizyokraziye bırakmıştır. Fizyokratlar, merkantilizm görüşüne karşı serbest ticareti ve ekonominin kendiliğinden dengeye geleceğini savunarak devlet müdahalesini reddetmişlerdir. Onlara göre, ekonomide denge olduğu takdirde devlet insanların ekonomik etkinliklerine ve ekonominin işleyişine müdahil olmamalıdır. Doğal düzen kavramına uygun olarak, kişiler istediği malı, istediği yerde herhangi bir engel olmadan satabilmelidir. Yukarıda da bahsettiğimiz gibi Dr. François Quesnay’e göre ticaretin ülke için kazançlı olabilmesi için, devletin ekonomiye müdahale etmemesi gerekir. Ülkeler serbest ticaret uyguladığı zaman, fiyatlar da makul düzeylerde oluşmaktadır. Fizyokratların liberal politikaları meşhur

“bırakınız yapsınlar bırakınız geçsinler” cümlesi ile özetlenebilmektedir (Çapan, 2009, s. 38).

Fizyokratlara göre tarım, zenginliğin kaynağıdır. Servetin toprak olmasının nedenini ise, özellikle çiftçilikte istifade edilen emeğin üretken olmasına bağlamaktadır. Bir ekonominin çiftçi sınıfı, toprak sahipleri sınıfı ve üretim yapmayanlar sınıfı olmak üzere üç sınıftan oluştuğu kanaatindedirler. Bu sınıfların niteliği ve ekonomi içerisinde oynamış olduğu rolü, fizyokratların “net üretim” kavramıyla anlatılır. Eğer bir sınıf, kendi gereksiniminden daha fazla bir üretim yapabiliyorsa, o sınıf üretken ve verimlidir. Burada çiftçi sınıfı üretken bir sınıftır. Çünkü toprak sahiplerinden tarım yapmak için toprağı parayla kiralamaktadır. Fizyokratlara göre bir üretim yapmak için kullandığınız malzeme değerinden daha fazla bir ürüne sahip olmanız gerekir, teknik deyimle bir “artık değer” yaratmanız gerekmektedir (Emioğlu, 2012, s. 27).

Fizyokratlar net hâsıla kavramını, ulusal gelir olarak tanımlamaktadır. Hâsıla ise, üretimi tamamladıktan sonra elde edilen ürün ile üretim esnasında yapılan harcamalar arasındaki pozitif farka denilmektedir. Onların düşüncesine göre, zenginliğin temeli üretimdir. Net hâsılanın sadece tarımdan elde edilmesi muhtemeldir. Bu nedenle, Fizyokratların kuramları servet ve birikimin yaratılması için lüzumlu “artık”ın hangi üretim faaliyetinden doğduğunun soruşturulmasına yoğunlaşmaktadır. Artığın meydana gelmesini, toplumun farklı sınıfları arasında dolaşımını tetkik ederken de soyutlamayı ve model kurmayı bir şekilde başarmışlardır (Alkin, 1998, s. 19).

2.4.2. Klasik Dış Ticaret Teorileri

Serbest ticaret ile korumacılık taraftarlığı arasındaki tartışma iktisat tarihi kadar, hatta ondan da eskidir. İktisadın bir sosyal bilim dalı hâline gelişinin tarihi genellikle Adam Smith’in meşhur Milletlerin Zenginliği adlı eserinin yayımlandığı tarih olan 18. Yüzyıl’ın sonları (1776) ile başlatılır. Oysa serbest ticaret mi korumacılık mı tartışmaları daha eskilere, Merkantilistler ve Fizyokratlara kadar geri götürülebilir. Zamanın ilerlemesi, teknolojinin gelişmesi, globalleşme gibi süreçlere rağmen bu tartışma bitmemekte, serbest ticaret-korumacılık çatışması giderek

klasikleşen, her devirde yeniden alevlenen, kısmen biçim değiştirse de özü itibariyle varlığını koruyan bir tartışmaya dönüşmektedir (Acar, 2018, s. 81).

Bu çerçevede modern iktisadın kurucusu Adam Smith merkantilist görüşlere karşı çıkarak, toplam dünya servetinin sabit olmadığını; iş bölümü, uzmanlaşma ve serbest ticaret sayesinde zenginliğin başkalarına zarar vermeden artırılacağını savunmuştur (Smith, 2020[1776]). Ona göre, dış ticaret iş bölümü ve milletlerarası uzmanlaşmayı geliştirerek dünya kaynaklarının verimliliğini artırmaktadır. Verimliliğin artması ise, refah düzeyinin ve üretimin yükselmesine sebep olmaktadır. Aslında, Adam Smith bir ülkenin servetini o ülkenin üretimine ve dış ticaretine bağlamaktadır. Ona göre, bir ülkede her türlü mal ve hizmet üretimi ya da uluslararası işlemler doğru düzgün gerçekleşmiyorsa o ülke servetten yoksun kalır (Seyidoğlu, 2015, s. 23-27).

Klasik iktisatçılar, dış ticaretten her iki tarafın da kazançlı çıkacağı düşüncesiyle, dış ticaretin sıfır toplamlı bir oyun olduğu görüşünü reddetmektedirler. Onlar serbest dış ticareti savunduğu için ekonomiye devlet müdahalesine karşı çıkmışlardır. Çünkü ekonomik hayat “görünmez el”in meydana getirdiği fiyat sistemiyle düzen içerisine girer. Fertler kendi çıkarlarının peşinde olduğu için, devlet fertlerin girişim haklarına ve çıkarlarına sınırlama getirmemelidir. Kendi çıkarlarıyla hareket eden kişiler ise başkalarının da çıkarlarına hizmet etmiş olur. “Ulusların Zenginliği” kitabında, dış ticareti bilimsel ve anlamlı olarak ortaya atan Adam Smith bu teziyle merkantilist düşüncüyü çürütmüştür. O ülkenin zenginliği, devlet müdahalesi, uluslararası mübadele ve görünmez elin yanında dış ticaretin nedenini ve sonucunu da açıklamıştır. Smith’e göre dış ticaret, ekonomiye bir müdahale için değil ülkenin zenginliğini artırması için yapılmalıdır (Özel, 2012, s. 8). Klasik Dış Ticaret Teorilerinin esas varsayımları şu şekilde sıralanabilir (Seyidoğlu, 2013, s. 7):

- İki mal ve iki ülkeli model kabul edilmiştir.
- Uluslararası ticarete para yerine, malın malla değiş tokuş içinde olduğu kabul edilmiştir. Malların homojen olduğuna inanırlar.
- Parayı bir peçe (alışveriş aracı) olarak görüyorlar.

- Devlet, ekonomiye karışmamalıdır. Zira görünmez elin varlığını kabul etmişlerdir.
- Tam rekabet şartları bütün pazarlarda geçerlidir.
- Teknoloji ve tercihlerin değişmez olduğu varsayılır.
- Emek-değer teorisinin geçerli olduğu varsayılır.
- Üretim faktörleri ülke içinde hareketli iken, ülkeler arasında hareketsizdir.
- Taşıma giderlerinin sıfır olduğu kabul edilmiştir.
- Ekonominin tam istihdam seviyesinde olduğunu kabul etmişlerdir.
- Gümrük tarifesi, kotalar ve dış ticaret üzerinde sınırlamalar getirmemelidir.

2.4.2.1. Mutlak Üstünlükler Teorisi

Adam Smith, 1776 yılında yazmış olduğu ünlü eseri “Milletlerin Zenginliği” kitabında, merkantilist düşüncelerini eleştirmiştir. Ardından uluslararası ticaretin nedenlerini ve sonuçlarını açıklayarak, bu işlemlerin ülkeye kaynak sağladığını açıklamıştır. Adam Smith, verimlilik açısından malların üretiminde ülkelerin farklı koşulları olduğundan bahsetmektedir. O Mutlak Üstünlükler Kuramını savunmaktadır. Aynı zamanda serbest ticaret ve uluslararası uzmanlaşmayı da bu teori ile açıkladığını ifade edebiliriz. Mutlak Üstünlükler Teorisine göre, bir ülke bir malı diğer bir ülkeye göre daha ucuz maliyetle üretiyorsa, o malı üretmeli ve uzmanlaşmalıdır. Yani, az maliyetle ürettiği malı dışarıya satıp, çok maliyetle ürettiği malı dışarıdan satın almalıdır. Smith’e göre, yurtdışından bir malı, yurtiçinde üretilen malın fiyatından daha ucuza elde etmek mümkünse o malın üretilmemesi gerekir. Ona göre, bir ülke hangi malın üretiminde önemli bir avantaja sahipse o malda uzmanlaşmalıdır. Bu şekilde malların değiş tokuşundan her iki taraf da kârlı çıkacaktır. Smith bu bağlamda uluslararası iş bölümü ve uzmanlaşmayı önermektedir. Zira bu ikisinden istifade edildiği zaman, ekonomik kaynakların üretkenliği artar. Üretimin artışı ise, insanların hayat standartlarını artırarak ülkenin refah seviyesini de artırmaktadır. (Türkmani, 2012, s. 2).

2.4.2.2. Mukayeseli Üstünlükler Teorisi

Klasik iktisadi düşünceleri savunan birçok aydın bulunmaktadır. Onlardan birisi de David Ricardo'dur. David Ricardo, mutlak üstünlükler yerine yaklaşık 40 yıl sonra dış ticaretin en önemli teorilerinden biri olan Mukayeseli Üstünlükler Teorisini ortaya atmıştır.

1817 yılında Ricardo'nun öne sürdüğü Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi şu varsayımlara dayanmaktadır: 1) İki ülke, iki mal, 2) Emek değer teorisi, 3) İşgücü bir ülkede tam hareketli olup ülkeler arasında hareketsizdir, 4) Tam rekabet koşulları geçerlidir, 5) Bir ülkenin gelir dağılımı o ülkenin ticaretinden etkilenmez, 6) Teknolojik değişme yoktur, 7) Üretim maliyetleri sabittir, 8) Ulaşım maliyetleri sıfırdır, 9) Ticarete değiş tokuş vardır. Ricardo'ya göre bir ülke herhangi bir malın üretiminde mutlak üstünlüğe sahipse, o malı üretmelidir. Ona göre ticaretten her iki taraf kazançlı çıkacaktır. Eğer bir ülke bir malı yurtiçinde daha az bir maliyetle üretiyorsa o malda uzmanlaşmalı ve üretmelidir. Bu düşük maliyetle ürettiği malı ise yüksek bir maliyetle üreten ülkeye ihraç etmeli ve maliyeti yüksek olan bir malı ise ithal etmelidir. Ricardo, hatta şunu da söylemektedir ki, bir ülke her iki malın üretiminde de öbür ülkeye göre mutlak üstünlüğe sahip olsa bile, karşılıklı olarak her iki taraf ticaretten kazanç sağlayacağı için, bir ülke en az maliyetle ürettiği malda uzmanlaşmalı ve onu ihraç etmelidir. Mukayeseli Üstünlükler Teorisi dış ticarete önemli bir teori olarak görülmektedir. Ancak zamanla yukarıdaki varsayımlar geçersiz olmaya, sermaye ile üretimde önemli bir rol oynayan emek de birçok beceri açısından farklılık göstermeye başlamıştır. Bu arada teknoloji hızla değişmiş, böylece üretim birimleri farklı teknolojilere sahip olmuştur. Belli ölçülere göre verimliliğin sanayilerde artması, dünya çapında sermaye ve emeğin hareketine sebep olmuştur (Safari, 2016).

2.4.2.3. Heckscher-Ohlin Modeli

Ricardo'nun Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisindeki bazı eksiklikleri bertaraf etmek için yaklaşık yüzyıl sonra Eli Filip Heckscher 1919 yılında yayınlanmış bir eserinde faktör donatım teorisini ortaya atmıştır. Ama bu makalenin dili İsveççe olduğu için 1930'lu yıllara kadar çok fazla kişi tarafından okunmamış, insanların ilgisini fazla çekmemiştir. Daha sonra 1933 yılında Heckscher'in öğrencisi olan

Bertil Ohlin bu eseri ele alarak içindeki bazı görüşlere açıklık getirmiş, katkılarda bulunmuştur. En önemlisi de bu makaleyi İngilizce olarak yayınlamasıdır. Bu makale asıl İngilizce yayımlanmasından sonra insanların ilgisini çekmiştir. Böylece söz konusu iki iktisatçının soyadının birleştirilmesiyle bu teoriye Heckscher-Ohlin Teorisi adı verilmiştir. Bir de meşhur ekonomist Paul Samuelson'ın da bilhassa gelir dağılımı ile alakalı bu teoriye birçok yeni katkılarda bulunduğunu söyleyebiliriz. Bu teori oldukça açık, yalın, güvenilir ve rasyonel bir düşünceye sahiptir. Teorinin dayandığı ana düşünceyi şu şekilde ifade edebiliriz: Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisinde ülkeler kendi aralarında dış ticaret yapabilmek için öncelikle emeğin üretim maliyetlerine dikkat ederdi. Yani hangi malı daha ucuza üretiyorsa o malda uzmanlaşıp ihraç eder, yüksek maliyetle üretilen bir malı da ithal ederdi. Böylece ticaretten her iki taraf da kârlı çıkmış olurdu. Ama Heckscher-Ohlin Teorisinde dış ticaret yapabilmek için ülkelerin emek maliyetlerini değil de üretim faktörlerini dikkate alması gerekir. Burada emek ve sermaye olmak üzere iki üretim faktörü bulunmaktadır. Yani bir ülke bu iki faktörün hangisine daha fazla sahipse, üretiminde o faktörü yoğun olarak kullanan mallarda karşılaştırmalı üstünlüğe sahiptir, yani daha ucuza üretir ve o alanlarda uzmanlaşır (Seyidoğlu, 2013, s. 51).

Heckscher-Ohlin Teorisinde birçok açık ve saklı varsayım bulunmaktadır. Bu varsayımların bazıları karşılaştırmalı üstünlükler teorisinde de geçmiştir (İyibozkurt, 2001, s. 39-40).

- İki ülkeli, iki mal ve iki üretim faktörü modeli kabul edilmiştir. Oysa mukayeseli üstünlükler teorisinde sadece bir tane üretim faktörü mevcuttur.
- Piyasada tam rekabet koşulları hâkimdir.
- Üretim faktörleri ülkeler arasında hareketsizken, ülkelerin kendi içinde tam hareketlidir.
- Ölçeğe göre sabit getiri varsayılmaktadır.
- Malların sınıflandırması üretim faktörü yoğunluklarına göre belirlenmektedir. Bunlardan biri işgücü yoğun, diğeri ise sermaye yoğundur.

▪ Ülkelerde üretim faktörü arzı sabit olduğu için, ekonomide tam istihdam söz konusudur.

▪ Ülkelerdeki üretim faktörleri aynı niteliktedir (homojen).

▪ Dış ticaret yapmak için herhangi bir mâni yoktur, ulaşım harcamaları sıfırdır ve serbest ticaret söz konusudur.

▪ Her iki ülkede tüketim tercihleri aynıdır.

▪ Takas ekonomisi geçerlidir.

▪ Ülkelerdeki mal üretimlerinde aynı yöntem tatbik edilmektedir. Aynı üretim faktörü (emek/sermaye) girdileri aynı miktarda mal üretmektedir. Bu varsayımlardan çıkan bir netice de ülkeler için farksızlık eğrilerinin her mal için aynı olmasıdır.

Bir mal için üretim faktörünün yoğunluğu, tüm faktör fiyat düzeylerinde aynıdır. Bunun manası ise, iki ayrı malın kayıtsızlık eğrilerinin birbirini yalnızca bir kez kesmeleridir. Bu hipotezler altında, milletler arasında benzer mallar için aynı üretim fonksiyonları geçerli olmasına karşılık, farklı malların farklı üretim fonksiyonlarına sahip olması söz konusudur. Ülkelerin de göreceli faktör zenginliklerinin farklılık göstermesi nedeniyle milletler arasında karşılaştırmalı üstünlükler ortaya çıkar ve ticareti yapan her iki ülke bundan kazanç sağlar (Çapan, 2009, s. 43).

Heckscher-Ohlin Teorisinde de bazı eksiklikler bulunmaktadır. Bu eksikliklerin giderilmesi için birçok teorinin ortaya atıldığını görmekteyiz. Bu teoriler çizelge 2’de gösterilmiştir.

Tablo 2.2: Heckscher-Ohlin Kuramından Çıkarılan Bazı Teoriler

Faktör Donatımı Teorisi	Ülkelerden her birinin zengin olarak sahip olduğu faktörü yoğun bir şekilde kullanan malların üretiminde o ülke mukayeseli üstünlüğe sahiptir.
Faktör Fiyatları Eşitliği Teorisi	Serbest ticaret, ülkeler arasında faktör fiyatlarını eşitlemektedir. Aynı zamanda bu durum uluslararası faktör hareketliliği ile aynı neticeye sebep olmaktadır.
Stolper -Samuelson Teoremi	Serbest ticaret sonucunda ihraç edilen malda yoğun olarak kullanılan (arız bol) faktörün sahiplerinin geliri yükselirken, arız kıt faktör sahiplerinin geliri düşer.
Rybczynski Teorisi	Tam istihdam şartlarında yalnızca bir faktörün arzında artış meydana geldiğinde, bu faktörü yoğun bir şekilde kullanan malın üretimi bollaşmaktadır. Arzı sabit kalan faktörü yoğun bir şekilde kullanan malın üretimi mutlak olarak küçülmektedir.

Kaynak: (Çapan, 2009, s. 44).

2.4.2.4. Fırsat Maliyeti Teorisi

Dış Ticaret Teorilerinin her birinde ister istemez birtakım eksiklikler vardır. Karşılaştırmalı Üstünlükler teorisindeki eksikleri gidermek için Gottfried Haberler 1936 yılında Fırsat Maliyeti Teorisini ortaya atmıştır. Haberler'e göre fırsat maliyeti bir malın daha fazla üretilmesi için, diğer bir malın üretiminden ne kadar vazgeçilmesi gerektiğini göstermektedir. Buna göre, bir ülke düşük bir fırsat maliyeti ile ürettiği malı dışarıya ihraç etmelidir. Tam tersine ülke içinde yüksek bir fırsat maliyeti ile ürettiği malı dışarıdan ithal etmelidir. Yani, burada karşılaştırmalı üstünlükler teorisi uygulanmalıdır. Dış ticaret ile ekonomik kalkınma arasındaki ilişkiyi ortaya atan ilk iktisatçı Haberler'dir. Ona göre dış ticaretin temel kaynakları şunlardır: 1- Dış ticaret ekonomik kalkınmanın en önemli kaynağıdır. 2- Serbest ticaret korumacılığı savunulara karşı çok önemli bir politikadır. 3- Dış ticaret dünya kapsamında bilgi ve teknolojiyi yaymaktadır. Dolayısıyla dış ticaret, sermayenin gelişmekte olan ülkelere geri kalmış ülkelere hareketliliğini sağlamaktadır (Safari, 2016).

2.4.2.4. Karşılıklı Talepler Teorisi

Karşılıklı Talepler Teorisine göre John Stuart Mill, gerçek mübadele ilişkisinin, maliyetlere ek olarak, iki ülkenin talep modeline (göreceli güç) bağlı olduğuna inanmaktadır. Döviz kurundaki talep değişikliklerini inceleyen ilk

ekonomist J. Stuart Mill'dir. Onun "Karşılıklı Talep Teorisi"ne göre, uluslararası döviz kuru iki ülkenin talebinin göreceli gücüne bağlıdır.

Stuart Mill bu konuda şöyle yazmaktadır: İki ülke, uluslararası ticaret yaptığında ve iki mal değiş tokuş ettiğinde, iki malın birbirine göre değişim değeri veya fiyatı karşılıklı talebin durumuna bağlıdır. Bu sebepten dolayı Mill, döviz kuru dalgalanmalarında talep konusunu inceleyen ilk ekonomisttir (Utkulu, 2005, s. 12-13).

Mill'in Karşılıklı Talep Teorisine göre dış ticarete reel döviz kuru, iki ülkenin birbirlerinin ürünlerine olan talebinin göreceli gücüne bağlıdır. John Stuart Mill bu konuda düşüncesini şöyle ortaya koymaktadır: İki ülke uluslararası ticarete başladığında ve iki mal değiş tokuş ettiğinde, bu malların birbirlerine göre değişim değeri veya fiyatı karşılıklı talebin durumuna bağlıdır. Ancak her durumda ticaretin kazançları eşit olarak paylaşılmayacaktır. Örneğin, X ülkesi B malı için Y ülkesinin talebinden daha yüksek bir A malı talebine sahipse reel döviz kuru Y ülkesi lehine olacaktır. Diğer bir deyişle, Y ülkesi A malı üreterek ve ihraç ederek bir miktar B malından üretir ve bu süreçte Y ülkesi için daha fazla emek elde etmiş olur. Ancak X ülkesi A malını Y ülkesine ihraç ederken karşılığında B malını da ithal etmektedir ve bu yüzden daha az emek elde etmiş olur. Bu sebepten dolayı Mill, dış ticaretteki takas ilişkisinin ülkelerdeki mal talebinin esnekliğine bağlı olduğu kanaatindedir (Torun, 2011, s. 19).

2.4.3. Yeni Dış Ticaret Teorileri

Genel olarak dünyada serbest ticaretin gerçekleştirilmesi, ülkeler arasında ticaretin artması ve endüstri içi ticaretin gelişmesi İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra daha yaygın hale gelmiştir. Heckscher-Ohlin'in faktör donatım teorisi dünya ticaretinin açıklamasında yetersiz kalmıştır. Aslında "yeni dış ticaret teorileri" daha çok 1970'li yıllardan sonra ortaya atılmıştır. Bu teori ise, Geleneksel Klasik Dış Ticaret Teorisi tarafından ortaya atılan Mukayeseli Üstünlükler Teorisindeki dış ticaretin nedenleri arasına, ölçeğe göre artan getiri ve eksik rekabetçi piyasa yapısına ilave olarak uzmanlaşmayı da dâhil etmiştir. Aslında bu iki varsayımın kökeni klasik iktisatçılara dayanmaktadır. Ancak, yetmişli yıllardan sonra ölçek ekonomisi ve

eksik rekabet piyasası dış ticaret teorileri içerisinde matematiksel olarak formüleştirilmiştir. Bu nedenle bu teorilere *yeni dış ticaret kuramları* ismi verilmektedir (Torun, 2011, s. 21).

2.4.3.1. Nitelikli İşgücü Teorisi

Nitelikli işgücü modeli birçok ekonomist tarafından ileri sürülmüştür. Ama bu teoriyi geliştiren kişiler daha çok Kenen ve Kesing'dir. Bu iktisatçılara göre dış ticareti açıklayabilen yegâne olgu nitelikli işgücüdür. Faktör donatımı teorisi ile nitelikli işgücü teorisi arasında birçok benzerlikler bulunmaktadır. Bu teoride de muayyen ülkeler meslek sahibi nitelikli işgücü yönünden zengin olduğu vakit, o işgücünün uzmanı olduğu mallar üzerinde yoğunlaşarak zenginleşebilir. Ülkeler niteliksiz emeğe sahip olduğu zaman, düşük nitelikli malların üretiminde yoğunlaşarak uzmanlaşmalıdır. (Çevik, 2014, s. 21-22).

Faktör Donatımı Teorisi ile Nitelikli İşgücü Teorisi enflasyon ve dış ticaret arasındaki ilişkinin incelenmesinde işe yarar görünmektedir.

Nitelikli işgücü teorisinin dayandığı varsayımlar şu şekilde sıralanabilir (Bardakçı, 2020, s. 9-10).

- Tam rekabet koşulları geçerlidir.
- Her devletin kendisine göre farklı ve etkili donanımı bulunmaktadır.
- Ülkelerin tercih ve zevkleri hemen hemen aynıdır.
- İşgücünün bilgilerini geliştirmesi için yegâne yol, doğru şeyleri okuyup onu öğrenmesinden geçer.
- İşgücü ülke içinde tam akışkan iken ülkeler arasında akışkan değildir.
- Üretim fonksiyonları aynıdır.
- Üretim faktörleri nitelikli ve niteliksiz olarak ikiye ayrılmaktadır.

2.4.3.2. Mevcudiyet Teorisi

Mevcudiyet Teorisini ortaya atan kişi Amerikalı ekonomist Irving Kravis'tir. Ona göre, ülkede az olan veya hiç bulunmayan malların belirlenip bu malların ticaretini yapmak gerekir. Ülkeler her çeşit malları üretmektedir. Üretimin çeşitli olmasının nedenleri ise; talebe göre tabii kaynak zenginliğinin değişik olması, teknolojik inovasyonlar ve geçici monopol yaratan ürün farklılaşmalarından kaynaklanmaktadır. Özetle söylemek gerekirse, ülke içindeki ithal ikame sanayilerinin arz elastikiyeti, yurtdışı ihraç sanayilerinin arz elastikiyetinden küçük olmalıdır (İyibozkurt, 2001, s. 96).

Başka teorilerde de olduğu gibi, bu teorinin de özü şudur: Bir ülke, herhangi bir malı yüksek bir maliyetle üretebiliyorsa, ya da hiçbir şekilde üretmiyorsa o malı, dış ticaret yoluyla temin etmesi gerekmektedir (Ordu, 2013, s. 38).

2.4.3.3. Gelir Teorisi

Gelir Teorisi veya Tercihlerde Benzerlik Teorisi ise, yeni dış ticaret teorilerinin bir parçası sayılmaktadır. 1961 yılında Linder tarafından ileri sürülmüş olan teoriye göre iki tür ülke bulunmaktadır. Bu ülkelerin kişi başına gelir seviyesi birbirleri ile aynı benzerliğe sahiptir. Ama homojen olmayan mallar üzerindeki tercih ve zevklerinde de benzerliklere rastlanan ülkeler arasındaki ticaret yoğun bir şekilde ortaya çıkmaktadır (Elitaş & Şeker, 2017, s. 5). Dolayısıyla, birbirleriyle zevk ve tercihlerinde benzerliğe sahip ülkelerin korumacılık yerine uluslararası ticarete daha yoğun bir alışverişe sahip olacakları savunulmaktadır.

2.4.3.4. Teknoloji Açığı Hipotezi

Posner 1961 yılında teknoloji açığı teorisini ortaya atmıştır. Bu teoriye göre, teknolojisi gelişmiş ve ilerlemiş yenilikçi ülkeler icat ettikleri ürünlerin inşasında yeni bulunan üretim malumatının uluslararası alana gecikmeli olarak yayılması nedeniyle öbür ülkelere göre geçici bir üstünlüğe sahip olmaktadır. Teknolojisi gelişmiş ülkeler ise, teknolojisi gelişmeyen ülkelere karşı daha büyük avantaja sahiptir. Çünkü teknolojisi gelişmiş ülkeler bir malı daha ucuz ve daha kaliteli olarak üretebilir. Bu sebepten dolayı gelişmiş ülkeler ucuza ürettikleri ve geliştirdikleri ürünü dışarıya satarak ihracatında bir artış gerçekleştirmiş olur. Gelişmemiş ülkelerin

ise, yeni teknoloji icat ederek kaliteli malları ucuza üretmesi ve dış ticaret yapması biraz daha uzun zaman alır. Bu doğrultuda teknoloji açığı teorisine göre, ülkelerin üstünlük avantajlarını kullanabilmeleri amacıyla yenilikler sonucunda ihracat ile faydalarının artırılması gerektiği savunulmaktadır. (Elitaş & Şeker, 2017, s. 5).

Teknoloji Açığı Teoremini açıklayan Posner yeni icat edilen bilginin yayılışında gecikmeli zaman ayrımını ikiye ayırmıştır. Birincisi, yeni üretim ile ortaya çıkan ucuz ürüne karşı tüketicilerin vereceği yanıtı kapsayan “gecikmeli talep” olarak isimlendirilmektedir. Talebin gelişmiş bir ülkede hızla yayılması, o ülkenin yeni ürünün ihracatını süratle artırmaktayken başka ülkelerdeki tüketicilerin yeni ürüne olan talepleri ülkelerini, yenilik ve rekabet yapması için harekete geçirmiş olur. İkincisi ise, az gelişmiş ülkelerin gelişmiş ülkenin yeniliğini taklit etmek için uğraştığı zamana “gecikmeli zaman” adı verilmektedir. Bu gecikmiş taklit süresi, gelişmiş ülkedeki ve karşı ülkelerdeki patent ve mülkiyet hakları yasasının yenilikçi ülkeyi koruma derecesine bağlıdır. Yukarıda da bahsettiğimiz gibi, bazı patent ve mülkiyet hakkı gibi sınırlamalar bulunursa da teknoloji açığı teoremine göre uluslararası ticarete yenilikler ülkelerin gerçekleştirdiği ticaret ile yayılmakta ve ticareti yükseltmektedir (Şeker, 2015, s. 17).

2.4.3.5. Ürün Döngüsü Teorisi

Ürün Döngüsü Teorisi 1960 yılında Raymond Vernon tarafından geliştirilmiştir. Bu teori teknolojik açık teorisinin daha çok gelişmiş, genişletilmiş ve detaylandırılmış bir halidir. Bu teoriye göre her ürünün belli bir yaşam döngüsü vardır. Bu yaşam döngüsü içerisinde her ürün üç aşamadan geçer. Bu ürün; *yeni ürün*, *olgunlaşma* ve *standart ürün* ekonomik aşamalarını tamamlar. Gelişmiş ülkeler Ar-Ge faaliyetleri sonucunda yeni bir ürün icat ederler. Bu yeni ürünlerin genellikle gelişmiş ülkelerde icat edilmesi, bu ekonomilerin Ar-Ge faaliyetleri ve eğitime yaptıkları yüksek yatırım harcamalarından kaynaklanmaktadır. Modele göre, genellikle sermaye yoğun mallar icat edilerek süreç başlar. Örneğin; Almanya yeni bir ürün icat etmiş olsun. Başlangıçta bu ürünün çeşitli kusurları olur. Yeni ürün aşaması ürünün icat edilmesi ile birlikte başlar (Dura, 2000, s. 7).

Yeni ürün, sınırlı sayıda üretilerek sınırlı sayıda tüketiciye arz edilir ve bu sınırlı sayıda tüketicinin çeşitli geri dönüşleri sonucunda üründeki aksaklıklar, kusurlar giderilmeye başlanır. Başlangıçta üretim giderek artarken sadece iç piyasaya yönelik üretim yapılır ve sadece iç piyasanın talebi karşılanır. Ancak yeni ürün aşamasının sonlarına doğru diğer ekonomilerdeki tüketiciler bu yeni ürünü tanıyarak bundan talep etmeye başlarlar. Bu noktada bu ürünü ilk icat eden ülke ürünü ihraç etmeye başlar. Çünkü bu ülke bu üründe karşılaştırmalı üstünlüğe sahiptir. Yeni ürün aşaması tamamlandıktan sonra olgunlaşmış ürün aşamasına geçilir (Benli, 2020)

Olgunlaşmış ürün aşamasında ürünün kusurları büyük ölçüde giderilmiş olur ve ihracat giderek artar. Ülke hem iç piyasası için bu malı üretirken hem de dış piyasalara yoğun bir ihracat sağlamaktadır. Olgunlaşmış ürün aşamasının sonlarına doğru ürünü ithal eden ülkeler artık bu ürünü taklit etmeye başlarlar veya bu ürünün ilk üreticisi artık pazarlara yakın olmak ve maliyetlerini daha da düşürmek amacıyla üretimine başka ülkelerde devam etme ya da üretim lisanslarını satma kararı alabilirler. Örneğin; Almanya'da icat edilen bu ürün artık Çin'de de üretim lisansı yoluyla üretilmeye başlanacaktır. Çin'deki ucuz emekten yararlanmak suretiyle bu ürünün ortalama toplam maliyeti düşmeye devam edecektir. Çünkü bu üründe artık ilk başta olan nitelikli mühendis işgücüne olan ihtiyacı azaltacak, ürün artık standart hale gelmeye başlayacaktır (Dura, 2000, s. 8).

Ürün standart hale geldiğinde üründe artık bir kusur söz konusu olmayacak, bu sebeple de nitelikli emek talebi azalacaktır. Dolayısıyla Çin'de niteliksiz işgücü ile bu ürünün üretiminin düşük maliyetlerle devam etmesi mümkün olacaktır. Ürün standart ürün aşamasına geldiğinde artık Çin büyük ölçüde hem kendi iç talebini ve hem de dış talebi karşılamaya başlayacaktır. Ürünü ilk üreten icatçı ülkenin ihracatına olan talep azaldıkça bu ülkenin tersine ölçek ekonomilerinden dolayı ortalama toplam maliyetleri artacaktır. Bir noktada artık icatçı ülke, bu ürünün üretimini azaltarak iç talebini büyük ölçüde ithalat yoluyla karşılamayı tercih edecektir. Çünkü içeride üretmek artık dışarıda üretmeye göre daha da maliyetli bir hale gelecektir (Benli, 2020).

2.4.3.6. Ölçek Ekonomileri Teorisi

Bu teori 1980 yılında Paul Krugman tarafından geliştirilmiştir. Ölçek ekonomileri teorisinde birtakım malların üretim maliyetleri üretim ölçeğine bağlanmaktadır. Firmalarda ölçek ekonomisi içsel ve dışsal olarak iki gruba ayrılmaktadır (Doru, 2013, s. 17). Eğer bir işletmenin kendi üretim maliyetinde bir yükseliş, ortalama maliyetinde ise bir düşüş gözüküyorsa içsel ölçek ekonomilerinden bahsedilmektedir. Ölçek ekonomilerinde, bir işletmenin bağlı olduğu endüstride üretim hacminde artış yaşanırken işletmenin ortalama maliyetinde düşüş görülmektedir (Çevik, 2014, s. 24-25).

Ölçek ekonomisinde tüketiciler birçok ürün tercih etmektedir. Firma sahipleri tüketicilerin taleplerini karşılamak ve aynı anda kazanç elde etmek için çok sayıda ürün üretmek yerine, ölçek ekonomisine sahip birkaç ürünün üretiminde uzmanlaşmış, gereksinim duyduğu diğer ürünleri ithal yoluna gitmektedir. Çünkü ölçek ekonomilerinde amaç, üretmiş olduğu malların maliyetini düşürmek, üretim ve tercih yönünden birbirine benzeyen ülkeler arasında kazançlı ticaret yapma imkânı sağlamaktır. Tüketiciler bu sayede her türlü malın veya bir malın farklı türlerini seçme şansına kavuşur. Bu sebepten dolayı, tüketiciler tercih ettikleri malları satın alıp, refahını artırmış olacaktır (Doru, 2013, s. 17).

2.4.3.7. Monopollü Rekabet Teorisi

Monopolcü Rekabet Teorisi yeni dış ticaret teorilerinden birisi olarak kabul edilmektedir. Bu teorinin faktör donatımı teorisinden ya da genel olarak dış ticaret teorilerinden farkını şöyle açıklayabiliriz: Faktör Donatım Teorisi'nde, ya da umumi olarak milletlerarası ticaret kuramlarına dâhil olan malların birbirine benzedikleri kabul edilmektedir. Bu ise, faktör ve mal pazarlarında tam rekabet varsayımında bulunmanın bir neticesidir. Bu teoriye göre, birbirine benzeyen malların ya da aynı malın bir ülke tarafından hem ithal hem de ihraç edilebilmesi söz konusudur (Seyidoğlu, 2015, s. 109).

Oysa monopolcü rekabet teorisinin ayırt edici değişkenleri ölçek ekonomileri ile malların farklılaştırılmasıdır. Meta farklılaştırılması, muayyen bir sanayide bir ürünün tanzim edilmesi, istifade şekli, vizyonu ve markası yönlerinden aynı sanayide

üretileen diğer ürünlerden farklı bir şekilde üretilesidir. Bunlar ise tüketicilerin o malı tercih etmesi için yapılmaktadır. Bunu gerçekleştirdiği takdirde ise, üreticiler kendilerine özel bir müşteri kitlesi bulmuş olur. Kısaca, Monopolcü Rekabet Teorisinin tam rekabetten farklılığını şöyle ifade edilebilir: Bu model; alıcı ve satıcıların çok olması, piyasaya giriş, çıkışların serbest olması, hane halkı ve diğer sektörlerin bilgiye sahip olması, faktör hareketinin tam olması varsayımlarına dayanır. Tam rekabetten farkı ise farklılaştırılmış sınırlı sayıda ürünün olmasıdır (Bardakçı, 2020, s. 20).

2.4.3.8. Telafi Yaklaşımı

Telafi Yaklaşımı üzerine en çok çalışan ve geliştiren kişi Gary Clyde Hufbauer'dir. Kendisi bir ülkenin ihracatını oluşturan malların, ithalatını oluşturan malların tam tersi olduğunu savunmaktadır. Hufbauer'e göre, bir ülkenin büyük oranda sermaye-yoğun malları ithal etmesi halinde, emek yoğun malları ihraç etmesi söz konusu olacaktır. Bu yaklaşımın, Tercihlerdeki Benzerlik Teorisi ile çelişkili, Faktör Donatımı Teorisi ile Ölçek Ekonomileri Teorisiyle uyum içinde olduğu görölmektedir. Buna göre bir ülkenin yüksek miktarda ihtiyacı olan vasıflı malları ithal etmesi, çok fazla ihtiyacı olmayan yani üretiminde niteliksiz işgücünün kullanıldığı malları ihraç etmesi gerekir. Öte yandan, bir devlet çok fazla ihtiyacı olan malların ithalatını yapıyorsa ihtiyacı az malların da ihracatını yapacaktır (İçke, 2010, s. 143).

2.4.3.9. Sermaye Pazarı Kuramı

Sermaye Piyasası Hipotezini geliştiren kişi R.Z. Alibar'dır. Ona göre, bir ülkenin milletlerarası ticaretinde yeni mamul malların bulunması için sermaye piyasası önemlidir. Bu teoriye göre, yatırımın istikrarsızlığı ABD'de %8 iken, Avrupa'da %12 olarak belirlenmektedir. Hal böyleyken, ABD yatırımcıları Avrupa'ya gidip orada hisse senedi, tahvil satın alırlar ya da bizzat fiziki yatırım yaparlar. Burada bunların gayesi ise, malların üretileceği konumları bulup, milletlerarası ticareti buna göre yönlendirmektir (İyibozkurt, 2000, s. 103).

2.5. Dış Ticaret Politikası

Bir ülkenin dış ticaretini, belirlenen amaçlar doğrultusunda düzenlemek için atılan adımlara dış ticaret politikası denilmektedir. Söz konusu adımlar ülkenin doğrudan bir biçimde ticaret akımlarını kısıtlamak, teşvik etmek ve tanzim etmek gayesi ile almış oldukları tedbirlerdir (Açiler, 2020).

Dış ticaret politikası, *korumacı* dış ticaret politikası ve *serbest* dış ticaret politikası olarak iki gruba ayrılmaktadır. Şayet ticaret yaparken hükümet herhangi bir müdahalede bulunmuyorsa, buna serbest dış ticaret politikası denilmektedir.

Serbest ticaretten kastedilen çoğunlukla ülkeler arası mal ve hizmet ticaretidir. Tabii bunun yanında sermayenin ve emeğin serbest dolaşımını ve ticaretini de görmezden gelmemek gerekiyor. Sermaye günümüzde istediği kadar serbest hareket edebilirken, emeğin uluslararası dolaşımının kısıtlı kalması gerçek anlamda bir küreselleşmenin gerçekleştiğini iddia etmeyi zorlaştırıyor ve bu ayırım küresel kapitalizmin asıl yumuşak karnını oluşturuyor.

Dış ticarete hükümet engelini olmaması olarak ifade edilen klasik öğretiyeye dayalı serbest dış ticaret politikası, sanayi devrimini ilk ortaya koyan İngiltere'de ve Batı Avrupa'da 20. yüzyıl başına kadar uygulanmıştır. Sanayi devriminin daha geç gerçekleştiği Almanya korumacı dış ticaret politikası uygulamaktadır. Diğer gelişmekte olan ülkeler de korumacı dış ticaret politikası izlemek zorunluluğunu duymuştur. Bu nedenle günümüzde, dış ticaret politikası deyince akla ilk gelen şey genellikle korumacı dış ticaret politikasıdır.

Genel ekonomi politikasının birçok araçları bulunmaktadır. O önemli araçlarından birisi de dış ticaret politikasıdır. Genel ekonomi politikası "*ulusal ekonomilerin düzenlenmesi ve yönetimi amacıyla alınan çeşitli önlemleri kapsar*". Dış ticaret politikası, devletin direkt olarak ülkenin dış ticaret akımlarını sınırlandırmak, teşvik etmek veya bu prosedürlerin yapılış biçimlerini düzenlemek için almış olduğu tedbirlerin oluşturduğu sistematik bir bütündür. Dış ticaret politikasının amaçları ve araçları aşağıda sırasıyla incelenecektir (Seyidoğlu, 2001, s. 117).

2.5.1. Dış Ticaret Politikasının Amaçları

Yukarıda da belirttiğimiz gibi, klasik dış ticaret teorilerinin varsayımlarından birisi de serbest dış ticaret teorisiydi. Çünkü klasik dış ticaret teorileri serbest dış ticaretin varlığını kabul etmektedirler. Onlara göre, devletler arasında dış ticareti engelleyici veya sınırlayıcı herhangi bir müdahalenin bulunmaması gerekir. Serbest dış ticaret, teoride ne kadar fazla etkili olursa olsun, pratikte hiçbir sınırlandırmaya tabi olmayan uluslararası bir ticarete çoğunlukla rastlanmamaktadır. Hükümetler amaçlarına ulaşmak için, dış ticarete her türlü müdahalede bulunabilirler. Bu müdahaleler ise; ekonomik, siyasi ve sosyal amaçları kapsamaktadır (Seyidoğlu, 2007, s. 106).

Esas itibarıyla iki dış ticaret politikası vardır: serbest ticaret ve korumacılık. Hangisinin daha tercihe değer bir politika olduğu konusundaki tartışmalar çok gerilere gitmektedir. Korumacılık taraftarları genellikle milli güvenlik, bebek endüstrilerin korunması, işsizliği önlemek, anti-damping, “koşulların eşitliği,” çevre, çocuk işgücü, ödemeler dengesinin iyileştirilmesi gibi argümanlar ileri sürmektedir. Buna karşılık serbest ticaret taraftarları bir yandan korumacılık taraftarlarının argümanlarının temelsiz olduğunu ileri sürerken, bir yandan da arzın bollaşması, fiyatların düşmesi, kalitenin yükselmesi, büyümenin hızlanması, barış ve refahın desteklenmesi ve insanların her bakımdan önlerindeki seçeneklerin artması gibi gerekçelerle serbest ticaretin üstünlüğünü savunmaktadırlar. Bastiat’ın “malların geçmesine izin verilmeyen sınırlardan askerler geçer” sözü serbest ticaretin barışa katkısını vurgulayan veciz bir sözdür (Acar, 2018: 81-116).

Dış ticaret politikasının amaçlarını aşağıda maddeler halinde belirtilmiştir.

2.5.1.1. Dış Ödeme İstikrarsızlıklarının Giderilmesi

Dış ticaret politikasının birinci amacı, dış ödeme dengesizliklerinin giderilmesidir. Bazı ülkelerde dış ticaret fazlası bulunmaktadır. Bu ise, bir ülkenin ihracatının ithalatından fazla olması anlamına gelmektedir. İktisatçılar genelde ekonomide dengenin olmasını isterler. Dolayısıyla dış ticaret fazlası veren ülkeler için, dış ticaret politikasının amaçlarından birisi de aslında ödemeler dengesi ya da dış ticaret fazlasının ortadan kaldırılmasıdır. Bu yüzden ithalatı artırıcı, ihracatı

azaltıcı politikalar uygulayabilirler. Ancak gelişmekte olan ülkelerde genelde döviz kıtlığı olduğu ve dış ticaret açıkları yaşandığı için ihracatı artırıcı, teşvik edici ve ithalatı azaltıcı yani sınırlandırıcı politikalar uygulanır (Cihan, 2020).

2.5.1.2. Yurtiçi Endüstrileri Dış Rekabetten Koruma

Ülkeler yerli endüstrileri korumak amacıyla yabancılarla rekabet gücü elde edinceye dek koruma yoluna gidebilirler. Diğer taraftan yerli üretim artırılarak yani yurtiçi endüstriyi geliştirerek enflasyon ve işsizlik gibi problemler çözüme ulaşabilecektir (İktisat Kafas, 2020). Serbest ticaret taraftarlarına göre esasen korumacılık işsizliği önlemez, sadece sektörler arasında yer değiştirmesini sağlar (Roberts, 2020).

2.5.1.3. Ekonomik Kalkınma Stratejisi

Ülkeler dış ticaret yaparak birbirine yaklaşırlar. Başka ülkelerin ihtiyaçlarından ve tutumlarından haberdar olurlar. Böylelikle yeni ihtiyaçlar ortaya çıkar, değişik türlerde mallar talep edilir. Bu da ülkenin ekonomisine dinamizm kazandırır (Akçay, 2014).

2.5.1.4. Piyasa Aksaklıklarının Giderilmesi

Ülke içinde herhangi bir malın piyasası tekeli ise tüketiciler düşük kaliteli mallar için yüksek fiyatlar ödemek mecburiyetinde kalabilirler. Zira tekeli piyasada üretim miktarı başka piyasalara göre daha düşük ve ayrıca maliyetler daha yüksektir (Özcan, 2015).

2.5.1.5. İç Ekonomik İstikrarın Sağlanması

Ülke içindeki bozulma büyük ölçüde enflasyon ve işsizliğin artışından kaynaklanmaktadır. Bir ülkede enflasyon artınca üretim maliyetleri artar, üretim maliyetleri artınca üretim düşer, üretim düştüğü zaman işsizlik yükselmeye başlar. Bu duruma düşünce, ülkeler işsizlik problemlerini çözmek için dış ticaret politikalarını takip edebilirler. Bu problemleri çözmek için; gümrük tarifeleri ve kotalarla toplam talebi yabancı mallardan yerli mallara kaydırarak üretimi, istihdamı ve yatırımları artırmaya çaba harcayabilirler. Fakat bu durumda ülke istihdam düzeyini artırmaya çalışırken ticaret ortaklarının ihracatı düşeceği için kendi yüksek

işsizliğini adeta onlara aktarmış olabilir (Seyidoğlu, 2015, s. 145). Daha önemlisi, korumacılığın ithalata rakip sektörlerde işsizliği azaltırken ihracata dönük sektörlerde işsizliği artırması, yani işsizliği azaltma konusunda net bir kazanç sağlamayıp, sadece işsizliğin sektörler arasında yer değiştirmesine sebep olmasıdır (Acar, 2018).

İç fiyat dengesini sağlanması için, yani ithal enflasyonunu veya enflasyon ithalinin önüne geçebilmek içinde hükümetler dış ticarete müdahale eder. Örneğın; bir ülke, enflasyonu çok yaşayan ülkeden ithalatı tercih etmeyip enflasyon az yaşayan ülkeden ithalatı tercih edebilir.

2.5.1.6. Ekonominin Liberalleştirilmesi

Yaşadığımız çağda birçok ülkenin iktisadi politikalarının temel amacı, serbest piyasa ekonomisinin tüm kurum ve kuralları ile uygulamaya geçirilmesidir. Bu ülkeler serbest bir dış ticaret politikası izleyerek ulusal ekonominin dünya ekonomisi ile bütünleşmesini sağlamaya çaba gösterirler (Seyidoğlu, 2013, s. 77).

2.5.1.7. Hazineye Gelir Sağlamak

Hükümetler hazineye gelir sağlamak veya hazine gelirlerini artırmak için; öncelikle ithalat ve ihracat işlemlerine konulan vergileri arttırmaktadırlar. Çünkü devletin en büyük gelir kaynağı vergilerdir. Vergiler önemli bir faktör olduğu için, hazineye gelir sağlanması amacıyla dış ticarete konu mallar üzerine gümrük tarifeleri konmaktadır (Kültür Denizi, 2019).

2.5.1.8. Otarşı

Bir ülkenin kendi kendine yetebilme prensibidir. Yani, bir kısım ülkeler ihracat ve ithalatı tamamen sınırlandırarak dış ticarete müdahale edebilirler. Ancak şunu hatırlatmakta fayda vardır. Güçlü ve bol kaynağa sahip olan bir ülke kısa dönemde tam bir otarşı politikası uygulamaya imkânı olabilir, ama uzun dönemde bu politikayı uygulamasına imkânı yoktur. Çünkü geçmişte bir çeşit otarşı politikasını Sovyetler Birliğı (SB) ve bir takım sosyalist ülkeler Batılı kapitalist ülkelere karşı uygulamış, ama bu sistemin uzun süre devam etmediğini bütün insanlar görmüştür. Günümüzde ise, bu sistemin Kuzey Kore’de uygulandığı görülmektedir (Kültür Denizi, 2019). Kendine yeterlik, bir ülkenin bütün ihtiyaçlarını kendi kendine karşılamaya çalışması

çoğu kez imkânsız, mümkün olsa bile çok pahalıya mal olacağı için, Ricardo'ya göre “sefalete giden yoldur” (Acar, 2018; Roberts, 2020).

2.5.1.9. Bir Sosyal Sınıfın Korunma Amacı

Belirli bir sosyal ve siyasal sınıfın korunması da dış ticaret politikasının amaçlarından biri olarak sayılmaktadır. Bazen hükümetler dış ticarete sosyal ve siyasal nedenlerle müdahale ederler. Sosyal etkenlere bir örnek vermek gerekirse; günümüzde dünyanın bir salgın hastalıkla karşı karşıya olduğunu görmekteyiz. Ülkeler böyle bir durumda genelde maske ve solunum cihazı ihracatını engellemeye çalışırlar. Ülke içindeki kendi toplumsal gereksinimlerini giderme noktasında korumacı davrandığı için, bu bir sosyal etkidir. Bu durumda, ülkeler bu ürünlerin ihracatını engelleyerek ithalatını teşvik etmeye çalışırlar. Bir diğeri ise; bir ülke başka ülkelerle siyasi problemler yaşadığı dönem dış ticarete müdahale edebilirler. Yani ülkesinin güvenliğini, halkının sağlığını, tabii kaynak rezervlerinin korunmasını, çevresini korumak için bazı malların ithalatını ve ihracatı kısıtlayacak veya tamamen yasaklayabilir (Seyidoğlu, 2015, s. 146).

2.5.1.10. Dış Politika Hedeflerini Gerçekleştirmek

Uluslararası ilişkilerde mühim olan bir faktör de ülkeler arasında bir ilişkinin kurulmasıdır. Bu da milletlerarası ilişkilerde gelişmeyi kolaylaştırır.

Fakat çatışma içinde bulan ülkeler aralarında bir güven kuramadıkları için ticari cihetten de birbiriyle ilişkiye girmek istemezler. İlişkileri dostane olan devletlere karşı gümrük vergilerini indirirken, ilişkileri dostane olmayan ülkelere ise tam tersi uygulanır (Kültür Denizi, 2019).

2.5.1.11. Dış Ticarete Monopol (Tekelcilik) Gücünden Faydalanmak

Dış ticaret politikasının amacı, ihraç edilen mallarla ilgili olarak uluslararası piyasalarda tekeli güç elde etmek veya tekel gücünü artırmak olabilir.

Bunun için devlet, önemli üreticisi olduğu ürünlerin ihracatına kota koyar, ya da bu ürünlerin yerine benzer ürünü üreten az sayıda diğerkülkelerle mutabakata vararak beraber kartel oluşturma yoluna gidebilirler. Buradan alınan sonuç ise; dış ticarete herhangi bir ürünün üretiminde monopol (tekelcilik) konusunda ise malın

fiyatı artırılmak isteniyorsa, bu malın ihracatına kota konulur. İzleyen süreçte dış ticaret hadleri kota koyan ülke lehine değişir (Seyidoğlu, 2015, s. 146).

2.5.2. Dış Politikanın Araçları

Hükümetler dış ticarete müdahale etmek için, uluslararası iktisat politikaları ve genel ekonomi politikaları doğrultusunda farklı araçlar kullanırlar.

2.5.2.1. Döviz Kontrolü

Sürekli olarak dış ödemeler dengesinde açık veren ülkeler bir yandan açığı kapatmaya ya da en azından daha da artmamasına çalışırken, diğer taraftan döviz kurunun sabit tutulması amacıyla kambiyo denetimi uygulamaktadırlar (Oktay, 2005, s. 137).

Sabit döviz kuru ve ithalat kısıtlamasıyla birlikte uygulanan kambiyo kontrolünde, döviz alış satış yetkisi Merkez Bankası'na (MB) veya yetkilendirilen kimi bankalara bırakılmıştır. Yani döviz kuru kontrolü sistemi genellikle yüksek miktarlarda ve kronik dış ödemeler dengesinin olduğu ülkelerde tercih edilmiştir. Bunu nedeni ise yüksek miktardaki dış ödemeler açığının daha fazla çoğalmasını önlemektir (Cierlioğlu, 2007, s. 26).

Bu yöntemde para otoritesi ya da devlet hem döviz kurunu belirlemekte hem de döviz arz ve talebini kontrol etmektedir. Devletin kararlarının geçerli olduğu bu sistem, serbest dış ticarete münasip olmadığı gibi kaynak dağılımını da olumsuz etkilemektedir.

2.5.2.2. Gümrük Vergileri

Dış ticaret işlemlerini gerçekleştirirken ithal edilen mallardan çeşitli isimlerle vergiler alınmaktadır. Bunların en önemlisi ise gümrük vergileridir. Genel olarak bu vergilerin iki fonksiyonu bulunmaktadır: (1) Gümrük vergilerinin her devletin bütçesinde önemli bir yeri olduğu görülmektedir. Yani devletlerin en büyük gelirleri vergiler olduğu gibi, gümrüklerden alınan vergiler de önemli bir kaynak sayılmaktadır. (2) Gümrük vergilerinin ikinci işlevi, ülke içindeki üretimi diğer ülkelerin rekabetine karşı muhafaza etmektir. Bunlara korumacılık vergileri denilmektedir.

Mallardan iki türlü gümrük vergisi alınmaktadır: birincisi, fiziki birim başına (metre, kilo, sayı vb.); diğeri ise, malın fiyatına göre (mal bedelinin belirli bir yüzdesi olarak) alınan vergilerdir. Malların fiziki birimleri başına alınan gümrük vergilerine *spesifik* vergiler denilmektedir. Yani, ülkenin gümrük tarifesinde her türlü mal için ne miktar gümrük alınacağı tespit edilir. Örneğin, Almanya'dan ithal ettiği bir otomobilden 150€ alıyorsa bu spesifik vergidir. Bir değeri ise, *ad valorem* vergilerdir. Malın değerinin belli bir yüzdesi şeklinde alınan gümrük vergisine *ad valorem* vergiler denilir. Örneğin, malın ülke sınırından ülke içine girerken fiyatı 200\$ ise, %20 oranında vergi alınıyorsa, artık o malın fiyatı 240 \$ olacaktır (Hatipoğlu, 1993, s. 92).

Dış ticaret konusu olan ve farklı mallara uygulanacak vergi oranlarını gösteren bütün listelere *tarifeler* adı verilmektedir. İthal malların ülke sınırından geçiş sırasında devlet tarafından alınan vergilere ise gümrük vergileri ismi verilmektedir. Ancak tarife ile gümrük vergileri kavramlarının genellikle birbirleriyle aynı manada kullanıldığı görülmektedir (Aral, 2015, s. 36).

2.5.2.3. Tarife Dışı Araçlar

Devletin dış ticaret akımlarına müdahale etmek için kullandığı geleneksel araç tarifelerdir. Fakat zamanla bu müdahale araçlarına ilaveten çeşitli başka araçlar ortaya çıkmıştır. Tarife dışı araçlar, gümrük tarifeleri dışındaki bu dış ticaret politikası araçlarının tümünü ifade etmektedir.

Genel olarak tarife dışı araçların çoğu ithalatın kısıtlanmasından yanadır. Ancak çok az kısmı da ihracatın teşvik edilmesi gayesiyle ortaya konmuş olabilir. O halde tarife dışı araçları genel olarak tanımlamak gerekirse; tarife dışı araçlar kavramı gümrük tarifelerinden ayrı olarak, uluslararası hizmet ve mal akımlarının normal gelişme seyrini etkileyen her türlü siyasi uygulamaları ifade etmektedir (Aral, 2015, s. 37).

a) Miktar Kısıtlamaları (Kotalar): Hükümetler tek taraflı olarak döviz çıkışına sebep olan işlemleri kısıtlamak için müdahale etmektedirler. Bu sistemde ithalat doğrudan doğruya ülkeye giriş yapacak ve malların miktarlarının sınırlandırılması söz konusu olacaktır.

Hükümet yetkilileri ülkeye girecek veya çıkacak olan malların hacmini doğrudan belirleyebilirler. Bu çerçevede, kotalar fiyat sistemi ile aynı istikamette hareket etmezler. Kota uygulamasında ithal edilecek olan malların hükümet tarafından belirli bir süre gözetilerek maksimum ithalat miktarının ne kadar olacağı belirlenir (Yılanlıoğlu, 2008, s. 5).

Tarifelerle kotalar arasındaki tek fark, tarifelerde vergilerin ithalat vergi geliri olarak devlete giderken, kota uygulamasında -arzın daralması dolayısıyla yükselen fiyatlardan doğan- kota rantının ya ithalat lisansına sahip yerli şirketler, ya da şayet kota gönüllü ihracat şeklinde uygulanıyorsa, ihracatçı şirketlere gitmesidir (Roberts, 2020: 135-154).

İthalat kotalarının, ülkeye mal girişinin büsbütün önlendiği şekline *ithalat yasakları* denmektedir. Bu türlü ithalat yasakları ise döviz kaynaklarından tasarruf sağlanmasına ve dış ticaret açıklarının azaltılmasına veya kapatılmasına yardımcı olması bakımından olumlu kabul edilir. İthalat yasaklarının uygulanacağı endüstrinin dürüst olarak seçilememesi durumunda ise kaynak israfı yaratıcı etkisi olabilir. Pratikte tarifeler ve kotalar başta olmak üzere çeşitli araçlarla yapılan korumacılığın rant kollama faaliyetlerini teşvik ettiği yaygın bir gözlemdir (Acar, 2018).

b) Tarife Benzeri Araçlar: Tarife benzeri araçlar da gümrük tarifeleri gibi, ithalatı pahalılaştırıp yerli üretimin kârlılığını arttıran, yani fiyat sistemi yoluyla serbest ticarete müdahale niteliğinde olan tedbirlerdir (Bayrakdar, 2007, s. 7). Tarife benzeri araçlar aşağıdaki gibi sıralanabilir:

- İthalat teminatları
- Yurtiçi Sübvansiyonları
- İthalatta Fark Giderici Vergiler
- Çoklu Kur Sistemi
- İhracat Vergileri

2.6. Dış Ticareti Etkileyen Faktörler

Ticaret hareketlerini etkileyen birçok etmen bulunmaktadır. Bunları ilk defa kullanan şahıslar ise Tinbergen ve Linnemann'dır. Bu şahıslara göre; ülkeler arasında iki farklı yönde gelişen ticaret belirleyicileri vardır. Bunlardan ilki, ekonomik etkinliklerinin ve gelirlerinin düzeyi, ikincisi ise; ticaret engellerinin ölçüsüdür. Bunlar; nakliye maliyetleri, ticaret politikaları, belirsizlikler, coğrafi özellikler, kültürel farklılıklar ve tüketici tercihleri olarak belirlenmektedir. Bir ülkenin ticaret potansiyeli, mikro düzeyde, ithalat istemleri ve ihracat kapasiteleriyle izlenir. İhracat potansiyellerinin ekonomik belirleyicileri ise, talepteki benzerlik, kültürler ve mesafe gibi faktörler olarak sayılmaktadır. Gayri safi milli hâsıla, nüfus ve coğrafi uzaklık dış ticaret potansiyelinin makro iktisadi olarak güçlü tahmin edicileridir (Tombak, 2010, s. 14). Ticarete tesir eden diğer faktörler ise ortak dil, ortak tarih, ortak para birimi gibi faktörlerdir. Ayrıca, dış ticareti belirleyen diğer önemli bir faktör de doğrudan yabancı sermaye yatırıdır. Dış ticareti etkileyen faktörler aşağıda kısaca incelenmiştir.

2.6.1. Yurtiçi ve Yurtdışı Gelir Düzeyleri

Dış ticaret taleplerinde yurtiçi ve yurtdışı gelir seviyelerinin önemli bir yeri bulunmaktadır. Fakat burada birtakım kanunlardan ve varsayımlardan hareket etmek gerekmektedir. Fiyatların sabit olduğu bir ekonomide, insanların gelirleri artınca tüketimlerinde de artış olacaktır. Tüketimin genişlemesi hem yerli hem de yabancı mallara yönelik olacaktır. Dolayısıyla, bir ülkenin geliri artınca dış ticaretinin niteliği de değişmektedir. Ülkenin ithalatı ile yurtiçi gelirleri arasında doğrusal bir ilişki bulunmaktadır. Bu durum kaynaklarda ithalat fonksiyonu olarak ifade edilmektedir. Bu ilişki iki temel faktöre dayanmaktadır: Bunlardan ilki, ülkede üretim yapılması için gerekli olan kaynakların muayyen bir oranda yabancı girdi ile ilgili olmasıdır. Diğeriyse; yurtiçi tüketim talebinin bir kısmının ithal mallara doğru yapılmasıdır. İthalatta ne kadar fazla artış görülüyorsa, dış ticaret açığı da ona göre artmaktadır. Burada hatırlatılması gereken bir başka durum da ithal malların talebinin gelir esnekliğidir. Gelir esnekliği; ithalattaki yüzde değişimin gelirdeki yüzde değişime oranıdır. İthalatta gözlenen artış oranı, gelirden rastlanan artış oranından büyük ise esneklik birden büyük olacaktır. Böyle bir vaziyette ithalata bağımlılık artacaktır.

Tam tersine gelirde görülen artış oranı, ithalatta yaşanan artış oranından büyük ise esneklik birden küçük olacaktır ve böyle bir durumda ithalata bağımlılık azalacaktır. Eğer bu oranlar birbirine eşit ise ithalata bağımlılıkta bir değişim olmayacaktır (Yücel, 2006, s. 50).

2.6.2. Döviz Kuru Oynaklıkları

Reel döviz kuru dış ticareti etkileyen en önemli faktörlerden birisidir. Dış ticaret dengesini sağlamak amacıyla düşük değerli bir kur politikası izlenen dönemlerde döviz cinsinden ifade edilen ithalat fiyatlarının düşmesi, bu politikanın ithalat üzerindeki olumsuz etkilerini azaltacaktır. Aynı zamanda ihracat fiyatlarının düşmesi de ihracat üzerindeki olumlu tesirlerini azaltacaktır. Böylelikle, düşük değerlenme ile ihracat açısından elde edilen fiyat üstünlüğünün bir kısmı veya hepsi tekrar kaybedilirken, ithalat açısından ise dış piyasalar tarafından kaybedilen fiyat üstünlüğünün bir kısmı veya hepsi tekrar kazanılmış olacaktır (Yücel, 2006, s. 51).

Döviz kurlarının aşırı derecede yükseldiği dönemlerde döviz cinsinden ifade edilen ithalat fiyatlarının artması bu politikanın ithalat üzerindeki olumlu etkilerini, ihracat fiyatlarının artması da ihracat üzerindeki olumsuz etkilerini azaltacaktır. Böylelikle, aşırı değerlenme ile ihracat perspektifinden kaybedilen fiyat üstünlüğünün bir bölümü ya da tümü yeniden kazanılırken, ithalat perspektifinden ise sağlanan fiyat üstünlüğünün bir bölümü veya hepsi tekrar kaybedilecektir. Bu oranların aşırı değerlenmesi, 1970-1980 yılları arasında birçok gelişmekte olan ülkenin ihracat hacimlerinde ciddi düşüşlere sebep olmuştur (Özbilen, 1998, s. 10).

Döviz kurları bağlamında yerli paranın düşük (aşırı) değerlendirildiği dönemlerde ihracat (ithalat) fiyatları düşmektedir. Kısaca reel döviz kurları ve dış ticaret hadleri arasında ters yönlü nedensel bir bağlantının olup olmaması durumu, kur politikasının kârlılığı (göreceli kârlılığın ihracat lehine dönmesi, böylelikle dış ticaretin ülke lehine çalışması) üzerinde beklenen net etkisini gösterebilmesi bakımından oldukça önemlidir (Yücel, 2006, s. 52).

Döviz kuru rejimi ne olursa olsun, yerli mallar ile ithal mallar arasında talebin kayması harcama kaymasıdır. Bu ise, yurtiçi ve yurtdışı ithalat talep esneklikleri toplamının 1'den büyük olması durumunda geçerli olur. Ayrıca, döviz kurundaki

farklılıkların cari işlemler dengesi üzerinde değinilen etkileri gerçekleştirebilmesi için üretici kesimi ve tüketicilerin kısa zamanda değişikliklere reaksiyon vermeleri ve döviz kurundaki farklılıkların arz fiyatlarını değiştirmemesi gerekir. Bu durumda gelir, faiz, enflasyon ve kârlılık durumunun değişmesi gibi ekonomideki öteki gelişmelerin de gözden geçirilmesi gerekir (Kadıoğlu, Kotan, & Şahinbeyoğlu, 2001, s. 12).

2.6.3. Göreli Mal Fiyatları

İthalat ve ihracat talep modellerinin tahminlerinde, göreli ya da göreceli fiyatlar yurtiçi fiyatların, yurt dışı fiyatlara oranlanması olarak hesaplanmaktadır. Dış ticarete göreceli fiyatların, ithalat ve ihracat talep elastikyetleri üzerine etkileri oldukça mühimdir. Zira göreceli fiyatlardaki değişimler ihracat ve ithalat taleplerinde önemli değişimlere sebep olmaktadır. Bu değişimler ise, faktör fiyatları oranındaki değişimler, enformasyon maliyetlerindeki değişimler ve teknolojidaki değişimlere bağlı olarak değişmektedir (Aygören, 2014, s. 26).

Ayrıca dış ticaret üretim maliyetleri ile taşıma maliyetlerini belirleyen önemli bir unsur olarak görülmektedir. Ülkeler arasında üretilen malların maliyeti, fiyat avantajlarına göre aynı ölçüde değildir. Çünkü üretim faktörleri dağılımında farklılıklar bulunmaktadır. Bazı üretim faktörleri bir ülkede bol miktarda mevcut iken diğesinde sınırlı miktarda olabilmektedir. Şüphesiz üretim faktörleri dağılımındaki farklılıklar, üretim maliyetleri nedeniyle fiyatlara da yansımaktadır. Bu sebeple aynı malın fiyatı ülkeden ülkeye farklılıklar arz etmektedir. Çünkü bir ülke bol ve ucuz bir üretim faktörüne sahipse, fiyatlarını öbür ülkelere göre daha düşük olarak belirlemesi beklenir. Bir malın bir yerden diğ bir yere veya bir ülkeden diğ bir ülkeye gönderilmesinde taşıma maliyetleri devreye girmektedir. Bu taşıma maliyetleri, coğrafi uzaklıklara ve taşıma işlemlerinde kullanılan kaynakların niceliğine ve niteliğine göre ortaya çıkmaktadır. Yukarıda bahsedildiği gibi, ülkelerarası bu maliyet farklılıkları ticarete konu olan malın fiyatında da değişikliklere sebep olacaktır (Yücel, 2006, s. 50).

2.6.4. Faiz Oranları

Yabancı sermayeyi teşvik eden faktörlerden birisi de, faiz oranlarının yükselmesidir. Tersine dış ülkelerin faiz oranlarını artırmaları ise ülke içinden sermaye kaçışına sebep olmaktadır. Burada ülkeden sermaye çıkışına sebep olan şey sadece yabancı ülkelerin faiz oranlarını yükseltmeleri değildir. Aynı zamanda ülkeye yabancı sermayeyi çekmek için ekonomik istikrarsızlığın, siyasi istikrarsızlığın olmaması ve hukuki güvenliğin tam olması da önemlidir. Faiz oranlarındaki bu farklılıklar yabancı yatırımcıların doğrudan ve dolaylı yatırımları üzerinde belirleyici olmaktadır. Yabancı sermaye girişi de ekonomilerin dengelerine yardımcı olacak, dış ticaret yapan üreticilerin ödemelerinde zorluk yaşamayacağı algısı oluşturarak, ticaret ortaklarının belirlenmesine katkıda bulunmuş olacaktır (Ayhan, 2016, s. 43).

2.6.5. Nüfus

Nüfus, ithalat yapan ülkenin insanlarının öteki ülkelerin mallarına olan potansiyel talebine tesir eden temel faktörlerden biridir. Toplam GSYH ve kişi başına GSYH'nın büyüklüğü ithalatçı ülkenin satın alma kapasitesini göstermektedir. Aynı zamanda, bu büyüklükler ihracatçı ülkelerin gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere yaptığı ve yapabileceği ihracat gücünü göstermektedir. Bazı araştırmacılar nüfus artışının, ülkelerin karşılıklı yaptığı ticareti artırdığını öne sürmüşlerdir. Onlara göre, az gelişmiş ülkelerin nüfus artışı gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin dış ticaret artışına sebep olmaktadır. Zira gelişmemiş ülkeler ekonomik ve politik açıdan zayıf olduğu için gelişmiş ülkelere bağımlı olmaktadır. Bunun yanında ülkelerin nüfusu, ülkenin kendisine çektiği ve kendisinden verdiği göçten de etkilenmektedir. İnsan kaynağına ihtiyaç duyan ülkeler, yaşanan uluslararası göçten dolayı ticaretini artırabilir. Göç iki türlü olarak meydana gelmektedir: bunlardan ilki, bir ülkenin kendi bölgeleri arasında meydana gelen nüfus hareketleridir. Bunun en iyi örneği, son zamanlarda Afganistan'da meydana gelen iç savaşlardan dolayı insanların bir bölgeden diğer bir bölgeye göç etmesidir. Diğer ise, bir ülkeden diğer ülkelere hareket eden göç akımlarıdır. Bir ülkeden başka bir ülkeye yapılan göç, bir ülkenin kendi bölgeleri içinde yapılan göçe oranla ticareti daha fazla etkilemektedir (Tombak, 2010, s. 17-18).

2.6.6. Doğrudan Yabancı Yatırımlar (DYY)

Çok uluslu şirketlerin dünyaya yayılışında rol oynayan faktörlerden birisi hiç kuşkusuz pazarın çapını genişletmek; diğeri ise farklı ülkelerin sahip olduğu imkânlardan yani, hammadde, ucuz işgücü ve enerji gibi kaynaklardan yararlanmaktır. Ancak, yukarıdaki faktörlerden her birinin görece ne kadar mühim olduğu konusu oldukça tartışmalıdır. Eğer, bu şirketler temel olarak pazarlarını büyütme istiyorsa, öncelikle daha çok o ülkelerde mahalli satışlarını genişletmeye ehemmiyet vermelidir. Başka bir deyişle bu şirketler “ürettiğin yerde sat” politikasını takip edecektir. Aslında başka ülkelerin sahip olduğu ucuz işgücü, hammadde ve enerji gibi kaynaklarını kullanarak, üretim maliyetlerini azaltmak istemektedir. Böylece, başka ülkelerin pazarlarına ihracat yapmak amacıyla gidiyorsa, burada “maliyetler açısından en elverişli ülkede üret ve oradan dünyaya sat” politikası izlenecektir (Dönmez, 2009, s. 129-130).

Bir ülkenin dünya ekonomisiyle bütünleşebilmesi için kullanabileceği iki önemli aracı bulunmaktadır. Bu araçlar doğrudan yabancı yatırımlar ve dış ticaret işlemlerinden ibarettir. Bu iki değişkenin, bilhassa pazarlama olanakları ve küresel rekabet gücü düşünüldüğünde aralarında yakından bir ilişki içinde olduğunu açıkça görüyoruz. Yabancı sermaye girişleri, bir ekonomiye istihdam ve üretim açısından olumlu katkılar sağlamaktadır. Bunun yanında getirdiği yönetim bilgisi yardımıyla beraber iyileşen üretim süreci ve üretim kalitesi ile dış pazarlara erişmek için kullanılan yatırım kanalları da ülkenin dış piyasalarda rekabet gücünün artmasına yardımcı olacaktır (Bayar, 2013, s. 48).

Doğrudan yabancı yatırımlar dış ticaret üzerinde, kısa ve uzun dönem olarak iki farklı etki gösterebilmektedir. Kısa dönemde ithalatın artmasına sebep olmaktadır. Buna karşılık bu yatırımlar uzun dönemde tam tersine diğer sektörlerde ithal ikamesini sağlayan veya ihracata yönelik yeni endüstrilerin kurulmasını da özendirir. Yatırımların yapılması neticesinde milli gelir seviyesinin yükselmesi, marjinal ithalat eğilimine bağlı olarak ekonominin ithalat talebini de yükseltebilir. Ancak ithalatın kota sistemine bağlı olduğu bir ekonomide bu artış, marjinal ithalat eğiliminden ziyade, ithalatı karşılayacak döviz rezervlerinin ölçüsüne bağlı olacaktır. Tüm bu etkenler dikkate alınarak yabancı yatırımların uzun dönemde dış ticaret

dengesine olan gerçek etkisinin hesaplanması da türlü zorluklar arz etmektedir (Bayar, 2013, s. 50).

2.6.7. Ortak Dil

Bir ülkenin diğer ülkeler ile karşılıklı olarak ticaret yapması, aynı dili kullanmaları ve aralarında konuştuğu aynı dilden dış ticaret yapmaları önemli bir faktördür. Aynı dili konuşan ülkelerin dış ticaretinin aynı dili paylaşmayan ülkelere göre iki veya üç kat daha fazla olduğu görülmektedir. Ülkelerin ortak bir dil ya da tarihe sahip olmaları ticaret ile pozitif bir korelasyona sahiptir. Hem ticari hem de resmi olarak ortak bir dilin kullanılması iki tarafın da ticaret sırasında müzakere ve anlaşma yapmalarını kolaylaştırdığı için işlem maliyetlerini düşürür. Karşılıklı ticaret yapmayı teşvik etmek için işlem maliyetlerinin düşürülmesi önemli bir rol oynamaktadır. Tarafların aynı dili konuşmaları ticareti artırır (Tombak, 2010, s. 41).

2.6.8. Ortak Sınır

Ülkelerin ortak sınıra sahip olmasının uluslararası ticarete biri olumlu, diğeri olumsuz iki önemli etkisi bulunmaktadır. Olumlusu ticareti artırıcı, olumsuzu ticareti azaltıcı etkidir. Ortak sınırın ticareti nasıl artırıcı olduğunu şu şekilde açıklayabiliriz: Ülke A ve ülke B'nin, ulusal hudutlarının müşterek olması bu ülkelerin karşılıklı ticaretlerini kolaylaştırabilmektedir. Bilhassa komşu ülkeler, coğrafi açıdan öteki ülkelere göre daha yakın irtibat içinde olduklarından dolayı deniz ve demiryolları ulaşmaları, gümrük birliği gibi ticaret anlaşmaları, indirilen sigorta maliyetleri bu ülkelerle ticaretin daha çok bütünleşmesine imkân verir.

Ama insanlar bazen ortak sınırın ticareti engelleyici bir faktör olarak görüldüğünü düşünmüşlerdir. Bu sebepten dolayı, ülke A'nın kendi iç bölgeleri arasındaki ticaret akımları, ortak sınıra sahip olan ülke B ve ülke A arasındaki ticaret akımlarından daha fazla olmaktadır. Böyle bir duruma *sınır etkisi* adı verilmektedir. A ve B ülkelerinin sınırlarından mal geçişleri sırasında ulaşım maliyetleri ve tarifeler, ticareti azaltıcı etki yapmasına sebep olmaktadır. Uluslararası ticarete, ülkeler arasındaki ticaret maliyetleri, kotaları, tarifeleri, tarife dışı engelleri, işlem ve ulaşım maliyetlerini içermektedir. Ülke hudutlarında yaşanan ticaret maliyetleri

nedeniyle dış ticarete görülen dalgalanmalara sınır etkisi ismi verilmektedir (Tombak, 2010, s. 42-44).

2.6.9. Ticaret Reformları

Ticaretin serbestleştirilmesi, ülkenin dış ticaretine çeşitli avantajlar sağlayabilir. Bir ülkenin dış piyasalarla bütünleşmesi en önemli avantaj olarak sayılabilir. Çünkü bir ülkenin ihracat yapabilmek için dünya piyasalarına ulaşması gerekir. Ekonomiye katkı sağlamanın yolu ise, arz fazlalığının giderilmesinden, ticaretten ve iktisadi kaynakların etkin olarak kullanılmasından geçer. Böylelikle, ekonomideki sektörlerin kapasitesi de optimal hale gelebilecektir. Ülkelerde meydana gelen durgunluk dönemlerinde yurtiçi talebin gevşemesiyle yerel imalat sanayi üreticileri, düşen talep miktarını telafi edebilmek için ihracat piyasasına yönelir. Bu tarz durumlarda yapılacak olan ticaret reformları onlar için durgunluktan kurtuluş yolu olacaktır. Netice olarak ticaret reformları, üretim faktörlerinin kullanım müessiriyeti ve kapasite kullanım oranlarının artmasıyla, imalat sanayinin ihracat yapma olanağının temel belirleyicilerden birisi olacaktır (Yücel, 2006, s. 52-53).

2.6.10. Krizler

Güncel iktisadi tartışmalarda sık sık görülmekte olan küresel, bölgesel ve ülkelere mahsus ekonomik krizler dış ticaretin yönünün ve büyüklüğünün değişmesine sebep olmaktadır. Genellikle dış ticaretle uğraşanlar istikrarsız ve kriz ortamı yaşayan ekonomilerden kaçınmaktadırlar. Bunun yerine daha istikrarlı ticaret ortaklarını tercih etmektedirler. Özellikle gelişmekte olan ve geçiş ekonomilerinde meydana gelen istikrarsızlıklar, yüksek işsizlik sorunları, enflasyon oranlarının yüksek olması, döviz kurundaki dalgalanmalar, düşük büyüme performansları, yoksulluğun yaygın olduğu ülkelere ticareti olumsuz etkilemektedir. Aynı zamanda, ülkelerin içinde buldukları siyasi istikrar, terör sorunu ve yolsuzluk gibi unsurlar üreticilerin dış ticaret yapılacak ülkelere karar vermesinde etkili olmaktadır. Dış ticaretin şekillenmesinde, hükümetlerin ticarete yönelik politikaları, uygulanan ticarete yönelik yaptırımları, gümrük vergileri ve tarife dışı engeller en önemli belirleyici faktörler olarak sayılmaktadır. Çünkü dış ticarete ait işlem maliyetlerini artıracak olan her türlü unsur dış ticaretin yönü ve büyüklüğünün değişmesine sebep olacaktır (Ayhan, 2016, s. 42-43).

2.6.12. Transfer Maliyetleri

Transfer maliyetlerinin kendileri için çok önemli belirleyici etmenlerden birisi olduğu iktisadi karar birimleri, ihracata yönelik üretim yapan üreticilerdir. Zira transfer maliyetinde yaşanan artış, ürün fiyatlarının farklılaşmasına sebep olmaktadır. Ticaret ortakları arasındaki mesafenin çoğalması hem yol maliyetlerini hem de ürünlerin ambalajlanması ve korunması gibi ek maliyetler yüklenmesi sebebiyle dış ticaretin istikametini belirlemede müessir olacaktır. Özellikle tüketim mallarının transferi ilave koruma tedbirleri gerektirmektedir (Parasız & Erken, 2013, s. 96).

Hem ulusal hem de uluslararası alanda ulaştırma maliyetlerinin hafifletilmesine yönelik politikalar rekabeti artıracaktır. Uluslararası ticareti kolaylaştıracak olan, ulaştırmaya yönelik altyapı yatırımlarının nitelik ve nicelik olarak artmasıdır. Taşıma maliyetlerinin bileşeni olan enerji fiyatlarının yüksek olması, sanayi üretimini ve dolayısıyla dış ticaret hacmini olumsuz olarak etkileyecektir. Örnek vermek gerekirse; petrol fiyatlarında yaşanan bir yükseliş, ürün transferini daha maliyetli hale getirecek ve üreticilerin uzak coğrafi bölgelere mal satmalarını zorlaştıracaktır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ENFLASYON- DIŞ TİCARET İLİŞKİSİ: AFGANİSTAN ÖRNEĞİ

3.1. Enflasyon-Dış Ticaret İlişkisi Üzerine Literatür İncelemesi

Enflasyon ve uluslararası ticaret arasındaki ilişki konusunda kaynaklarda kesin bir fikir birliği sağlanamamıştır. Olaya teorik olarak bakıldığında uluslararası uzmanlaşma ve ölçek ekonomileri maliyetleri düşürebileceği, dış ticaretin ise anti-enflasyonist bir etki meydana getirebileceği söylenmektedir (Güneş & Konur, 2013, s. 8). Keynes'e göre enflasyon ve dış ticaret arasındaki ilişki, ihracatın toplam talebi artırması, ithalatın ise toplam talebi azaltması üzerinden kurulmaktadır. Toplam talep arttığı vakit yurtiçi fiyatlarda artış olur; bu da enflasyonu arttırmaktadır. Öte yandan ithalattaki artış, milli gelirin bir kısmının yurt dışına çıkmasına, ithalat sayesinde mal arzının bollaşmasına, böylelikle enflasyonun düşmesine ve toplam talebin azalmasına yol açması beklenmektedir.

Bir ülkenin enflasyonu dış ticareti üzerinde negatif etkilere yol açabilir. Eğer enflasyonu düşük olan bir ülke, enflasyon oranı daha yüksek olan ülkelerle dış ticaret yapmaya karar verirse, dış ticaret dengesi bozulur. Bu bozulma ya da kötü gidiş kısa dönemde ekonomik yapıya yönelir. İthalatın özendirildiği durumda, ihraç malları ticaret ortaklarına pahalı geldiğinden ihracatta tıkanıklıklar ve zorluklar ortaya çıkmaya başlar. Dış ülkelere gelen turist sayılarında azalma, buna mukabil başka ülkelere gitmek isteyen kişi sayısında artma görülür. Daha sonra ithalat güçlüklerinin de artmasıyla, sermaye mallarının sağlanması güçleşir ve yatırımlar da baltalanmış olur. Bu problemleri çözmesi için devalüasyona müracaat edilir veya daraltıcı tedbirler alınır (Ekodialog.Com).

Bayraktutan ve Arslan (2003) çalışmalarında, 1980-2000 seneleri arasındaki yıllık verilerden yararlanarak enflasyon ve ithalat arasındaki ilişkiyi Türkiye için analiz etmişlerdir. Bu çalışmada yöntem olarak eş bütünleşme ve nedensellik testleri kullanılmış, enflasyonda görülen artışın, ithalat hacmine negatif tesir ettiği ortaya konmuştur.

Işık 2003 yılında 1990-2000 dönemi için, Hausmann (1978) tanımlama testi ile 42 ülkenin birleştirilmiş yıllık verilerini tahlil etmiştir. Bu çalışmada dışa açıklıkta

bir artma oldukça, uygulanmış olan para politikalarının enflasyona daha ziyade tesir edeceği konusundaki kuramsal beklentiyi destekleyen sonuçlar elde etmiştir.

Zakaria (2010) çalışmasında, 1947-2007 dönemi yıllık verileri kullanarak Pakistan'da enflasyon ve dışa açıklık arasındaki bağlantıyı, GMM sistem yöntemiyle analiz etmiştir. Çalışmada elde edilen sonuca göre enflasyonist sürecin geleneksel bir açıklaması şeklinde olan ekonominin dışa kapalı olması durumu artık geçersiz hale gelmiştir. Bunun aksine Pakistan'da ticari dışa açıklık ve enflasyon arasında anlamlı ve pozitif bir bağlantı olduğu görülmüştür.

Ülke ve Ergün (2011) çalışmalarında Türkiye'de 1995-2010 periyodu aylık verilerini kullanarak ithalat ile enflasyon arasındaki ilişkiyi irdelemiştir. Çalışmada Granger nedensellik ile eş bütünleşme analizi kullanılmıştır. Yapılan analizin neticelerine göre enflasyon ile ithalat arasında hem kısa dönemde, hem de uzun dönemde bir eş bütünleşme bağlantısı olduğu görülmüştür. Ayrıca ithalattan enflasyona doğru veya enflasyondan ithalata doğru tek yönlü bir Granger nedenselliği bulunduğu da görülmüştür.

Kızıloğlu ve İpek (2014) yaptığı bir çalışmada, 1992-2013 seneleri arası çeyrek dönemlik verileri kullanarak Türkiye'de enflasyon ile dış ticaret açıklığı arasındaki ilişkiyi, ARDL yöntemiyle analiz etmiştir. Yapılan analizin sonuçlarına göre, enflasyon ve dış ticaret açıklığı arasında eş bütünleşme bulunmaktadır. Dış ticaret açıklığı hem kısa dönemde, hem de uzun dönemde enflasyonu pozitif olarak etkilemektedir.

Samimi vd. (2011) yaptığı bilimsel çalışmada, İran'ın 1973-2007 seneleri arasında yıllık verilerini kullanarak enflasyon ve dışa açıklık arasındaki ilişkiyi ARDL yöntemiyle analiz etmişlerdir. Yapılan çalışmanın neticelerine göre, enflasyon ve dışa açıklık arasında uzun dönemde bir bağlantının olduğu görülmüş, ama istatistiki açıdan bu bağlantının anlamlı olmadığı tespit edilmiştir. Öte yandan dışa açıklığın enflasyon üzerinde kısa dönemde istatistiki olarak anlamlı ve olumsuz bir etkiye sahip olduğu görülmüştür.

Mercan ve Göçer (2004), Orta Asya ülkeleri Özbekistan, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan ve Türkmenistan olmak üzere altı ülke için 1990-2010 dönemindeki verileri kullanarak panel veri analizi yapmıştır. Yapılan analizin

neticelerine göre adı geçen bu altı ülkedeki dışa açıklıktaki %1'lik artış, enflasyon oranını %0,64 artacaktır.

Sekmen (2007) çalışmasında Türkiye'nin 1950-2003 dönemindeki yıllık verileri En Küçük Kareler yöntemiyle analiz etmiştir. Bu çalışmanın sonucunda ise dışa açıklığın, para politikalarının üretimi artırma yeteneğini azalttığı, ayrıca enflasyon üstündeki etkisini artırdığı görülmüştür.

2013 yılında Güneş ve Konur, 2000-2011 dönemindeki verileri kullanarak bir eş bütünleşme analizi yapmıştır. Çalışmada enflasyon ve dışa açıklık serilerinin eş bütünleşik olduğunu bulmuşlardır. Ulaşılan bulgulara göre kısa dönemde enflasyon dışa açıklığı pozitif yönde etkilemekte; dışa açıklık da enflasyonu negatif yönde etkilemektedir. Uzun dönemdeyse değişkenler arasında bir eş bütünleşme ilişkisi bulunduğu ve dışa açıklık ile enflasyonun birbirine tesir ederek, aynı yönde değişim gösterdikleri tespit edilmiştir.

Ayhan (2016), Türkiye'de döviz kuru oynaklığı, dış ticaret ve istihdam ilişkisini 2005-2014 dönemi aylık verileri kullanarak, dört farklı model yoluyla analiz etmiştir. Söz konusu çalışmada kullanılan değişkenlerin durağanlık derecelerinin farklı olması sebebiyle, eşbütünleşme ilişkisi Sınır Testi yaklaşımı ile test edilmiş, değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi bulduktan sonra, döviz kurları ve dış ticaret üzerindeki uzun ve kısa vadeli ilişkiyi bulmak amacıyla ARDL modeli kullanılmıştır. Yapılan analizler sonucunda döviz kurunda yaşanan dalgalanmaların ihracat açısından incelendiğinde, yabancı girdi gelirleri ihracatı kısa ve uzun dönemde olumlu etkilerken, döviz kuru oynaklığı ve reel döviz kurunun ihracatı uzun ve kısa dönemde negatif etkilediği gözlemlenmiştir. İhracatta ise reel döviz kuru ithalatı uzun ve kısa dönemde olumlu etkilerken, kurda yaşanan dalgalanmaların ithalatı olumsuz etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

Petek ve Çelik (2017) çalışmalarında enflasyon, döviz kuru, ithalat ve ihracat ilişkisini sınıma yönelik VAR modeli kurmuşlardır. TÜFE, reel döviz kuru, ithalat ve ihracat değişkenlerine ait 1990-2015 dönemi yıllık verilerinin kullanıldığı çalışma sonucunda değişkenler arasında uzun dönemde eşbütünleşik bir ilişki olduğu ifade edilmiştir. Nedensellik sonucuna göre ise enflasyondan ithalata tek yönlü, döviz kurundan ihracata yine tek yönlü bir ilişki, ihracat-ithalat arasında ise karşılıklı ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Galal ve Lan (2017), Mısır'da enflasyon ve dış ticaret ilişkisini ele almışlardır. Dış ticaret hacmi ve enflasyon değişkenlerine ait 2010:01-2016:12 dönemi aylık verileri VAR modeli yardımıyla değerlendirilmiştir. Çalışma sonucunda enflasyon ve dış ticaretin karşılıklı ilişki içerisinde olduğu bulgusuna ulaşılmıştır.

2018 yılında Sahu ve Sharma, Hindistan'da 2000-2016 döneminde enflasyon ile ticari dışa açıklık ilişkisini ARDL Sınır Testi yöntemini kullanarak incelemişlerdir. Çalışmanın ekonometrik modelinde enflasyon oranı, ticari dışa açıklık, reel GSYH, reel döviz kuru ve para arzı değişkenleri kullanılmıştır. Çalışmanın sonuçları, belirtilen dönem için Hindistan'da enflasyon ile ticari açıklık arasında kısa ve uzun dönemde pozitif yönde ilişkinin var olduğunu göstermektedir.

Şimşek ve Hepaktan (2019) yaptığı çalışmada, 2005-2018 yılları arası çeyreklik verileri kullanarak Türkiye'de ticari açıklık ile enflasyon ve işsizlik gibi makro değişkenler arasındaki ilişkiyi Johansen eşbütünleşme, Granger nedensellik testleri ve Vektör Ardışık (VAR) Modeli yöntemlerini kullanarak incelemişlerdir. Ekonometrik modelleme için ticari açıklık oranı, enflasyon oranı, işsizlik oranı, ekonomik büyüme oranı ve dış ticaret hadleri değişkenleri kullanılmıştır. Elde edilen sonuçlar, ticari açıklık ile enflasyon arasında negatif, ticari açıklık ile işsizlik arasında ise pozitif yönlü bir bağlantının var olduğuna işaret etmektedir.

Gür (2021) çalışmasında BRICS-T ülkelerinde dışa açıklık-enflasyon ilişkisini 2010.Q1-2020.Q3 çeyreklik verileri yardımıyla LM Bootstrap panel eşbütünleşme yöntemiyle analiz etmiştir. Analiz sonucunda değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi belirlenmiştir. Uzun dönem katsayı tahminlerine göre, panel genelinde, ticari dışa açıklık değişkenindeki %1'lik artışın enflasyon değişkeninde %26,3 azalışa yol açacağı sonucu elde edilmiştir. Ticari dışa açıklığın enflasyon üzerindeki en yüksek etkisi katsayı büyüklüklerine göre sırasıyla; Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin, Güney Afrika ve Türkiye'dir. Kısa dönem ilişkisini belirlemek amacıyla *hata düzeltme modeli* tahmin edilmiştir. Hata düzeltme teriminin katsayısı negatif ve istatistiki olarak anlamlıdır, modelin hata düzeltme mekanizması çalışmaktadır. Uzun dönemde birlikte seyreden seriler arasında kısa dönemde meydana gelen sapmaların %39,5'i ortadan kalkmakta ve seriler tekrar uzun dönem denge değerine yakınsamaktadır. Uzun dönem katsayılarının kısa dönem katsayılarına göre daha düşük değerler aldığı bilinmektedir.

3.2. Veri Seti

Çalışmada, 1990-2020 yılları arasındaki yıllık makroekonomik veriler kullanılarak, Afganistan örneğinde enflasyon ile dış ticaret arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Araştırmada kullanılan veri seti, Afganistan'ın birçok farklı kuruluş sitelerinden parça parça olarak alınmıştır. Bu verilerin tümünün bir yerden alınamamasının sebebi ülkede bulunan istikrarsızlıklardan kaynaklanmaktadır. Hatta bu verilerin elde edilmesi için uluslararası kuruluş sitelerine de müracaat ettiğimizde bulunması çok zordur. Afganistan ile ilgili verileri bulmak için, uluslararası kuruluş sitelerinin veri tabanına müracaat ettiğimiz zaman birçok eksiklikler görülmektedir. İhracat ve ithalat verileri Dünya Bankası (World Bank) veri tabanından; enflasyon oranı verileri Afganistan Merkez Bankası (D-i Afganistan Bank) ve Afganistan İstatistik Kurumu veri tabanından; Gayri Safi Yurtiçi Hasıla verileri Dünya Bankası veri tabanından derlenmiştir. Reel efektif döviz kuruna ilişkin veriler ise, Afganistan Merkez Bankası (D-i Afganistan Bank) veri tabanından temin edilmiştir.

3.3. Ekonometrik Analiz

Afganistan'ın döviz kuru, enflasyon ve dış ticaret verileri arasındaki istatistiksel ilişkileri tespit etmek amacıyla zaman serisi analiz yöntemleri içeren ekonometrik teknikler kullanılmıştır. Bu doğrultuda serilerin yapısına uygun birim kök testleri ile durağanlık sınaması yapılmıştır. Durağanlık mertebelerinin belirlenmesinin ardından VAR modeli kurulmuştur. Ayrıca, araştırma kapsamında kurulan VAR modeline nedensellik ve etki-tepki analizleri uygulanarak elde edilen sonuçlar tablo ve grafikler yardımıyla yorumlanmıştır.

3.3.1. Araştırmanın Ekonometrik Modeli

Çalışmada enflasyon oranı, nominal döviz kuru ve dış ticaret dengesi arasındaki ilişkiyi incelemek amacıyla Sims (1980) tarafından geliştirilen VAR modelinden yararlanılmıştır. VAR modelleri, değişkenler arasında içsel-dışsal değişken ayrımı yapmadan ve herhangi bir teoriye dayandırmadan ilişkilerin yönünü tespit etmek amacıyla kullanılan yöntemlerden biridir.

Ekonometrik analizde yer alan LXM dış ticaret dengesini (Milyon\$), LENF enflasyonu (TÜFE bazlı yıllık % değişim) ve LRDK ise 1\$ karşılığındaki Afgani değerini gösteren nominal döviz kurunu temsil etmektedir. Dış ticaret dengesi değişkeninin elde edilmesi için t döneminde Afganistan'ın toplam ihracat değeri, toplam ithalatına oranlanmıştır. Rose ve Yellen (1989), Lal ve Lowinger (2002), Bahmani-Oskooee, Economidou ve Goswami (2006) çalışmaları referans alınarak yapılan bu işlem, Afganistan gibi kronik dış ticaret açığı sorunu yaşayan ülkeler üzerine yapılacak empirik analizlerde logaritma almaya imkân sağlamaktadır. Bu doğrultuda ihracatın ithalata oranının birden büyük değer alması, ülkenin dış ticaret fazlası verdiği, küçük olması ise dış ticaret açığı verdiği şeklinde yorumlanmaktadır. Oluşturulan yeni değişkenin bire eşit değer alması halinde ise ülkede dış ticaretin dengede olduğu yorumu yapılabilecektir. Bu kapsamda çalışmada kullanılan değişkenler Tablo 3.1'de özetlenmiştir.

Tablo 3.1: Regresyon Modelinde Kullanılan Değişkenler

Değişken	Tanım	Açıklama
LXM	Dış Ticaret Açığı (Milyon ABD doları)	Cari İşlemler Dengesi Bakiyesi (BoP)'nin Logaritmik Değeri
LENF	Enflasyon (%)	TÜFE Bazlı Enflasyon (Yıllık % Değişim)'un Logaritmik Değeri
LNDK	Nominal Döviz Kuru (Afgani)	Nominal Döviz Kuru (2003=100) (1\$ karşılığı Afgani miktarı)'nın Logaritmik Değeri

3.3.2. Birim Kök (Durağanlık) Testi

Zaman serileri içeren ekonometrik analizlerde karşılaşılan genel sorun, kullanılan serilerin durağan olmamasıdır. Durağan olmayan zaman serileri kullanılarak yapılan analizler sonucunda ulaşılan tahminlerde “sahte regresyon” problemi ile karşılaşılabilir. Sahte regresyon durumunda, kurulan modelin geçerliliğini gösteren F istatistiği ve t-istatistiği değerleri anlamlı olabilmekte, modeldeki değişkenlerin katsayı ağırlıklarını açıklayan R² değeri ise gerçekte düşük

olması gerekirken daha yüksek oranlarda belirlenebilmektedir. Dolayısıyla ekonometrik analizler sonucunda ulaşılan sonuçlar güvenilir ve doğru olmayacaktır (Enders, 2004, s.171).

Literatürde, ekonometrik modeldeki değişkenlerin durağanlıklarının belirlenmesi amacıyla çeşitli birim kök testleri yer almaktadır. Bu çalışmada, literatürde yaygın olarak kullanılan Genişletilmiş Dickey-Fuller (Augmented Dickey Fuller, ADF) Testi ve Phillips Perron Testi (PP) kullanılmıştır. Durağan olmayan değişkenlerin durağanlaştırılması için ise değişkenlerin 1. dereceden farkları modele dahil edilmiştir.

ADF birim kök testi için ekonometrik modeller üç farklı şekilde oluşturulabilmektedir. Bunlar Eşitlik 3, 4 ve 5'te gösterilmiştir.

$$\text{Sabitli Model} : \Delta Y_t = \beta_1 + \lambda Y_{t-1} + \sum_{i=1}^p \alpha_i \Delta Y_{t-1} + \varepsilon_t \quad (3)$$

$$\text{Sabitli + Trendli Model} : \Delta Y_t = \beta_1 + \beta_2 \text{Trend} + \lambda Y_{t-1} + \sum_{i=1}^p \alpha_i \Delta Y_{t-1} + \varepsilon_t \quad (4)$$

$$\text{Sabitli + Trendsiz Model} : \Delta Y_t = \lambda Y_{t-1} + \sum_{i=1}^p \alpha_i \Delta Y_{t-1} + \varepsilon_t \quad (5)$$

Kurulan modellerde, Y_t birim kökün araştırıldığı değişkeni, Δ fark operatörünü ($Y_t - Y_{t-1}$), β_1 sabit terimi, β_2 ilgili zaman serisinin trend değişkeni katsayısını, α_i olası otokorelasyon probleminin giderilmesi için eşitliğe dahil edilen gecikmeli bağımlı değişken katsayılarını, p bağımlı değişkenin gecikme uzunluğunu ve ε_t hata terimini temsil etmektedir.

ADF testinde bir serinin durağan olması için λ katsayısının negatif ve istatistiksel olarak anlamlı olması gerekmektedir. λ katsayısının istatistiksel olarak anlamlılığı hesaplanan t istatistiğinin MacKinnon tablo kritik değeriyle karşılaştırılmasıyla tespit edilmektedir. Eğer t istatistiğinin mutlak değeri MacKinnon tablo kritik değerinden büyükse, H_0 hipotezi reddedilerek, H_1 hipotezi kabul edilir ve serinin durağan olduğuna karar verilir. ADF birim kök testi için hipotezler aşağıdaki gibi oluşturulmaktadır.

$H_0: \lambda = 0$; seri durağan değildir.

$H_1: \lambda \neq 0$; seri durağandır.

PP birim kök testinde ise, hata teriminin zayıf derecede bağımlı olmasına ve heterojen olarak dağılmasına izin verilmektedir. PP testinde Dickey-Fuller'in hata terimleriyle ilgili varsayımı genişletilerek, hata terimindeki olası otokorelasyon ve değişen varyans sorunu giderilmiştir. PP testi Eşitlik 6 ile ifade edilmektedir:

$$T_\alpha = t_\alpha \left(\frac{y_0}{f_0} \right)^{\frac{1}{2}} - \frac{T(f_0 - y_0)se(\hat{a})}{2f_0^{\frac{1}{2}}s} \quad (6)$$

Burada \hat{a} tahmini; t_α , α parametresinin t oranını; $se(\hat{a})$ standart hata katsayısını; S test Eşitliğinin standart hatasını; y_0 hata teriminin varyans tahminini ve f_0 sıfır frekansta hata spektrumun tahmincisini göstermektedir.

3.3.3. VAR Analizi

Sims (1980), iktisadi değişkenler arasındaki etkileşimin yönünün belirsiz olabileceğini ifade etmiş ve içsel-dışsal değişken ayrımı yapmaya gerek duymadan değişkenler arasındaki ilişkiyi tespit etmeye yönelik olarak VAR yöntemini geliştirmiştir. VAR yönteminde iktisadi ilişkileri açıklamak üzere herhangi bir teoriye dayandırmaya gerek duyulmamaktadır. Bu özellikle VAR analizini eşanlı denklem sistemlerinden ayırmaktadır (Petek ve Çelik, 2006, s. 6). Ayrıca VAR modelinde bağımlı değişkenlerin gecikmeli değerlerinin yer alması, geleceğe yönelik güvenilir tahminlerin yapılmasına imkân tanımaktadır (Özcan ve Arı, 2011).

X ve Y olmak üzere iki değişkenli VAR modeli aşağıda şu şekilde ifade edilebilmektedir.

$$Y_t = \alpha_0 + \sum_{i=0}^p \alpha_{1i}Y_{t-i} + \sum_{i=0}^p \alpha_{2i}X_{t-i} + u_{1t} \quad (7)$$

$$X_t = \beta_0 + \sum_{i=1}^p \beta_{1i}Y_{t-i} + \sum_{i=0}^p \beta_{2i}X_{t-i} + u_{2t} \quad (8)$$

Denklemdaki α_0 ve β_0 sabit terimi, p gecikme sayısını ve u_t ortalaması sıfır, varyansı sabit, normal dağılımlı, rassal hata terimlerini göstermektedir. Buradaki α ve β parametreleri, modeldeki değişkenlerin gecikmeli değerleri ve her bir diğer

değişken ve değişkenin gecikmeli değerleri ile olan ilişkisini temsil etmektedir. Bu model; bütün değişkenlerin içsel olması, tahminin basit olması ve eş zamanlı modellere göre daha iyi olması gibi avantajlarla ön plana çıkmaktadır. Ayrıca durağan olmayan serilerin fark değerleri ile çalışılmasının bilgi kaybına neden olması, katsayıların yorumlanmasında güçlük yaşanması, politika analizine uygun olmaması, uygun gecikme uzunluğu seçiminde yüksek serbestlik derecesiyle karşılaşılması gibi sorunlar bulunmaktadır. Katsayı yorumlama güçlükleri etki-tepki ve varyans ayırıştırma fonksiyonu tahmini ile aşılmaktadır (Gujarati, 2011, s.749-750).

3.3.3.1. Gecikme Uzunluğunun Belirlenmesi

Birinci farkında durağan olan serilerin farkları alınarak oluşturulan değişken üzerinden, seviyede durağan olan serilerin ise orijinal halleri ile VAR modelinin oluşturulmasında önemli aşamalardan biri uygun gecikme uzunluğunun belirlenmesidir. Uygun gecikme uzunluğunun tespitinde Akaike, Schwarz ve Hannan-Quinn Bilgi Kriteri, Final Tahmin Hatası gibi bilgi kriterlerinden yararlanılmıştır (Petek ve Çelik, 2017).

3.3.3.2. İstikrarlılık Testleri

Tahmin edilen VAR modelinin istikrarlılık koşulunu sağlaması için AR karakteristik polinomuna ait ters köklerin birim çember içerisinde yer alması gerekmektedir. Köklerin, birim çember dışında kaldığı modeller istikrarlılık koşulunu taşımamaktadır. Ayrıca karakteristik köklere ait modülüs değerinin 1'den küçük olması da durağanlık koşulunun sağlandığını göstermektedir.

3.3.3.3. Değişen Varyans (Heteroskedastisite) Analizi

Değişken varyansın varlığı, regresyon analizinde istatistiksel anlamlılık testlerini geçersiz kılar. Modelde yer alan değişkenlerde değişen varyans sorunu olması durumunda bu sorunun düzeltilmesi gerekir. Bu amaçla; logaritmik transformasyon, dirençli standart hata, Ağırlıklandırılmış En Küçük Kareler (Weighted Least Squares, WLS) ve Tahmin Edilebilir En Küçük Kareler (Feasible Generalized Least Squares, FGLS) yöntemleri kullanılabilir. Bu çalışmada, değişen varyans sorununun belirlenmesi için White testi kullanılmıştır.

3.3.3.4. Otokorelasyon Analizi

Sıradan En Küçük Kareler (OLS) regresyon analizi birkaç istatistiksel varsayıma dayanmaktadır. Önemli bir varsayım, hataların birbirinden bağımsız olmasıdır. Bununla birlikte, zaman serisi verileriyle, OLS kalıntıları genellikle zaman içinde ilişkilendirilir. Klasik doğrusal regresyon modelinin dayandığı varsayımlar genellikle ihlal edileceğinden, zaman serisi verileri için OLS analizinin kullanılması arzu edilmez. Bağımsız hata varsayımının ihlali, sıradan regresyon için üç önemli sonuca sahiptir: Birincisi, parametrelerin önemine ilişkin istatistiksel testler ve tahmin edilen değerler için güven sınırları doğru değildir. İkinci olarak, regresyon katsayılarının tahminleri verimli değildir. Üçüncüsü, sıradan regresyon artıkları bağımsız olmadığından, gelecekteki değerlerin tahminini geliştirmek için kullanılacak bilgileri içerirler (Albayrak, 2014, s.8).

Çalışmada değişkenler arasında otokorelasyon varlığının belirlenmesi için LM testi kullanılmıştır.

3.3.4. Blok Nedensellik Analizi

Blok Granger nedensellik analizi, iktisadi değişkenler arasında etkileşimin var olup olmadığı veya varsa etkileşiminin yönünü belirlemede kullanılır. Granger nedensellik analizi bağımsız değişkenlerin katsayılarının grup halinde sıfıra eşit olup olmadığı test edilerek yapılır. Granger nedensellik testi iki değişken söz konusu olduğunda yapılırken ikiden fazla değişken olması durumunda Blok Granger nedensellik testi kullanılmaktadır (Selim ve Güven, 2014).

Y ve X olmak üzere iki zaman serisi arasında 4 farklı olasılık söz konusudur (Petek ve Çelik, 2017, s.15):

- 1) X, Y'nin Granger nedenidir.
- 2) Y, X'in Granger nedenidir.
- 3) Ne X ne de Y birbirlerinin Granger nedeni değildir.
- 4) Hem X hem de Y birbirlerinin Granger nedenidir.

3.3.5. Etki-Tepki Analizi

Aralarında ilişkinin incelendiği değişkenlerden herhangi birine gelen bir standart sapmalı şoka, diğer değişkenlerin verdikleri tepkiyi belirlemek amacıyla etki-tepki analizi kullanılmaktadır.

Burada amaç, kurulan modelde diğer değişkenler sabitken belirli bir değişkene anlık şok uygulanması durumunda, modelde yer alan diğer değişkenlerin bu şoka verdikleri tepkinin şiddeti ve yönünün belirlenmesidir. Bu doğrultuda çalışmada, diğer değişkenler sabitken sırasıyla LXM, LENF ve LRDK değişkenine uygulanan bir birimlik şokun değişkenler üzerindeki değişimler incelenmiştir.

3.3.6. Varyans Ayırıştırma Analizi

Her değişkendeki değişmelerin yüzde kaçının kendi, yüzde kaçınınsa diğer değişkenlerden kaynaklandığını araştırıldığı analiz yöntemidir. Eğer bir değişkendeki değişimin yüzde yüze yakın değeri kendi başına açıklanıyorsa buna *dışsal* değişken denilmektedir. Varyans ayırıştırması analizinde değişkenlerin sıralaması önemlidir. Sıralama dışsaldan içsele doğru yapılmaktadır (Akyüz, 2018, s.3).

3.4. Bulgular

VAR modeli tahmin edilmeden önce değişkenlerin durağanlık mertebelerinin belirlenmesi amacıyla birim kök testleri uygulanmıştır. ADF ve PP birim kök testlerinden elde edilen bulgular Tablo 3.2’de raporlanmıştır.

Tablo 3.2’de yer alan ADF ve PP test sonuçları incelendiğinde; LENF değişkeninin düzeyde durağan olduğu, LXM ve LNDK değişkenlerinin ise 1. farklarında durağanlaştığı belirlenmiştir. Bu bulgular doğrultusunda VAR analizine geçmeden önce LXM ve LNDK değişkenlerinin birinci farkları alınarak fark değişkenler oluşturulmuştur. LENF değişkeni ise orijinal halinde VAR modelinde yer almıştır.

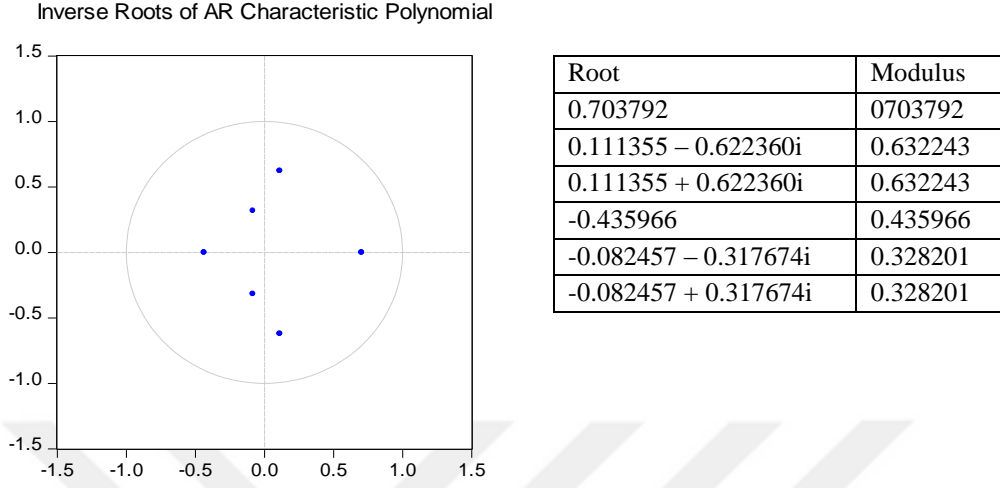
Tablo 3.2: ADF ve PP Birim Kök Test Sonuçları

Değişkenler	Orijinal Seriler				Birinci Farkları Alınan Seriler			
	Sabit		Sabit + Trend		Sabit		Sabit + Trend	
	ADF	PP	ADF	PP	ADF	PP	ADF	PP
LXM	-2.070065	-2.169974	-3.666424 **	-2.903848	-5.246168*	-6.180625*	-5.247395*	-7.141035*
LENF	-3.805072*	-3.896353*	-5.095522*	-5.091157*	-6.563661*	-15.32070*	-6.427752*	-14.87797*
LNDK	0.130549	0.272526	-1.693315	-1.675834	-5.895707*	-5.895707*	-5.988826*	-5.995019*
Kritik Değer								
%1	-3.670170		-4.309824		-3.689194		-4.323979	
%5	-2.963972		-3.574244		-2.971853		-3.580622	
%10	-2.621007		-3.221728		-2.625121		-3.225334	
Not: *, **, *** serinin birim kök içerdiğini ifade eden boş hipotezin sırasıyla %99, 95 ve 90 önem düzeyinde reddedildiğini göstermektedir.								

VAR modelinin tahmininde uygun gecikme uzunluğunun belirlenmesi önemli bir aşamadır. Yanlış belirlenen gecikme uzunluğu ile kurulan VAR modeli, ilerleyen aşamalarda yapılacak etki-tepki, varyans ayrıştırması testlerinin hatalı sonuçlar vermesine neden olacaktır. Yapılan testler sonucunda Akaike, Schwarz, Hannan-Quinn bilgi kriterleri tarafından önerilen uygun gecikme uzunluğunun 2 olduğu belirlenmiştir.

Bu bulgudan hareket edilerek 2 gecikme ile kurulan VAR modeline sırasıyla istikrarlılık, değişen varyans, otokorelasyon testleri uygulanmış ve erişilen sonuçlar Tablo 3.3'te raporlanmıştır.

Tablo 3.3. İstikrarlılık Testi Sonuçları

AR polinomunun test köklerinin birim çember içindeki yeri incelendiğinde tüm köklerin birim çember içinde kaldığı görülmektedir. Ayrıca modülüs değerlerine baktığımızda tüm değerlerin 1'den küçük olduğu gözlenmektedir. Bu sonuçlar 2 gecikmeli VAR modelinin istikrarlılık koşulunu taşıdığına işaret etmektedir

Tablo 3.4. Değişen Varyans Test Sonuçları

Ki-kare	Serbestlik Derecesi	Olasılık
72.72289	72	0.4540

Tablo 3.4'te yer alan White değişen varyans test sonucuna göre 2 gecikme ile kurulan VAR modelinde heteroskedastisite sorunu olmadığı belirlenmiştir. Elde edilen bu sonuçlara göre kurulan VAR modeliyle yapılan tahmin sonuçlarının güvenilir olduğu söylenebilir.

İki gecikmeli VAR modelinde otokorelasyon sorununun tespiti için LM testi uygulanmış ve elde edilen sonuçlar Tablo 3.5'te gösterilmiştir. Ulaşılan sonuçlar VAR(2) modelinde otokorelasyon sorununun bulunmadığına işaret etmektedir.

Tablo 3.5. Otokorelasyon Test Sonuçları

Gecikme	LRE	Serbestlik Derecesi	Olasılık
1	6.997584	9	0.6374
2	6.097978	9	0.7301
3	7.377069	9	0.5979

3.4.1. Granger Nedensellik Analizi

Yapılan istikrarlılık, değişen varyans ve otokorelasyon testleri, VAR(2) modelinin tüm koşulları sağladığını gösterdiği için değişkenlerin karşılıklı ilişkilerini belirlemek üzere VAR modeline dayalı Granger nedensellik testi yapılmış ve ulaşılan bulgular Tablo 3.6’da gösterilmiştir.

Tablo 3.6: Granger Nedensellik Test Sonuçları

Bağımlı Değişken: Dış Ticaret Dengesi (DLXM)			
	Ki-kare	Serbestlik Derecesi	Olasılık
Nominal Kur (LNDK)	1.184596	2	0.5531
Enflasyon Ort. (LENF)	0.360618	2	0.8350
Genel	1.462085	4	0.8333
Bağımlı Değişken: Nominal Döviz Kuru (LNDK)			
Dış Ticaret Dengesi (DLXM)	1.488393	2	0.4751
Enflasyon Oranı (LENF)	0.703143	2	0.7036
Genel	2.202782	4	0.6985
Bağımlı Değişken: Enflasyon Oranı (LENF)			
Dış Ticaret Dengesi (DLXM)	6.409357	2	0.0406*
Nominal Döviz Kuru (DLNDK)	0.230929	2	0.8910
Genel	6.554159	4	0.1614

* $p < 0,05$ (%5 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı)

Tablo 3.6’da bulunan ve dış ticaret dengesi, döviz kuru ve enflasyon arasındaki kısa dönemli nedensellik ilişkilerinin incelendiği test sonuçlarına bakıldığında, dış ticaret dengesinin bağımlı değişken, döviz kuru ve enflasyonun ise bağımsız değişken olduğu birinci modelde herhangi bir nedensellik ilişkisi tespit edilememiştir. Benzer şekilde, nominal döviz kurunun bağımlı değişken, dış ticaret dengesi ve enflasyonun bağımsız değişken olduğu ikinci modelde de herhangi bir

nedenselliğe rastlanmamıştır. Bu sonuç, kısa dönemde döviz kuru ve enflasyondan dış ticaret dengesine, ayrıca dış ticaret dengesi ve enflasyondan da döviz kuruna bir nedensellik söz konusu olmadığını göstermektedir.

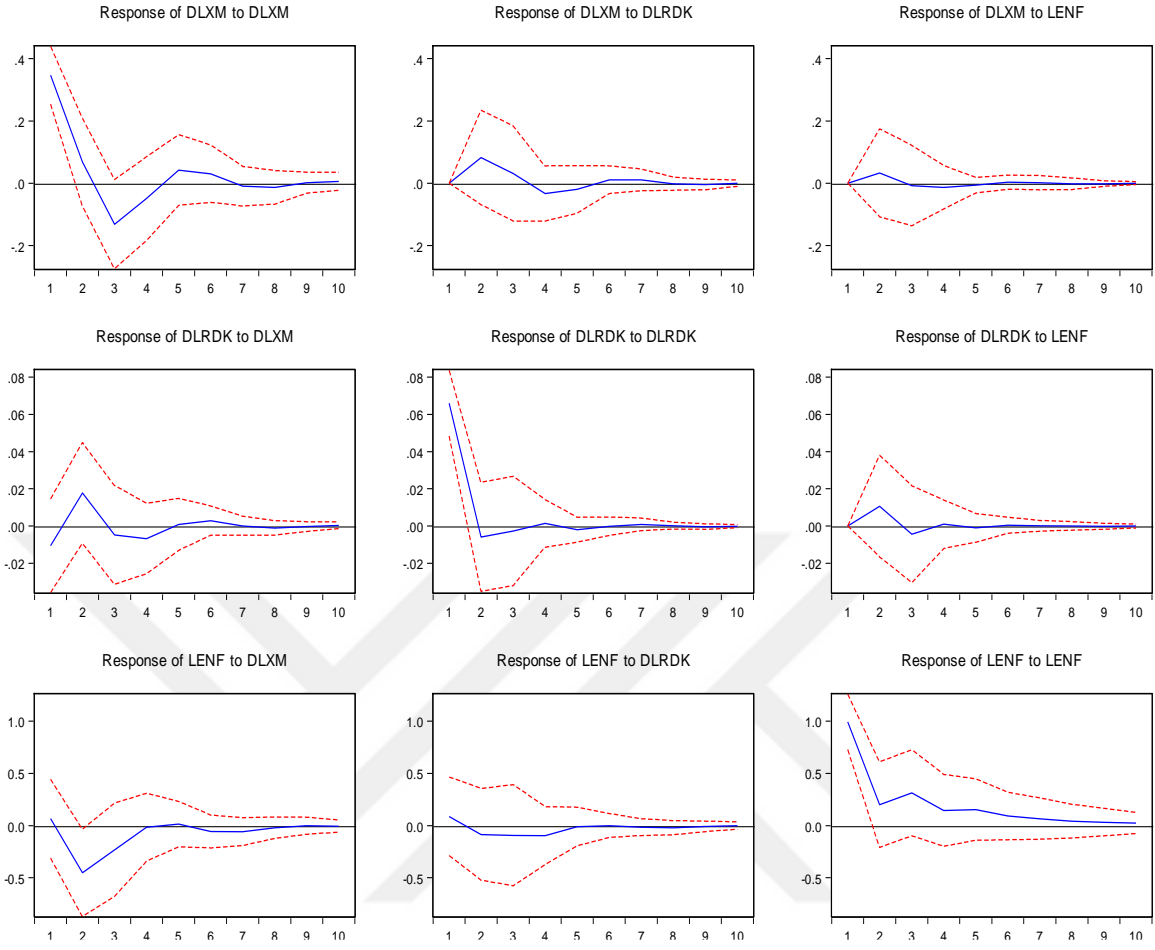
Ancak, enflasyonun bağımlı değişken, dış ticaret dengesi ve döviz kurunun bağımsız değişken olduğu üçüncü modelde, kısa dönemli tek bir nedenselliğe rastlanmıştır. Kısa dönemde %95 önem düzeyinde dış ticaret dengesinden enflasyona doğru bir nedensellik mevcuttur.

3.4.2. Etki-Tepki Analizi

Çalışmada değişkenler arasındaki istatistiksel ilişkilerin dönemsel olarak incelenmesi amacıyla etki-tepki analizi yapılmıştır. Etki tepki fonksiyonları, VAR analizi ile bulunan ve rassal hata terimlerinden birindeki bir standart sapmalık şokun, içsel değişkenlerin şimdiki ve gelecekteki değerlerine olan etkisini gösteren fonksiyonlardır (Petek ve Çelik, 2017).

Bu kapsamda, enflasyon, döviz kuru ve dış ticaret dengesinin dönemlik (12 aylık) etki tepki fonksiyonları incelenmiştir. Bu doğrultuda, kurulan modelde yer alan diğer değişkenler sabitken bir değişkene şok uygulanmış ve bu şok sonucunda değişkenler üzerinde meydana gelen değişimler gözlenmiştir. Uygulanan şoklar neticesinde elde edilen etki-tepki fonksiyonları Şekil 3.2’de gösterilmiştir. Etki-tepki fonksiyonu grafiklerinde yatay eksen tepkinin aylık dönem olarak süresini, dikey eksen ise tepkinin boyutunu göstermektedir. Ayrıca, grafiklerdeki sürekli çizgiler modelin hata terimlerindeki bir standart hatalık şoka karşı bağımlı değişkenin tepkisini, kesikli çizgiler ise ± 2 standart hata için güven aralığını belirlemektedir (Selim ve Güven, 2014).

Response to Cholesky One S.D. (d.f. adjusted) Innovations±2 S.E.

Şekil 3.1: Enflasyon, Dış Ticaret Dengesi ve Döviz Kuru Arasındaki Etki-Tepki Fonksiyonları

Etki-tepki analizi sonuçlarına göre; dış ticaret dengesinin kendi şoklarına 3.döneme kadar hızla, bu dönemden sonra ise şok şiddeti azalarak ve dalgalı bir şekilde cevap verdiği görülmektedir. Döviz kuru, dış ticaret açığında meydana gelen şoklara karşı ters yönde hareket etmiştir. Zaman içinde bu şok dalgasının etkisi de azalmıştır. Enflasyon dış ticaret açığı ile aynı yönde hareket etmiş, ancak şok etkisi 2. dönemden sonra azalmaya başlamıştır. Döviz kurunun kendi şoklarına karşı etkisi 2. dönemden sonra azalmış ve normal seyrine oturmuştur. Dış ticaret açığının döviz kurundaki şoklardan ters yönde etkilendiği belirlenmiştir. Döviz kurundaki şoklar enflasyon üzerinde, dış ticaret açığına oranla daha az olmakla birlikte, aynı yönde olmuştur. Enflasyonun, kendi şoklarından en çok etkilenen ve daha uzun sürede

dengeye gelen bir değişken olduğu belirlenmiştir. Hem dış ticaret açığı hem de döviz kuru, enflasyonda meydana gelen şoklara aynı yönde ve daha düşük oranlarda cevap vermiştir.

3.4.3. Varyans Ayrıştırması

Varyans ayrıştırma analizi ile, model içinde yer alan her bir değişkendeki değişmelerin ne kadarının kendisinden, ne kadarının diğer değişkenlerden kaynaklandığı belirlenmektedir (Petek ve Çelik, 2017).

Tablo 3.7: DLXM'in Varyans Ayrıştırma Sonuçları (%)

Dönem	Standart Hata	Dış Ticaret Dengesi	Nominal Kur	Enflasyon (LENF)
1	0.346880	100.0000	0.000000	0.000000
2	0.364361	94.10617	5.079375	0.814455
3	0.388762	94.15094	5.095689	0.753371
4	0.393539	93.45668	5.691926	0.851393
5	0.396360	93.27063	5.864344	0.865030
6	0.397656	93.23282	5.899867	0.867309
7	0.397912	93.17251	5.960139	0.867346
8	0.398153	93.17651	5.954968	0.868519
9	0.398183	93.16347	5.966187	0.870348
10	0.398227	93.16496	5.964878	0.870160

Varyans ayrıştırması sonuçları incelendiğinde; birinci dönemde dış ticaret dengesindeki değişimin tamamı kendisi tarafından açıklanmaktadır. İkinci dönemde ise dış ticaret değesindeki değişimlerin %94,10'u kendisi tarafından, %5,07'si nominal döviz kuru tarafından, %0,814'ü ise enflasyon oranı tarafından açıklanmaktadır. 10. döneme gelindiğinde ise dış ticaret dengesindeki değişimlerin %93,16'sı kendisinden kaynaklanırken, yaklaşık %5,96'sı döviz kurundan ve %0,87'lik küçük bir oranı da enflasyondan kaynaklanmıştır.

Tablo 3.8: LNDK'nın Varyans Ayrıştırma Sonuçları (%)

Dönem	Standart Hata	Dış Ticaret Dengesi	Nominal Kur	Enflasyon (LENF)
1	0.066892	2.496771	97.50323	0.000000
2	0.070289	8.701385	88.99141	2.307210
3	0.077635	9.070175	88.26178	2.668049
4	0.070976	9.881690	87.45534	2.662975
5	0.071016	9.885207	87.43625	2.678545
6	0.071077	10.03694	87.28572	2.677332
7	0.071082	10.03570	87.28695	2.677346
8	0.071090	10.05597	87.26724	2.676786
9	0.071092	10.05739	87.26565	2.676966
10	0.071093	10.05967	87.26344	2.676889

Nominal döviz kuruna ait varyans ayrıştırması sonuçları Tablo 3.8'de yer almaktadır. Tabloda yer alan bilgilere göre birinci dönemde nominal kurdaki değişimlerin %97,50'si kendinden, %2,49'u dış ticaret dengesinden kaynaklıdır. İkinci dönemde ise nominal döviz kurundaki değişimlerin %88,99'u kendisi tarafından açıklanabilirken, %8,70'i dış ticaret dengesi, %2,30'u ise enflasyon oranı tarafından açıklanmaktadır.

Tablo 3.9: LENF'nin Varyans Ayrıştırma Sonuçları (%)

Dönem	Standart Hata	Dış Ticaret Dengesi	Nominal Kur	Enflasyon (LENF)
1	0.998556	0.453358	0.776391	98.77025
2	1.117385	16.69066	1.204388	82.10495
3	1.186922	18.59228	1.688965	79.71876
4	1.199638	18.22020	2.295639	79.48417
5	1.209439	17.93807	2.266035	79.79589
6	1.214240	18.01853	2.248153	79.73331
7	1.217491	18.15183	2.253257	79.59492
8	1.218552	18.15097	2.276659	79.57237
9	1.219023	18.13729	2.279705	79.58301
10	1.219271	18.13332	2.278972	79.58770

Tablo 3.9'dan hareketle enflasyon oranına ait varyans ayrıştırma analizi sonuçları değerlendirildiğinde, birinci dönemde enflasyon oranındaki değişmelerin %98,77'sinin kendinden kaynaklı olduğu, nominal döviz kuru kaynaklı değişimlerin %0,77 ve dış ticaret dengesi kaynaklı değişimlerin ise %0,45 oranında olduğu görülmektedir.

SONUÇ

Dış ticaret, bir ülkede üretilen mal ve hizmetlerin belirli bir ücret karşılığı diğer ülkelerin kullanıcılarına ulaştırmasını sağlayan mal alış-verişinin tümünü ifade eder. Yapılan çalışmalarda, döviz kurları ile enflasyonun dış ticaret ile ilişkisi incelenmiştir. Dış ticaret, ithalat ve ihracat olmak üzere, alım-satım faaliyetleri açısından ikiye ayrılmaktadır. Ülkelerin ekonomisini kalkındırma kısmında ihracatın önemli payı vardır. Genellikle ülkelerin üretimi ihtiyaçlarından fazla olduğu zaman ihracat yapmaktadırlar. Ülke içerisindeki talebi karşıladıktan sonra, ağırlıklı olarak dış ticaret yapan ülkelere yapılan ihracat arttırılabilmekte, dolayısıyla o ülkenin de ihracatı artmakta, dış ticaret dengesi iyileştirilebilmektedir.

Bu tez çalışmasında, 1990-2020 yılları arasındaki yıllık makroekonomik veriler kullanılarak, Afganistan örneğinde nominal döviz kuru, enflasyon oranı ve dış ticaret arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Araştırmada kullanılan veri seti, Dünya Bankası (World Bank), Afganistan Merkez Bankası ve Afganistan İstatistik Merkezi'nden temin edilmiştir.

Çalışmada makroekonomik veriler olan nominal döviz kuru, enflasyon ve dış ticaret arasındaki istatistiksel ilişkileri tespit etmek amacıyla zaman serisi analiz yöntemleri kullanılmıştır. Bu doğrultuda serilerin yapısına uygun birim kök testleri ile durağanlık sınaması yapılmıştır. Durağanlık derecelerinin belirlenmesinin ardından uygun gecikme uzunluğu tespit edilerek VAR modeli kurulmuş; ardından sırasıyla nedensellik testi, etki-tepki analizi ve varyans ayrıştırma analizi uygulanmıştır. Çalışmada elde edilen verilerin istatistiksel yöntemlerle analizi neticesinde aşağıda özetlenen sonuçlara ulaşılmıştır:

Çalışmada, kurulan VAR modelinde yer alan değişkenler arasındaki istatistiksel ilişkilerin belirlenmesi amacıyla; blok nedensellik, etki-tepki ve varyans ayrıştırması analizleri yapılmıştır. Bu kapsamda, enflasyon, döviz kuru ve dış ticaret dengesinin dönemlik (12 aylık) etki-tepki fonksiyonları incelenmiş ve modelde yer alan diğer değişkenler sabitken bir değişkene şok uygulanmış ve bu şok sonucunda diğer değişkenlerde meydana gelen değişimler gözlenmiştir. Yapılan analizler sonucunda:

- ADF ve PP test sonuçları incelendiğinde; LENF değişkeninin $I(0)$, yani düzeyde durağan olduğu, LXM ve LNDK değişkenlerinin ise $I(1)$ yani 1. farklarında durağanlaştığı belirlenmiştir.

- Dış ticaret dengesi, nominal döviz kuru ve enflasyon arasındaki ilişkilerin incelendiği nedensellik testi sonuçlarına göre, dış ticaret dengesinin bağımlı değişken, döviz kuru ve enflasyonun bağımsız değişken olduğu durum ile döviz kurunun bağımlı değişken dış ticaret dengesi ve enflasyonun bağımsız değişken olduğu durumlarda ki-kare istatistik değerine ait olasılığın 0,05'ten büyük olması sebebiyle kısa dönemli nedensellik ilişkisinin bulunmadığı tespit edilmiştir. Bu sonuç, kısa dönemde döviz kuru ve enflasyondan dış ticaret dengesine ve dış ticaret dengesi ve enflasyondan da döviz kuruna bir nedensellik söz konusu olmadığını göstermektedir. Ancak, enflasyonun bağımlı değişken, dış ticaret dengesinin ise bağımsız değişken olduğu durumda istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmaktadır ($p < 0,05$). Bu durum, kısa dönemde dış ticaret dengesinden döviz kuruna doğru bir nedensellik olduğu şeklinde yorumlanabilir.

- Etki-tepki fonksiyonları incelendiğinde; dış ticaret dengesinin kendi şoklarına 3. döneme kadar hızla, bu dönemden sonra şok şiddeti azalarak ve dalgalı bir şekilde cevap verdiği görülmektedir. Döviz kuru dış ticaret açığında meydana gelen şoklara karşı ters yönde hareket etmiştir. Zaman içinde bu şok dalgasının etkisi de azalmıştır. Enflasyon dış ticaret açığı ile aynı yönde hareket etmiş ancak şok etkisi 2. dönemden sonra azalmaya başlamıştır. Döviz kurunun kendi şoklarına karşı etkisi 2. dönemden sonra azalmış ve normal seyrine oturmuştur. Dış ticaret açığının döviz kurundaki şoklardan ters yönde etkilendiği belirlenmiştir. Döviz kurundaki şoklar enflasyon üzerinde, dış ticaret açığına oranla daha az olmakla birlikte, aynı yönde olmuştur. Enflasyonun kendi şoklarından en çok etkilenen ve daha uzun sürede dengeye gelen bir değişken olduğu belirlenmiştir. Hem dış ticaret açığı hem de döviz kuru enflasyonda meydana gelen şoklara aynı yönde ve daha düşük oranlarda cevap vermiştir. Enflasyona verilen bir birimlik şokun, dış ticaret açığı üzerinde bir dönem gecikmeli olarak aynı yönde etki yarattığı belirlenmiştir. Buna göre, dış ticaret dengesi enflasyonla aynı yönde hareket etmiş ve enflasyonda yaşanan düşüş dış ticaret dengesini azaltıcı bir etki yaratmıştır. Bu sonuç iktisaden teorik beklentilerle uyumlu bir sonuçtur; zira enflasyon yerli malları görece pahalı hale getirdiği için

ihracat üzerinde caydırıcı, ithalat üzerinde teşvik edici bir etki yaratmakta, bu da sonuçta dış ticaret dengesini artırmaktadır. Ayrıca, bu sonuç enflasyonun yüksek olduğu dönemlerde ithalat ile enflasyonu bastırma ile açıklanabilir.

- Döviz kurunun dış ticaret dengesi üzerindeki etkisi uzun dönemde düşük miktarda ve sabit oranda devam etmiştir. Ayrıca, dış ticaret dengesi arttığında enflasyonun hızla düşmesine neden olmuş; ancak, uzun dönemde bu etki azalmaya başlamıştır. Dış ticaret dengesi değişkeni üzerinde meydana gelen değişim döviz kuru üzerinde ise uzun dönemde aynı yönde etki göstermiştir. Buna göre dış ticaret dengesinde meydana gelen azalma ve artışı döviz kuru aynı yönde ve daha az şiddette takip etmektedir.

- Varyans ayrıştırması sonuçlarına göre; 10. dönemde dış ticaret dengesindeki değişimin %93,16'sı kendisinden kaynaklanırken, yaklaşık %5,96'sı döviz kurundan ve %0,87'lik küçük bir oranı enflasyondan kaynaklanmıştır. Döviz kuru değişkeninin varyans ayrıştırması sonucuna göre, %87,26'sı döviz kurunun kendisinden kaynaklanırken, yaklaşık %10,06'sı dış ticaret dengesinden ve %2,68'i enflasyondan kaynaklanmıştır. Enflasyon değişkeninin varyans ayrıştırması sonucuna göre ise, değişimin %79,59'u kendisinden kaynaklanırken, yaklaşık %18,13'ü dış ticaret dengesinden ve %2,28'i döviz kurundan kaynaklandığı belirlenmiştir.

Bu çalışmanın sonuçlarına bakıldığı zaman, Afganistan sürekli bir iç savaş halinde olduğu için üretimini geliştirememiştir. O sebeple ekonomide gerek toplam arz ve gerekse yerli üretimin ithalata olan bağımlılığı yüksektir. Hükümet ekonomi politikalarında üretimin ithalata olan bağımlılığının azaltılması yönünde ve yerli tüketicinin enflasyonun zararlı etkilerinden korunması için adımlar atmıştır. Ancak, bu konuda çok da başarılı olunmadığı görülmüştür.

Üretimde ithalata bağımlılığı azaltmak için yerli üretimde standart, kalite ve teknoloji kapasitesinin artırılmasına destek verilmesi, üretim dönüşümünün sağlanması için yerli üretimin ve katma değeri yüksek kullanımın teşvik edilmesi, yerli girdilerle şekillendirilmiş üretim kalemlerinin tercih edilmesi ve ekonomik rekabet gücünün artırılmasına yönelik planlanmalar yapılması gerekmektedir.

Enflasyon ve dış ticaret arasındaki ilişkiye yönelik, dış talebin artmasıyla birlikte ihracatta da artış olacağı bilinen bir gerçektir. Yurt içindeki üretim talebi karşılayamadığı zaman bu durum, yurt içindeki fiyatlarda da artış olmasına yol

açacaktır. Yani enflasyon ortaya çıkacaktır. Tersine bir durum yaşandığı zaman ise yurtdışı talebinde artış olması ile üretim miktarının artması, ölçek ekonomileri yardımıyla fiyatlarda ve üretim maliyetlerinde düşüş olmasına neden olacaktır. İthalat arttıgındaysa üretim ara malına bağlı değil ise, ithalat artışıyla birlikte ülke içi fiyat rekabeti de yaşanmakta ve fiyatlarda düşüşe rastlanabilmektedir.

İthalat ve ihracat ile enflasyonun arasındaki ilişki iki şekilde görülmektedir. Birincisi, fiyat artışının ucuz ithal mal talebine yol açabilmesidir. Diğeri ise enflasyon yurtiçinde üretilen malların fiyatını artırdığı için ihracatta rekabet gücünün azalmasına neden olarak, ihracatı da azaltabilmektedir.

Bununla birlikte dış ticaretin Afganistan'ın ekonomik büyümesi için son derece önemli bir husus olduğu unutulmamalıdır. Dış ticaret yoluyla dünya ile entegrasyon sağlamaya çalışan ülkede, ekonomik ve siyasi istikrarın sağlanarak yerli üretimin artırılması, ithalata bağımlılığın nispeten azaltılması ve ihracatın canlandırılması hayati önem taşımaktadır. Çünkü, ithalata bağımlılığın tasarruf açığı ve dış açıklar yaratmak suretiyle ekonomik kırılganlığı etkilediği değerlendirilmektedir.

KAYNAKÇA

- ACAR, M. (2018). *İktisadın Evrensel Yasaları ve Kadim Sorunları*. Konya: Literatürk Akademia.
- AÇILER, S. (2020). *Dış Ticaret Nedir?* 12. 13, 2020 tarihinde Enstitü Herkes İçin eğitim. (Yayınlanmış Makale) <https://www.iienstitu.com/blog/dis-ticaret-nedir> adresinden alındı.
- AKMAN, V., & İMREM, A. (1994). Dış Ticaret Politikası Amaçları. *İstemi Paman (Yayınlanmış Makale)*.
- Akyüz, H.E, (2018). Vektör Otoregresyon (VAR) Modeli ile İklimsel Değişkenlerin İstatistiksel Analizi. *Uluslararası Mühendislik Araştırma ve Geliştirme Dergisi*. 10 (2). 183-192.
- ALBAYRAK, A.S. (2014). Otokorelasyon Durumunda En Küçük Kareler Tekniğinin Alternatifi Otoregresyon Teknikleri ve Bir Uygulama. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(1), 1-20.
- ALEVİ, S. İ. (2013). *Ekonominin Genel Temelleri*. Kabil: Kabil Üniversitesi.
- ALKİN, E. (1990). *Uluslararası Ekonomik İlişkiler*. İstanbul: Filiz Kitabevi.
- ARAL, A. (2015). Türkiye'de Döviz Kuru ve Dış Ticaret İlişkisi: 1992-2013 Dönemi Eşbütünleşme Analizi. *Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi T.C. Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*. Aydın.
- ARTAN, S. (2004). Enflasyon - Ekonomik Büyüme İlişkisi: Literatür ve Uygulama. *Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi T.C. Karadeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*. Trabzon.
- ATAKAN, C. C. (2010). Monetarizm ve Rasyonel Beklentiler Teorisi. *Ekonomik Bilimler Dergisi*, 2(1), 168-178.
- AVDER, E. (2006). *Enflasyon ve Etkileri*. 12 20, 2020 tarihinde Muhasebetr.com: <http://www.muhasebetr.com/yazarlarimiz/erdogan/004/>, adresinden alındı.

- AYDEMİR, C., & GÜNEŞ, H. H. (2006). Merkantilizmin Ortaya Çıkışı. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(15), 1-23.
- AYGÖREN, Y. (2014). Döviz Kuru - Dış Ticaret İlişkisi: Türkiye Örneği. *Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi T.C. Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*. Kars.
- AYHAN, F. (2016). Döviz Kuru Oynaklığı, Dış Ticaret ve İstihdam İlişkisi: Türkiye Uygulaması. *Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi T.C. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*. Konya.
- AYKIRI, M. (2008). Ekonomik Büyüme - Enflasyon - İşsizlik İlişkisi: Türkiye Üzerine Bir Uygulam (1980 - 2005). *Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi T.C. Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*. Kars.
- BARDAKÇI, H. (2020). Uluslararası Ekonomi, Parasal İktisat ve Kent Ekonomisi. *İKSAD Publishing House*.
- BAŞAR, S., & KÜNÜ, K. (2012). Türkiye'nin Ticaret Ortaklarına İhracatının Nedenleri. *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3(4), 189-205.
- BAYAR, M. (2013). Doğrudan Yabancı Yatırımlar, Ekonomik Büyüme ve Dış Ticaret İlişkisi: Türkiye Örneği. *Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi T.C. Bülent Ecevit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*. Zonguldak.
- BAYRAKDAR, S. (2007). 1980 Sonrası Uygulanan İktisat Politikalarının Türk Dış Ticaret Üzerindeki Etkisi. *Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi T.C. Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*. Kırıkkale.
- BAYRAKTUTAN, Y., & ARSLAN, İ. (2003). Türkiye’de Döviz Kuru, İthalat Ve Enflasyon İlişkisi: Ekonometrik Analiz (1980-2000). *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5(2), 89-104.
- BENLİ, A. (2020)). *IKT329 Uluslararası İktisat I Yeni Dış Ticaret Teorileri*. 11 13, 2020 tarihinde <https://www.youtube.com/watch?v=0DDJKwrsHEg> adresinden alındı.

- BİRİNCİ, Y. (2011). Enflasyon, Para Politikası ve Stratejileri. *İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi Mecmuası*, 47, 19-30.
- BREITUNG, J. (1997). Recent Developments in Econometric Structural Models: *Structural Vector Autoregressions. IFO studies* 44 (4), 371-392.
- BULUT, C. (2002). *Kamu Açıkları Enflasyon, Faiz Oranı ve Döviz Kuru İlişkileri*. İstanbul: Der Yayınları.
- ÇİERLİOĞLU, O. (2007). Reel döviz kuru, ihracat ve ithalat arasındaki ilişki: Türkiye örneği 1982-2005. *Yayınlanmış Yüksek lisans Tezi. T.C. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*. Erzurum.
- ÇİHAN, B. (2020). *Son Dakika İktisat*. 12 15, 2020 tarihinde Dış Ticaret Politikasının Amaçları: <https://www.youtube.com/watch?v=10Xo45YdG7A>. adresinden alındı
- ÇAPAN, Z. İ. (2009). Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: 1980 Sonrası Türkiye Örneği. *Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi T.C. Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*. Manisa.
- ÇEVİK, E. (2014). Dış Ticaretin Ekonomik Büyümeye Etkisi: 1998-2013. *Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi T.C. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*. Isparta.
- Da Afghanistan Bank Raporu, <http://www.centralbank.gov.af/pdf/FinStmt20110320AfterAudit.pdf>, Erişim Tarihi: 20.05.2021.
- DAMLA, A. (2014). *Dış Ticaret Politikası Araçları*. 12.15.2020 tarihinde İstemi Parman: (Yayınlanmış Makale) <http://www.istemiparman.com.tr/dis-ticaret-politikasi-araclari/>. adresinden alındı
- DEMİR, S. (2015). Bireysel Kredilerin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Türkiye Örneği. Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

- DOĞAN, B., EROĞLU, Ö., & DEĞER, O. (2016). Enflasyon ve Faiz Oranı Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Türkiye Örneği, *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(1), 405-425.
- DOĞAN, S. (2010). *Uluslararası İktisat I*. 2016: İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi.
- DORU, Ö. (2013). Dış Ticaret ve Ekonomik Kalkınma İlişkisi: Türkiye Örneği (1980-2005). *Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi T.C. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*. Erzurum.
- DÖNMEZ, A. (2009). Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Ekonomik Büyüme ve Dış Ticaret Üzerine Olan Etkileri: Türkiye Üzerine Bir Uygulama. *Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi T.C. Çururova Üniversitesi sosyal Bilimler Enstitüsü*. Adana.
- DURA, C. (2000). Yeni Dış Ticaret Teorileri: Genel Bir Bakış. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (16), 1-16.
- EĞİLMEZ, M., & KUMCU, E. (2016). *Ekonomi Politikası*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- EKİNCİ, M. B. (2014). *akademiktisat*. 10. 05. 2020. tarihinde PARACI MAKRO TEORİ : MONETARİZM http://www.akademiktisat.net/calisma/iktisat_teor/monetarizm.htm adresinden alındı
- ELİTAŞ, B. L., & ŞEKER, A. (2017). Uluslararası Ticarete Tarife Dışı Önlemlerin Rolü: Türkiye Tekstil Sektörü Üzerine Bir Araştırma. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*(74), 51-74.
- EMİOĞLU, G. (2012). 1980 Sonrası Türkiye'nin Dış Ticaret Yapısı ve Büyüme İlişkisi: Bir Ampirik Uygulama. *Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi T.C. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*. Konya.
- ENDERS, W. (1996). *Rats Handbook for Econometric Time Series*. JohnWiley and Song Inc.

- ENDERS, W. (2004). *Applied Econometrics Time Series*, Newyork, John Wiley and Sons.
- ERDOĞAN, A., & FARUK, S. (2017). *Pareto İktisat Son Beşli*. Ankara: Süvari Akademi Yayınları.
- ERDOĞAN, M. (2008). Teoride ve Uygulamada Fiyat Farklılaştırması Stratejileri. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İİBF Dergisi*, 10(1), 2019-242.
- ERDOĞAN, O. Z. (2015). *Para Politikası*. Kocaeli: Umuttepe Yayınları.
- FARHADY, A. R. (2004). Dış Ticaretin İran'ın Ekonomik Büyümesi Üzerindeki Etkilerinin Araştırılması. *Fasılname Bername Rezi ve Bodeje*, 9(1), 27-58.
- Galal, S. ve Lan, D. (2017) "Relationship between Inflation and Foreign Trade", *International Journal of Business Marketing and Management*, 2(5): 1-7.
- GİRGİN, A. (2020). *Maliye Akademisi*. 01.05.2010 tarihinde <https://www.youtube.com/watch?v=0vlyJvsM8po&t=443s> adresinden alındı
- GÖNNELLİ, A. (1993). *The Basic Of Foreign Trade and Exchange*. 11.12.2019. tarihinde Supplementary Materials: [www.http://ecedweb.unomaha.edu/library/BFTE.PDF](http://ecedweb.unomaha.edu/library/BFTE.PDF) adresinden alındı.
- Gujarati, D. N. (2011) *Basic Econometrics*, 8th Edition, Mc Graw Hill, İstanbul: Literatür Yayıncılık.
- GÜNEŞ, Ş., & KONUR, F. (2013). Türkiye Ekonomisinde Dışa Açıklık ve Enflasyon İlişkisi Üzerine Ampirik Bir Analiz. *Eskişehir Osmagazi Üniversitesi İİBF Dergisi*(14), 1-41.
- Gür, B. (2011). Ticari Dışa Açıklık ve Enflasyon İlişkisi: BRICS-T Ülkeleri İçin Romer Hipotezinin Sınaması. *International Journal of Applied Economic and Finance Studies*, 6(1), 35-44.
- HATİPOĞLU, Z. (1993). *Temel Uluslararası İktisat*. İstanbul: Beta Basım Yayım ve Dağıtım A.Ş.

<https://documents1.worldbank.org/curated/en/133091478581753334/pdf/Afghanistan-Development-Update.pdf>, Erişim Tarihi: 20.05.2021.

<https://moec.gov.af/sites/default/files/202003/Poverty%20Statuse%20Report%20Final%20Dari.pdf>, Erişim Tarihi: 22.05.2021.

İŞİK, N. (2003). Dışa Açılma ve Para Politikasının Enflasyon Üzerindeki Etkileri: Bir Uygulama. *Ekonomik Yaklaşım Association*, 14(48), 87-96.

İÇKE, M. A. (2010). *Uluslararası İktisadi İlişkiler*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi.

İKTİSAT KAFAS. (2020). 12 17, 2020 tarihinde Uluslararası İktisat Dış Ticaret Politikası: <https://www.youtube.com/watch?v=aYVe8HcANRY&t=481s>. adresinden alındı

İYİBOZKURT, E. (2001). *Uluslararası İktisat Teori-Politika-Uygulama*. Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları.

KADIOĞLU, F., KOTAN, Z., & ŞAHİNBEYOĞLU, G. (2001). Kura Dayalı İstikrar Programı Uygulaması ve Ödemeler Dengesi Geliştirmeleri: Türkiye 2000. *Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, Araştırma Genel Müdürlüğü*, 1-33.

KARA, M. (2012). E - Dış Ticarete Karşılaşılan Sorunlar Üzerine Bir Araştırma: Gıda Sektörü Örneği. *Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi T.C. Fatih Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*. İstanbul.

KARİMİ, A. K. (2019). *Makro Ekonomi*. Kabil: Kabil Üniversitesi.

KARLUK, R. (2007). *Türkiye Ekonomisi*. İstanbul : Beta Yayınları.

KAZGAN, G. (1997). *İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

KAZİMİ, M. P., BİRANONOD, A., & DELFAN, M. (2015). Enflasyonu Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi ve İran Ekonomisi İçin Şiddetli enflasyon İçin Bir Uyarı Sistem Tasarlanması. *Fasıl Name-i Pozihishha ve Ekonomi Politikaları*, 37(76), 145-166.

- KILIÇ, A. (1992). Türkiye'nin Dış Ticaret Politikaları. *Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi T.C. İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü*. İstanbul.
- KIZILOĞLU, Ö.A., ve İPEK, E. (2014). Türkiye’de Enflasyon ile Ticaret Açıklığı Arasındaki İlişki. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(4), 43-54.
- KİBRİTÇİOĞLU, A. (1996). Ankara: SBF Yayınları.
- KOMBAK, G. (2019). Enflasyonun Dış Ticaret Üzerindeki Etkisi: Türkiye Örneği. *Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi T.C. Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*. Edirne.
- KÜLTÜR DENİZİ. (2019). 12. 20. 2020 tarihinde www.kulturdenizi.com: <https://www.kulturdenizi.com/dis-ticaret-politikasinin-baslica-amaclari/> adresinden alındı.
- KÜNÇ, S. (2011). Enflasyonun Teorileri. *Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi T.C. Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*. Gaziantep.
- MANKİW, N. G. (2009). *Ekonominin Temeli*. (Çev. Hamid Reza Erbab) Tahran: Naşir-i Ney.
- MEHERARA, M., & QUBADZADA, R. (2016). İran'da Merkezi Enflasyonu Etkileyen Faktörlerin Araştırılması İşletmeye Ara Bir Yaklaşımda Bulunmayan (BMA) ve Ara Kara Yaklaşımda Olmayan (WAL). *Fasıl Name-Pozihishi Bar Name Rizi ve Bütçe*, 21(1), 54-82.
- MERAL, P. S. (2005). Enflasyon ve Enflasyonun Okuma Alışkanlığına Etkisi. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergi Sayı*, 19(2), 309-324.
- MERCAN, M., & GÖÇER, İ. (2014). Ticari Dış Açıklığın Ekonomik Etkileri: Orta Asya Ülkeleri İçin Ampirik Bir Analiz. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 10(22), 27-44.
- OKTAY, N. (2005). *Dış Ticarete Giriş*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları.

- ORDU, C. F. (2013). Döviz Kuru Dış Ticaret İlişkisi: Türkiye Örneği. *Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi T.C. Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*. Aydın.
- ORHAN, O. Z., & Erdoğan, S. (2015). *Para Politikası*. Kocaeli: Umuttepe Yayınları.
- ÖCAL, F. M. (2016). *Sorularla İktisat Politikası*. Konya: Çizgi Kitabevi.
- ÖZBİLEN, Ş. (1998). *Maliye politikası*. Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları.
- ÖZCAN, B. (2015). *Dış Ticaretin Tanımı ve Amaçları*. 12. 17. 2020 tarihinde Slayde Player: <https://slideplayer.biz.tr/slide/2877569/> adresinden alındı.
- ÖZCAN, B. (2020). *Dış Ticaretin Tanımı ve Amaçları*. 12. 17. 2020 tarihinde Slade Player: <https://slideplayer.biz.tr/slide/2877569/> adresinden alındı.
- ÖZTÜRK, N. (2014). *Para Banka Kredi*. Bursa: Ekin Yayınevi.
- PARANYA. (2018). paranya.com: <https://paranya.com/enflasyon-turleri-nelerdir/> adresinden alınmıştır.
- PARASIZ, İ., & ERKEN, N. (2013). *Uluslararası İktisat*. Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları.
- PESARAN, M.H., SHİN, Y., SMİTH, R.J. (2001). “Bounds testing approaches to the analysis of level relationships”, *Journal of Applied Econometrics*, 16, 289–326.
- Petek, A. ve Çelik, A. (2017) “Türkiye’de Enflasyon, Döviz Kuru, İhracat ve İthalat Arasındaki İlişkinin Ekonometrik Analizi (1990-2015)”, *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 54(626): 69-87.
- ROBERTS, R. D. (2020). *Tecih: Bir Serbest Ticaret ve Lorumacılık Öyküsü*. (Çev. Mustafa Acar). 12. Baskı. Ankara: Liman Kitapları.
- SAFARİ, İ. (2016). *INPO*. 11. 25. 2020 tarihinde <http://diplomatist.blogfa.com/>: <http://diplomatist.blogfa.com/post/32> adresinden alındı.

- Sahu, P., & Sharma, N. K. (2018). Impact of Trade Openness on Inflation in India: An Autoregressive Distributed Lag (ARDL) Approach. *The Empirical Economics Letters*, 17(1), 21-32.
- SAMİMİ, A.J., SADEGHİ, S., & SADEGHİ, S. (2011). Tourism and Economic Growth in Developing Countries: P-VAR Approach. *Middle-East Journal of Scientific Research*, 10(1), 28-32.
- Sekmen, F. (2007). Açıklık ve Para Politikasının Etkinliği: Türkiye Uygulaması, *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 33(1), 171-177.
- SELİM, S. & GÜVEN, E.T.A. (2014). Türkiye’de Enflasyon, Döviz Kuru ve İşsizlik Arasındaki İlişkinin Ekonometrik Analizi. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.10, S.1.
- SEYİDOĞLU, H. (2013). *Uluslararası Dış Ticaret*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
- SEYİDOĞLU, H. (2015). *Uluslararası İktisat Teori Politika ve Uygulama*. İstanbul: Güzem Can Yayınları.
- SMİTH, A. (2020[1776]). *Milletlerin Zenginliği*. Çev. M. Acar. İstanbul: Liberus Kitap.
- ŞEKER, A. (2015). Tarife Dışı Önlemlerin Dış Ticaret Üzerindeki Etkisi: Türkiye Tekstil Sektörü Üzerine Bir Uygulama. *Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi T.C. Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*. Yalova.
- ŞENTÜRK, C. (2007). Dış Ticaret-Büyüme İlişkisi Üzerine Bir İnceleme: Türkiye ve Gelişmekte Olan Ülkelerde İhracata Dayalı Büyüme Hipotezinin Testi. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi T.C. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*. Isparta.
- ŞİMŞEK, M., & KADILAR, C. (2010). Türkiye’de Beşeri Sermaye, İhracat ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin Nedensellik Analizi. *Çukurova Üniversitesi İktisadi ve*

İdari Bilimler Dergisi, 11(1).

ŞİMŞEK, D., ve HEPAKTAN, C.E. (2019). Ticari Açıklık, İstihdam ve Enflasyon İlişkisi: Türkiye Örneği. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(4), 316-336.

TCMB. (2017). 05. 15. 2020 tarihinde www.tcmb.gov.tr: [TEFEZZULİ, F. \(1996\). *İktisadi Düşünceler Tarihi \(Eflatundan Muasır Dönemine Kadar*. Tahran: Naşir-i Ney.](https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+Menu/Te mel+Faaliyetler/Para+Politikasi/Fiyat+Istikrari+ve+Enflasyon/Neden adresinden alındı.</p></div><div data-bbox=)

TOMBAK, F. (2010). *Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi T.C. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*. Kayseri.

TORUN, P. (2011). Gravity Modeli Çerçevesinde Türkiye'nin Dış Ticareti. *Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi T.C. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*. Sakarya.

TURAN, S. A. (2010). Enflasyon ve Ekonomik Büyüme İlişkileri: Türkiye Üzerine İncelemeler. *Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi T.C. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*. Erzurum.

TÜRKMANI, D. (2012). Uluslararası Ticaret Teorilerine Genel Bir Bakış. *Ekonomi Dergisi-Ekonomik ve Siyasi Konuların Aylık inceleme*(144), 99-104.

UTKULU, U. (2005). Türkiye'nin Dış Ticareti ve Değişen Mükayeseli Üstünlükler. *Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi T.C. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*. İzmir.

UZAY, N. (1999). Enflasyonun İktisadi Büyüme Üzerindek Etkileri : Teori ve Türkiye Uygulaması. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*(15), 27-44.

- ÜLKE, V., & ERGÜN, U. (2011). Econometric Analysis of Import and Inflation Relationship in Turkey Between 1995 and 2010. *Jornal of Economic and Social Studies*, 1(2), 69-86.
- WANG, C., WEI, Y., & LIU, X. (2010). Determinants of Bilateral Trade Flows in OECD Countries: Evidence From Gravity Panel Data Models. *The Woeld Economy*, 37(7), 894-915.
- WİKİPEDİA (2020). Verilerin toplanması, analizi, yorumlanması ve sunulması üzerine çalışma: <https://tr.vikipedla.com/wiki/Statistics>, Erişim Tarihi: 25.05.2021.
- www./Konular/enflasyonun_etkileri.html, Erişim Tarihi: 12.18.2020.
- YAVAN, N. (2001). Türkiye Dış Ticaretinin Gelişimi ve Yapısı. *Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi T.C. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*. Ankara.
- YAVUZ, İ.H. (2019). İmalat Sanayi Banka Kredilerinin Toplam İstihdam Üzerine Etkileri: Türkiye Ekonomisi Üzerine Ekonometrik Bir Analiz. *Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi T.C. Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*. Konya.
- YERLİ, B. G. (2008). Ekonomik Beklentilerin Enflasyon Üzerine Etkisi: Türkiye Örneği. *Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi T.C. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*. İstanbul.
- YILANLIOĞLU, Z. (2008). Türkiye'nin Dış Ticaretinin Yapısal Dönüşümü (1980-2007). *Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi T.C. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*. Isparta.
- YILDIRIM, K., KARAMAN, D., & TAŞDEMİR, M. (2014). *Makro Ekonomi*. Ankara: Seçkin Yayıncılık San. ve Tic. A.Ş.
- YILMAZ, Ş. E. (2016). *Dış Ticaret Kuramlarının Evrimi*. Ankara: Efil Yayınevi.
- YÜCEL, F. (2006). Dış Ticaretin Belirleyicileri Üzerine Teorik Bir Yaklaşım. *Sosyoekonomi Dergisi*, 2(6), 48-68.

ZAKARIA, M. (2010). Openness and inflation: evidence from time series data.
Doğuş Üniversitesi Dergisi, 11(12), 313-322.

